

АЛОЇС ІРАСЕК

СТАРОДАВНІ
ЧЕСЬКІ
ЛЕГЕНДИ

Dum vydav

АЛОЇС ІРАСЕК

СТАРОДАВНІ ЧЕСЬКІ ЛЕГЕНДИ

ПЕРЕКЛАД З ЧЕСЬКОЇ А СУЛИМЕНКА

МАЛЮНКИ ЧЕСЬКОГО ХУДОЖНИКА
МІКУЛАША АЛЕША

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО ДІТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
Київ 1958

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ТА СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Редактор *О. Д. Сенюк*
Художній редактор *А. К. Тетьора*
Технічний редактор *В. В. Красій*
Коректори *В. Л. Ніколенко, Г. М. Горлач*

Алоис Прасек. Древние чешские легенды
(На українском языкe)

Здано на виробництво 16. IX. 1957. Підписано до друку 3. IV. 1958 р. Формат 84×108^{1/16}. Фіа. друк. арк. 15. Умовн. друк. арк. 24,60. Обл.-вид. арк. 16,82. Тираж 30 000. Зам. № 565. Ціна 5 крб. 05 коп. Оправа 2 крб. 50 коп. Дитвидав УРСР. Київ, Кірова, 1

Надруковано з матриць Книжково-журнальної фабрики Голоовидаву Міністерства культури УРСР, Київ, Воровського, 24, у Львівській книжковій друкарні, Львів, Пекарська, 11.

Творчість видатного чеського письменника Алоїса Грасека (1851—1930) відома далеко за межами його батьківщини.

Книжка «Стародавні чеські легенди» є однією з найулюбленіших книжок юних читачів Чехословаччини. В ній зібрані і майстерно оброблені автором перекази та легенди, що віками створювались волелюбним, героїчним і сміливим чеським народом.

В легендах подекуди діють надприродні, божественні сили; бо в ті часи, коли створювалися ці легенди, релігія мала великий вплив на свідомість людей.

Герої легенд і переказів мають казковий характер, але не слід забувати, що це опоетизовані багатом народною уявою конкретні історичні особи. Герої легенд та переказів — це символи мужності, відданості і любові до рідної землі, до народу, це — сам народ в його одвічній боротьбі за свою свободу і незалежність.

Основна ідея твору — це непохитна віра в прекрасне майбуттє чеського народу, віра в його щастя й славу.

ЛЕГЕНДИ СТАРОДАВНІХ ЧАСІВ

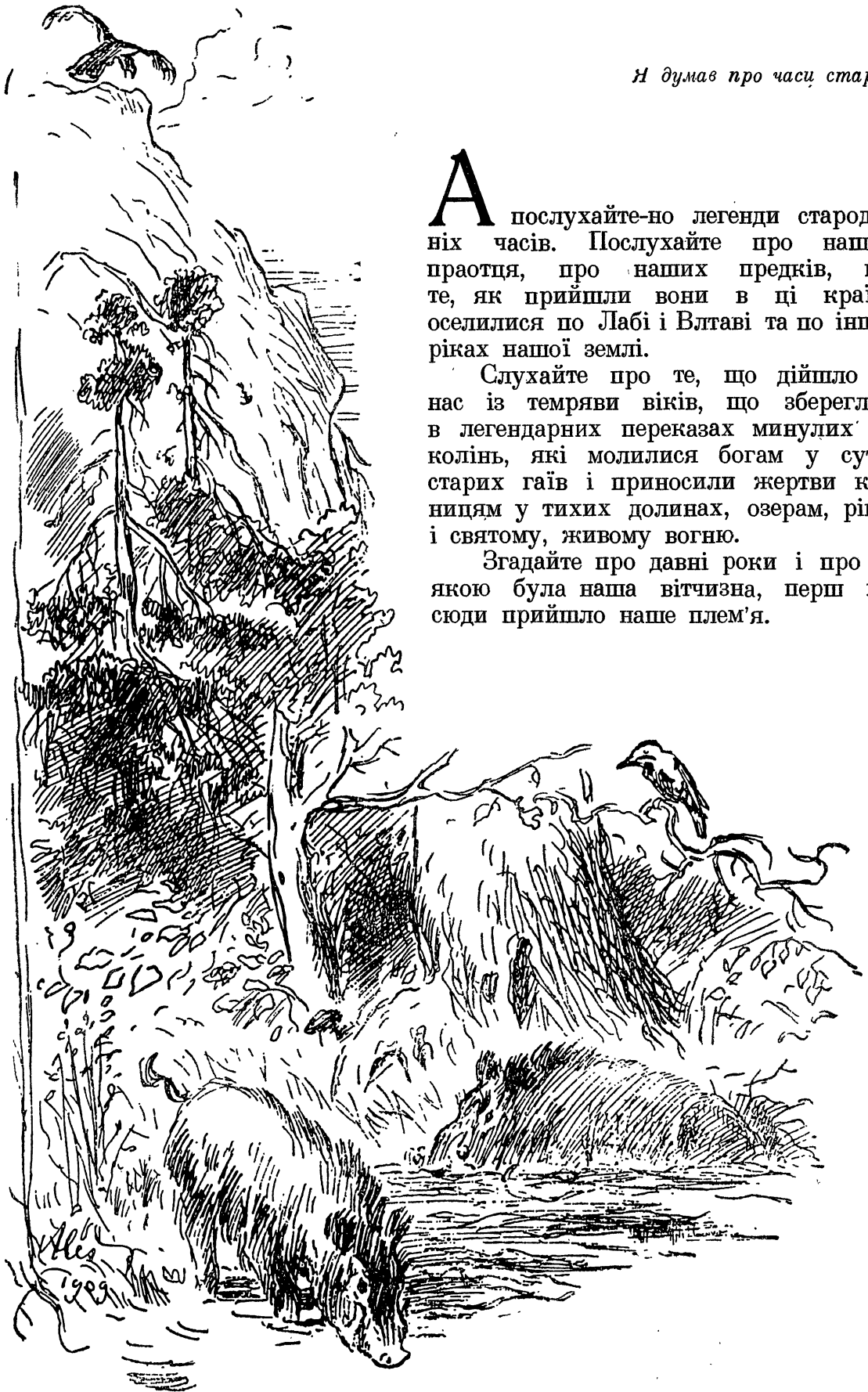

И думав про часи старі...

А послухайте-но легенди стародавніх часів. Послухайте про нашого праотця, про наших предків, про те, як прийшли вони в ці краї і оселилися по Лабі і Влтаві та по інших ріках нашої землі.

Слухайте про те, що дійшло до нас із темряви віків, що збереглося в легендарних переказах минулих поколінь, які молилися богам у сутіні старих гаїв і приносили жертви криницям у тихих долинах, озерам, рікам і святому, живому вогню.

Згадайте про давні роки і про те, якою була наша вітчизна, перш ніж сюди прийшло наше плем'я.

Міст не було, селищ — дуже мало, і траплялися вони зрідка, лише в тих краях, де збереглося ще колишнє населення з чужою мовою. Майже вся земля лежала не торкнута сохою. Скрізь було пустинно, дико, рівнина гола і безмежна.

Величезні прадавні ліси чорніли на горах аж до обрію, і по схилах гір тяглися вони широкими смугами далеко в глиб цієї землі. А там, в глибині, розляглися дрімучі темні хащі, між якими світилися яснозелені буйні луки, зарослі густою високою травою, що хвилювалася од вітру. На полях і в лісі чимало було трясовин, чимало зрадницьких боліт, над якими стояв крик водяного птаства, чимало тихих, чорних, наче зачарованих, торфовищ, в яких віддзеркалювалися старі, порослі сивим мохом, величезні стовбури дерев.

Рідко ступала тут нога людини. Зате звірів скрізь було багато. Ніхто не гнав і не бив їх — і розвелось їх стільки, що вже місця не вистачало. По темних лісах блукав ведмідь, вишукуючи дуплисті стовбури з повними меду стільниками, від дзигчання бджіл дзвеніли дерева.

Дикий кабан рив лісову землю, крізь густий, непрохідний чагарник продирались лисиця і дика кішка. Серед гілля, пронизуючи гострим зором лісовий приємерк, причаїлася рись, здалеку долинали ревіння велетенського зубра, що прямував до броду або до джерела. Вільно пробігав олень, а з ним стадо ланей; багато сарн паслося на луках; у лісі і на широкому просторі блукали вовки, підкрадаючись до здобичі.

Високо в сонячному небі над лісом ширяв цар всього птаства гірський орел зі своїми родичами. По скелях, по лісах гніздилося багато іншого хижого птаства: лунь і сокіл, шуліка, яструб, кібець та різні менші хижакі, сови й пугачі.

Струмки, річки й озера кишіли рибою та видрами, які жили в затінку старих вільх та верб, повитих диким хмелем, було на кого полювати; бобри спокійно будували свої затишні житла.

З голосом вітру і шумом дерев зливалось дзюрчання струмків та річок; по їх берегах по білому піску світилися на сонці зерна чистого золота.

Земні надра були ще не досліджені, і не прийшов іще той, кому б віддали вони поклади руд і рідкісних металів.

Скрізь буйна сила і багатство. Земля, прекрасна своїм достатком і родючістю, чекала на працьовитий народ, що використав би щедрі дарунки її.

І прийшов він і незорану зорав; уславив її важкою, кропіткою працею і напоїв її, святу, своїм потом і кров'ю своєю, яку пролив у багатьох битвах, захищаючи, працею здобути, землю свою і мову свою.

З одвічних країв слов'янських прийшов сюди народ, наші предки, з ватажком своїм Чехом.

Почнемо ж про них нашу повість.

ПРО ЧЕХА

I

За Татрами, по долинах вздовж ріки Вісли, розляглася від незапам'ятних часів Хорватська земля, частина споконвічної землі Слов'янської. На тій Хорватській землі жили численні племена, споріднені мовою, звичаями, укладом життя.

Та почалися між ними ворожнеча і криваві битви за межі й за спадщину. Піднявся рід на рід, родичі билися з родичами і знищували одне одного.

Тоді двоє братів великого роду, обидва воєводи — Чех і Лех, вирішили покинути рідну землю, боями розорену. Вони сказали: «Пошукаймо собі нових місць, де б наш рід міг жити і працювати у спокої».

А вони, так само як і предки їхні, уміли землю добре обробляти, різні сорти хліба вирощувати, доглядати коней, розводити череди малої і великої худоби.

Як вирішили, так і зробили. Скликавши своє плем'я, принесли вони жертви богам, забрали з собою зображення дідів і, попросившись з батьківською землею, попрямували на захід, у невідомі краї. Всі друзі і родичі, йшли вони рід за родом; і кожен рід складався з численних сімей. Попереду йшли досвідчені озброєні воїни, всередині на конях воевода Чех, сивобородий, але ставний і сильний, з своїм братом Лехом, оточені ватажками, старійшинами роду. За ними старики, жінки і діти на великих возах, на конях, череди худоби, а потім, у кінці, знову озброєні воїни. Так йшли вони спершу володіннями споріднених з ними племен, потім перейшли кордон Хорватської землі, потім — вброд Одру-річку і вступили до незнайомої гірської країни. Але там натрапили на селища, жителі яких розмовляли так само, як і вони, а далі так само, аж до річки Лаби.

Коли перейшли вони й цю річку, то побачили країну значно пустиннішу, де селища зустрічалися лише зрідка і були розташовані далеко одне від одного. Жителі їх розмовляли чужою мовою і одягалися в шкури. Було їх мало, та були вони сміливі й мужні і часто із зброєю в руках перетинали їм шлях. Чех і Лех зі своїм народом розбивали ці племена і, зруйнувавши їх бідні житла, влаштовані в хибарках і виритих ямах, йшли далі, з лісу до лісу.

Важкий був їхній шлях через дрімучі хащі, важкий був їх перехід через луки і трасовину, порослу очеретом і осокою, мохом і чагарником. Звечора запалювали вони вогнища, і палали ці вогнища до світанку, щоб саяво, рсзтинаючи лісову темряву, лякало хижих і лютих звірів.

Так дійшли вони аж до третьої великої річки, Влтави, що текла через дикі хащі. Коли ж перейшли її, почали всі нарікати, що не буде кінця-краю виснажливому походу і, певно, ніколи не настане одпочинок.

Тут воевода Чех показав на високу гору, що синіла вдалині перед ними над широкою рівниною, і сказав:

— Дійдемо до тої гори, а там дамо дітям і худобі одпочинок.

Діставшись, нарешті, туди, вони розташувалися біля підніжжя цієї гори, що називалася Ржип. Воеводи і старійшини роду оглянули землю навколо і визначили, що вона родюча. А рано-вранці, як тільки на світ зайнялося, прокинувся Чех і сам один вирушив на вершину Ржипу. Він йшов тихим лісом, ще повитим нічними сутінками.

Коли він піднявся на гору, був ранок; наскільки сягало око, аж до гір, що синіли на обрії, рівно та вільно розляглися перед ним безмежні землі. Навколо тяглися ліси і чагарники, поля і луки. Крізь буйну зелень, наче розлите срібло, пробивалися річки.

І зрадів праотець Чех, побачивши такий благодатний край, і замислився: що ж то бог дасть, як буде тут жити його рід і майбутні покоління.

Повернувшись, він розказав про все, що бачив. На другий день багато хто вирушив оглянути землі навколо гори. Те, що побачили вони, втішило їх: води — повні риби, земля родюча, весь вигляд цієї країни

сподобався їм, і повідомили вони всіх, що ця країна придатна для заселення.

Коли ж на третій день сонце сходило з-за лісу, покликав Чех брата, найстаріших в роді й звелів зібрати всіх людей. Вийшовши з ними на місце, звідки видно було далеко навкруги, він звернувся до людей з такими словами:

— Тепер ви більше не будете нарікати, бо ми знайшли країну, де залишимося і збудуємо свої оселі. Ось вона, та земля, яку ми шукали. Я часто говорив вам про неї і обіцяв, що приведу вас сюди. Ось вона, ця земля обіцяна, повна звірів і птаства, медом багата. Всього матимете вдосталь, і буде вона нам надійною обороною проти ворогів. Ось вона, земля, якої ви хотіли! Тільки назви вона не має; тож вирішуйте, яким іменем слід її назвати.

— Твоїм! Твоїм іменем треба назвати! — вигукнув, ніби з божого натхнення, старик з довгою білою бородою, найстаріший серед усіх старшин. І скоро всі, старшини і челядь, кричали в один голос:

— Твоїм! Твоїм іменем!

— На твою честь хай зветься!

Воевода Чех, зворушений одностайною волею всього народу, опустився на коліна і поцілував землю — нову вітчизну свого племені. А поцілувавши її, підвівся і, звівши руки свої, розчулений, вимовив гучним голосом слова присяги, що рознеслися над всією країною:

— Здрастуй, земле свята, нам дарована! Бережи нас здоровими, бережи нас од нещасних випадків і розмнож нас од роду до роду аж на віки.

Потім з радістю поставив він на землю дідів, яких у білому покривалі принесли аж з рідної землі, і розпалив велике вогнище. І принесли вони на знак подяки жертву, а другу — на знак вірної клятви; і раділи всі, од малого до великого.

II

Для всіх настала пора важкої, наполегливої праці. Коли поділили землю, почали її обробляти. Ліси повирубували або вогнем повипалювали, на вирубках пні викорчували, луки і ниви перекопали, а на друге літо сохою виорали.

Незабаром почали собі житла будувати, ставити будинки рублені, соломою криті. Кожний рід селився окремо, на землях, для нього одведених.

Сади, поля і луки були спільним володінням усіх сімей одного роду, а ліси, пасовища, ріки й озера — володінням цілого племені. Що селище, то й рід.

Будинки з хлівами і стайнею, з клунями і током за ними, обгороджені тинами, сплетеними з лози, або парканами, рубленими з великих

колод, ставили навколо сільського майдану. З кожним роком більшало полів навколо селищ, з кожним роком багатшими були жнива. Жито, пшениця, ячмінь, овес і просо хвилювалися на широких ланах; ясно зеленіли смуги ніжного льону і високих конопель біля грядок строкатих маків.

Луки і липові гаї дзвеніли від дзижчання бджіл, які, крім лісових бортей*, жили в солом'яних вуликах або в колодах із старих стовбурів. З кожним роком все більшими ставали череди малої і великої рогатої худоби, а в загонах поблизу селищ бігали молоді лопата і випасалися гарні кобилиці.

Виборний староста керував усім родом і його володіннями. Від імені роду починав і кінчав він молитви, приносив жертви, вітав гостей, судив тих, що посварилися, і розподіляв між людьми працю. Кожний мав своє житло, кожний робив свою справу. Жінки вели домашнє господарство, пряли, ткали полотно і сукно, шили одяжу, сорочки, сукні** чоловічі й жіночі, гаче***, плащі і кожухи.

Чоловіки пасли худобу, боронили її од хижих звірів, працювали в полі, в лісах влаштовували полювання на диких звірів, цькували їх, вбивали з засідок стрілами і списами, ловили в капкани і ями, до яких здебільшого потрапляли вовки, найстрашніші згубники худоби.

Людно і шумно було завжди в селищах та на околицях. З пасовищ долинав голос сопілки або довгої пастушої труби, в полях, на луках і в садах лунали пісні молоді. Лише опівдні ніхто не порушував своєю піснею глибокої тиші. В той час з'являлися полудниці****, що проносились у білих саванах, наче світлі тіні між ланами, до людських осель, щоб навести причину на кинутих напризволяще дітей; тоді виходили дикі, потворні чаклунки з великими головами і очима різного кольору, які насилають на людей страшний плач; тоді з'являлися прекрасні лісові дівчата з золотим волоссям і віночками на головах, одягнені в білосніжні шати.

Їх боялися так само, як і язюнок, що присипляють людей, видавлюють їм очі. Боялися також блудних душ, що світяться синіми вогниками на болотах і драговинах; з острахом обходили люди озера і лісові ковбані, де в сутінку старих дерев і кущів підстерігав свої жертви водяник, що весь час змінював свій вигляд; сюди також заманювали людей на загибель бліді водяні русалки в зеленавих шатах.

Проте найбільше боялися чехи Перуна, володаря громів, — його блискавиць, «божих посланиць», та інших могутніх злих духів, що виснажували тіло людини, ламали їй кості, потьмарювали розум її. Духам

* Борть — вулик в дуплі.

** Сукні — жіночі й чоловічі сорочки з домотканого сукна.

*** Гаче — штани, оздоблені прикрасами.

**** Полудниці — в повір'ї слов'ян духи, які нібито ходять опівдні на полях і карають усіх, хто в цей час працює.

молилися, приносили їм до колодязів дарунки — чорних курей і голубів, вбивали в жертву тварин. Особливо вшановували Велеса*, щоб оберігав їхню худобу від пошестей і захищав її.

Вільніше почували себе чехи за огорожею селищ. Тут їхні домівки охороняли домашні боги, діди — духи предків. Їхні образи стояли на почесному місці, біля вогнищ. І пустотливий маленький божок з кігтками на руках і ногах, що приносив дому щастя, і домовий, що оберігав достаток, доглядав худобу і годував її, хоч не давав іноді вночі спати. І поки лежав під піччю або під порогом домашній Змій, старий господар, не залишало дім щастя і благословення.

Коли ж восени починало падати листя і густі тумани огортали країну, коли замерзала земля і сніг вкривав її, збиралися сім'ї роду в просторих хатах з низьким сволоком і закритими вікнами.

Велика кам'яна піч зігрівала хату, вогонь освітлював її. Червоною загравою перебігав він по стінах, де висіли обтягнуті темними шкурами щити, сіті, луки, дерев'яні сагайдаки в чохлах з борсучої шкури, короткий меч, могутній спис і важкий кам'яний молот, де роги оленів і зубрів кидали на стіни криві тіні.

При цьому миготливому світлі жінки прями, чоловіки ладнали різні господарські речі, лаштували зброю або відпочивали після виснажливого полювання. І починалися розмови, різні оповідання й співи. Мисливці оповідали про бої з ведмедами і зубрами, чи про зарослих волоссям лісовиків, що, залишаючись невидимими, заманювали мисливців за допомогою чарівного кореня в лісові нетрі, і багато хто вже звідти не повертався.

І сивовусий та сивобородий дідусь линув думкою в далекі краї, в покинуту вітчизну, згадував про суперечки й бої минулих днів, про мужніх героїв, про могутнього воєводу, що встав опівночі перед битвою, від'їхав од війська і завив, як вовк, а вовк відповів йому, і тоді почали вити всі вовки.

І ще розповідали про примари та привиди, що з'являються в темні ночі на болотах, в широкому полі і в лісових хащах, про злих духів — змеків, що вогнями проносяться в темряві ночі, про бабу-ягу, що стереже живу і мертву воду, про білих фей, що з'являються біля колиски новонародженого, про відьом-чаклунок, про злі і добрі знамення, і з священним трепетом слухали всі таємничі пророцтва про долю роду і племені.

Коли ж вогонь згасав, вони, помолившись дідам і доручивши їм своє селище, вкладалися на постелі, заслані шкурами. І душі предків дбайливо оберігали майно нащадків. Жили і розквітали родинний зв'язок і любов до рідних з покоління в покоління, з'єднуючи живих з мертвими, сучасне з давно минулим.

Селище, обгороджене тином, занесене снігом, стихало в темній ночі; тільки гавкіт вірних псів линув у далечінь, коли чули вони вовка, що

* Велес — за повір'ям стародавніх слов'ян — бог, який цікується про домашніх тварин.

підкрадався до них, світлячи зеленими очима, чи коли коротким писком озивалася од річки видра.

В той час, коли сніг і крига вкривали землю, коли присмерк і ніч були довгими, панувала над світом Морана*, аж поки бог сонця не став довше, лагідніше і тепліше глядіти в обличчя землі. Тоді розбігалася водою крига; скрізь по селищах веселилися люди, все плем'я. З піснями йшли вони до води, до вільних потоків і річок, кидали туди зображення зими й смерті і радісними вигуками вітали Весну, улюблену богиню тепла і світла.

Коли ж сонце досягало найвищої точки свого шляху, осяваючи хліба, що хвилювалися на широких ланах, і буйні квітучі луки, люди славили священний час сонцестояння. Ніч перед найдовшим днем була сповнена чудес. Квіти, її рососою омиті, набували чарівної сили, віщої і цілющої; і оберігали, як чорнобиль — мати всякого зілля — од чортів і злих духів, особливо сильних цієї таємної ночі, від відьом, що збиралися на пагорбах і в темних печерах. В темряві тієї ночі палали на вершинах і пагорбах великі вогнища. Їх полум'я видно було далеко навкруги і далеко лунали співи дівчат і юнаків, що танцювали з віночками на головах навколо вогнищ, прославляючи міць божого сонця, його силу, що дає життя і любов — сонце життя.

Після літнього сонцестояння наставали жнива, потім приходила холодна осінь, за нею — зима. Минав рік за роком. Збільшувався рід, множилося плем'я чехів. Далеко линула слава про нову землю Чеську і приваблювала нових і нових людей з Хорватської землі. Незабаром земель, спершу заселених, вже не вистачало для всіх. І розходилися роди і племена все далі, в різні боки, на північ і південь, на захід і схід, засновуючи нові селища вздовж річок і гір.

Будували замки і фортеці для житла старостам, для охорони кордонів, для загальної оборони і для того, щоб було де сховатися жінкам, старим і дітям, куди заганяти худобу, коли б ворог вдерся в їхню землю. Місце для них вибирали на скелястих берегах річок або в долині між лісами, між водами і болотами, що й шляхів до них не було, хіба через вузькі загати. Довкола них насипали високі круті вали, часто навіть в три ряди з міцними стінами з твердих колод і з високими зрубами на них і на брамах.

А молодший брат Чеха, воєвода Лех, з численною дружиною своєю вирішив податись далі на схід сонця. Коли він оновістив свою волю і просив згоди в брата, воєвода Чех та всі інші з великою неохотою відпустили його. Але вони по-дружньому попрощалися з ним і тільки просили його, щоб не йшов далеко. Бо коли країні буде загрожувати небезпека од ворогів, щоб встиг їм, як своїм родичам, на допомогу прийти.

І сказав їм тоді Лех:

* Морана — богиня вічної ночі.

— О любі брати і сини мої, мужі землі Чеської! Ніколи не забуду я, що вийшов з вашого племені. Тому і не хочу я йти од вас так далеко, щоб не знали ви про мене, а я про вас. Я подам вам знак, щоб знали ви, на якій землі ми оселимося. На третій день після нашого виступу піднімійся на гору Ржип, перш ніж засвітійся вранішня зоря. Тоді запалю я велике вогнище в лісі, — і знайте, там, де вогонь і дим, — моя оселя.

Коли ж названого дня перед світанком вийшли чехи на вершину Ржипу і роздивилися навколо, то побачили між сходом і півднем у туманній даліні розливу по небу червону заграву, що виднілася крізь густий при- смерк. Коли ж розвидніло, побачили в тій стороні чорні хмари на тлі палаючого неба — то був дим від великого вогнища, що його запалив воєвода Лех із своїми людьми. Так і залишився Лех у тих місцях і почав незабаром будувати замок, оточив його великими валами і назвав його «Коуржім».*

III

Майже тридцять років минуло з того часу, як прийшов воєвода Чех на землю Чеську. Коли ж минуло Чеху вісімдесят шість років, увірва- лися його дні, і він помер. Звершили тризну, всі оплакували його, як свого батька, голосячи:

— Ти був наш воєвода і наш батько, ти нас привів до цих країв, ти був справедливим і вірним ватажком племені нашого. Ох, біда наша, біда тяжкая, хто тепер буде керувати нами і дбати про нас!

І не було нікого, хто б не сумував за ним. Всі вирішили, що його ду- ша одлетіла до раю, в країну вічної весни, щоб і там жити в почестях і шані, які оточували небіжчика тут, на землі. Тому одягли його тіло в новий одяг, у збірчастий плащ, в сукню, оперезану широким ремнем, що виблискував ланцюжком і металевими оздобами, в красиві, розшиті гаче і в чоботи. На голову з довгим сивим волоссям одягли йому дорогу соболеву шапку.

Надвечір посадили Чеха, одягненого в нові шати, на високе вогнище на поліна, вкриті вищиваним покривалом. Вогнище влаштували в гаю у сутінку старих розлогих лип і дубів, де розходилися три дороги і де завжди ховали померлих. Потім принесли мед, плоди та пахучі трави і поклали біля нього. Принесли також коровай хліба, м'ясо й цибулю і принесли його зброю, спис, меч, молот і чорний щит — і все те поклали біля нього. Коли ж забили півня й курку і кинули їх на вогнище, вийшов найближчий родич померлого воєводи, запалив шматок дерева і, тримаючи його в правій руці, наблизився, задкуючи, до вогнища. І поки не запалив його, тримав ліву руку за спиною. Коли ж поліна загорілися, по- чала підходити решта родичів і кидати у вогнище палаючі головешки.

* Коурж — по-чеськи — дим.

Повіяв сильний вітер, затріпотіли, високо здіймаючись, язики полум'я, дим шугав угору, огортаючи величну постать мертвого воєводи, що востаннє сидів перед людьми свого племені. Всі навколо горювали і плакали, а жінки жалібно голосили.

Коли вогнище догоріло, зібрали люди кості й попіл і поклали до урни. Потім поставили її разом з оздобами і зброєю небіжчика в труну, а зверху насипали високу могилу. Коли ж після похорону смерком поверталися вони через темний гай, то підбирали з землі каміння, гілки й листя і кидали їх назад через голову, і ніхто при цьому не обертався.

Часто потім відвідували чехи те місце й могилу; тут вони плакали і схиляли коліна, благословляючи свого воєводу; ім'я ж його передавалося з покоління в покоління.

ПРО КРОКА ТА ЙОГО ДОЧОК

Доки панував воєвода Чех, скрізь були лад і справедливість. Люди були чесні і довіряли один одному. Хліви стояли без засувів, двері не замикалися. Ні один злочин не вважався таким тяжким, як крадіж чи грабунок. Всі в роду жили в достатку, і бідним був лише той, хто не хотів працювати. Такого виганяли з роду.

Після смерті Чеха зостався його народ без правителя. Тоді почали псуватися звичаї, а законом стали нехтувати. Почалися сварки і суперечки здебільшого за сладщину й за межі, почалися ворожнеча і навіть бійки між людьми одного роду.

З дня на день незгоди розростались, і тоді зійшлися старійшини роду на могилі Чеха і, згадуючи небіжчика, заговорили між собою:

— Пошукаймо собі воєводу, який панував би над нами і судив нас по закону.

І домовилися вони, що пошлють до Леха, брата Чехового, щоб узяв на себе правління над їхнім народом. Проте Лех, не маючи наміру залишатися в Коуржімі, відмовився, але порадив їм взяти за правителя і суддю Крока, старосту могутнього роду. Крок жив у замку, який називався його іменем і стояв між лісами над річкою Мжею, неподалік од селища Збечна. Житниці його народу були повні збіжжя, а своєю мудрістю і гострим розумом перевершував він багатьох. Тому не тільки люди з його роду, але й жителі всіх навколишніх земель поспішали до нього на суд, як бджоли до меду. І послухали старійшини поради Лехової, і всі як один вирішили покликати Крока, щоб він став суддею всього народу.

Посадивши Крока на трон над могилою Чеха, наділи вони йому на голову Чехову шапку, в руки дали палицю, що з нею ходив воєвода Чех, і висловили йому свою подяку.

А в той час Лех вирядив послів до країни на схід сонця, щоб вони ту землю оглянули. Коли ж повернулися послі, то повідомили, що знайшли за горами, за річкою Одрою, землю вільну, родючу і безлюдну. Почувши таку похвалу тій землі, Лех попрощався з Кроком і, забравши родичів і всіх людей своїх, вирушив до країни, з якої повернулись послі. Там оселився він і міста заснував — Гнездо — назване так по великій кількості орлиних гнізд у тих місцях, і Краків, названий на честь його сина.

Тепер Крок почав правити Чеською землею, всіх судити і розуму навчати. Жив воєвода у Будечі. За часів його правління тут була школа, в якій навчалися богослужінню, старим співам, пророцтву і чаклунству. Чаклунство тоді вважалось найвищим мистецтвом, а віщуни — людьми знатними і богу угодними. Мудрий Крок теж умів сягати думкою в темряву століть.

Одного разу Крок, забажавши поринути думкою в минуле і майбутнє, наказав, щоб протягом трьох днів ніхто не заходив до нього. Залишившись сам, він увійшов у просторе приміщення будечського капища і з молитвою приніс жертви лісовим, гірським і водним богам. Це відбулось таємничої, священної літньої ночі, коли на пагорбах навколо палали вогнища і в нічній тиші лунали пісні юнаків і дівчат.

Крок молився і просив богів та різних духів, щоб повідали йому про майбутнє і навчили його, як жити далі. Багато про що дізнався він у ті хвилини віщування, і таємні ці звістки, одні ясні, а інші невиразні, записав він на шматках березової кори і заховав їх для дочок своїх. Потім скликав Крок ватажків та старійшин роду і повідав їм також про одне знамення з невідомого майбутнього, що вияснилось для нього з волі божої:

— Не буде тут більше моєї оселі — бо недовго ще стояти Будечу. Треба нам шукати іншого місця.

Всі погодилися з ним, а Крок вибрав послів і наказав:

— Завтра до схід сонця виходьте і прямуйте на південний схід.

Коли ж прийдете до Влтави-річки, шукайте там — поки боги не приведуть вас до належного місця.

І вирушили посли до тих країв і почали шукати, аж поки не прийшли на правий берег Влтави і не зупинилися на скелястих відрогах серед дрімучих лісів. У синюватому присмерку тихо несла свої води широка річка. В ній відбивалася висока скеля, на якій зупинилися посли, осяяні призахідним сонцем, відбивалися вкриті соковитою травою луки на протилежному березі і темні дрімучі ліси на крутих пагорбах.

Далі річка повертала на схід, і дець там, у глибокій тиші пралісу, гучно шуміли її хвилі, перекочуючись через пороги. Як тільки оглянули посли скелі й лісову країну навколо них, в ту ж мить всі як один вигукнули, наче підкоряючись божому велінню:

— Ось місце, нам призначене!

Те ж саме сказали і Крок і всі старійшини, коли приїхали сюди на бистрих конях оглянути місце та країну. І збудували тут замок. Майстрі-теслярі звели з міцних дубових і ялинових колод будови на могутніх стовпах і з просторими приміщеннями і затишними кімнатами. У дворі замка були відведені окремі місця для сеймів і народних зборів, щоб народ міг зійтися тут — принести жертви богам, вибрати собі воєводу, чи вислухати його суд і волю.

Для охорони замка там, де не було стрімких скель, викопали чехи глибокі рови, насипали вали, а на них спорудили рублені стіни з вежами. Такими ж вежами зміцнили і без того міцну браму, що замикалася на колоду.

Трохи далі од замка, в гаю, під старими буками, знайшли чехи могутнє джерело. З нього черпали вони чисту воду. Те джерело назвали Єзеркою, а замок, що стояв на високій скелі, — Вишеградом. Цей замок з часом став відомим по всій землі і священним для всього чеського племені, а слава про нього дійшла до сусідніх племен і далі, аж до чужих країн.

Сюди, в замок, урочисто привели чехи Крока та його сім'ю і склали йому велику подяку й шану. Вони любили свого мудрого воєводу, бо за його панування повернулися в країну мир і добробут. Всі могли спокійно працювати. Списи, стріли і всяка інша зброя потрібна була тільки для полювання на хижих звірів. Люди обробляли землю, вирубували ліси і корчували пні, розширювали оброблювані поля.

Стодоли були повні хліба, в стайнях багато коней. Мир панував на Чеській землі, поки правив Крок, а правив він понад тридцять років.

Коли ж мудрий Крок одійшов до праотців, весь народ плакав за ним. Прах та зброю Крока поклали у домовину і поховали недалеко од могили Чеха. Після смерті мудрого правителя залишилися три його дочки: Казі, Тета і Лібуша. Дитинство своє провели вони в Будечі, де навчалися мудрості разом з іншими дівчатами і юнаками свого роду, а також з тими, хто приходив сюди навчатися з чужих родів, як-от Пршемисл з роду Стадіц.

Дочки Крока виділялися серед усіх інших, як стрункі лілеї серед лугових квітів; вони дивували всіх своєю мудрістю і шляхетністю думки, вродливими обличчями, тонкими і високими постатями.

Казі, старша дочка, знала усяке зілля і його силу. Ним лікувала вона різні хвороби. Іноді одним словом вгамовувала вона бліть, покликавши на допомогу могутніх богів і духів. Силою своїх чарів і словами благословення примушувала Казі часто і богинь долі схилитися перед її волею і повертала життя тому, хто був уже готовий зустріти свій смертний час. Після смерті батька жила вона в замку, що стояв під горою Осек на березі річки Мжі і на її честь називався Казінін.

Середня дочка, Тета, збудувала замок, назвавши його своїм іменем — Тетінін. Замок був дуже міцний і стояв на вершині стрімкої скелі над річкою Мжею. Боячись богів і нечистої сили, вона встановила обряди на їх честь, вчила чехів поклонятися богам і приносити їм жертви. Сама ж вона часто піднімалася і вдень і в тихий час смеркання на гору Погляд, яка на захід сонця од Тетініна, помолитися і принести жертви похмурому ідолу, що стояв на скелі під старими дубами.

Але найбільшу відданість почували всі до Лібуші, хоч була вона наймолодша віком. Лібуша була така вродлива, гожа і привітна, до того ж така велична, говорила завжди так просто і розумно, що й суворі воїни понижували голос і добирали слова, коли загальна улюблениця проходила повз них, а досвідчені старезні діди славили її, промовляючи:

— Вона прекрасніша од матері і мудріша од батька!

Люди з священним страхом говорили, що іноді на неї находить натхнення, і тоді змінюється її обличчя, а очі загоряються віщим вогнем. Вона дивиться у туман майбутнього і бачить те, що має відбутися колись.

Після смерті Крока зійшлися ватажки, старійшини роду, дружина і челядь у священному гаю біля джерела Єзерки. Прийшли туди і Крокові дочки. Під шатром старих буків, лип і дубів одностапно, без сварок, погодилися старійшини роду і весь народ на тому, що влада залишиться в роді Крока, у найменшої дочки його Лібуші.

І задзвенів старий гай од радісних криків. Аж до річки, до похмурих лісів долинув відгомін тих вигуків. З тріумфом вели чехи од Єзерки до священного Вишеграда молоду княжну, увінчану квітами, рум'яну од зворушення. Обабіч неї йшли її сестри, Казі й Тета, і дівчата з їхнього почту, а попереду і позад них виступали поважні ватажки і старійшини, відомі своїм родом і знатністю.

Привівши Лібушу на просторе подвір'я воеводського замка, вони посадили її на кам'яний трон під розлогою липою, де часто сидів її батько, мудрий суддя і правитель Крок. І хоч був у молодій княжни власний замок, на її честь Лібушин названий, який збудувала вона біля лісу, що тягнеться до села Збечна, проте від того часу, як обрали її княжною, жила вона у Вишеграді і мудро правила всім народом.

ПРО БІВОЯ

У Лібуші в славному Вишеграді зеленів сад, в якому росли пре-
чудові дерева і кущі, рідкісні квіти. Та особливо дивовижними були в
цьому саду стежки; вони вилися, спліталися, сходилися і розходилися
навколо кущів, під деревами, між квітниками й лужками, і були такі
подібні одна до одної, що чужинець, опинившись в тім чарівнім саду, де
було так багато однакових місць і таємничих кутків, ніколи не знайшов
би з нього виходу.

Лібуша любила гуляти по саду з дівчатами свого почту, а найчастіше—
сама; виходила вона в сад рано-вранці, коли кожна квітка, кожний листок
виблискували на сонці росаю, і надвечір, коли стовбури дерев палали в
рожевій заграві вечірнього сонця, або коли в присмерку чорніли їхні кро-
ни і кущі навкруги, коли навіть білясті стежки губилися в глибокій
сутіні.

Тоді молода княжна — висока на зріст, у білих шатах, з розпущеним

волоссям, замислена, з похиленою головою, йшла тихою ходою, сама наче світла тінь, або стояла, замріяно звернувши своє прекрасне обличчя до неба, освітлена тихим сяйвом зірок і місяця.

Сюди привела вона одного разу свою сестру Казі, що на баскому коні приїхала з Казіна відвідати її. Вечірні сутінки уже лягли на луки й стежки, і тільки верхів'я дерев, огорожа з міцних колод і високі сторожові вежі, почорнілі од вогкості й дощу, були залиті вечірнім світлом. А сонце опускалося в огорнуті синім туманом темні ліси, що розкинулися по горах за Влтавою.

І раптом, розірвавши тишу, од брами долинув дикий рев. Відгук його досяг саду княжни. З кожною хвилиною рев ставав чіткішим і могутнішим. Як несподівана буря, наближалися дужі крики чоловіків. З цими сильними далекозвучними голосами змішувалося якесь дивовижне вищання, потім хтось засурмив у ріг. Переможна мелодія рога неслась над широким подвір'ям, зливаючись з радісними вигуками.

Розмова сестер увірвалася, вони зупинилися, прислухаючись. В цей час прибіг управитель маєтку, дуже схвильований, і просив, щоб княжни йшли на подвір'я поглянути на диво.

Широким просторим подвір'ям, під гучні привітальні вигуки стражників замка та інших чоловіків, ступав молодий високий і стрункий чоловік. За плечима у нього була якась важка ноша. Голова його була похилена до землі, а темне кучеряве волосся вибивалося з-під шапки і падало йому на чоло.

З острахом дивилися княжни на нього і на його ношу — живого дикого кабана, якого він ніс на спині, черевом догори, тримаючи за кінці гострих вух.

Молодий мисливець був без списа, тільки з мечем, що висів на поясі у піхвах; взуття його було в багні, вузькі штани забризкані грязюкою. Свою грізну ношу він ніс, як пушинку. Ступав твердо і впевнено, поги його не тремтіли і не чіплялися одна за одну.

Старики й молоді урочисто вітали його, показуючи руками і списами на старого сильного сікача, рудогнідого, з величезною головою, чорним рилом і білими, аж блискучими, могутніми, загнутими іклами. Кабан пручався, бив чорними ратицями в повітрі, скреготав зубами і хижо поводив налитими кров'ю очима.

Побачивши Лібушу і Казі, юрба стихла. Тоді сміливий мисливець, який звався Бівой, син Судівоє, зупинився перед сходами, що вели до дверей у простору палату, прикрашену великими стовпами. На тих сходах були княжни. Стоячи на чолі всіх воїнів з лютим звіром за плечима, Бівой привітав Лібушу з сестрою і сказав:

— Я несу злого і шкідливого звіра, дикого кабана з Сорочої гори. Хай згине він перед твоїми очима, тільки звели.

Лібуша схилила голову на знак згоди, і закричали тоді всі навколо і схопилися за мечі й списи. І вигукнув Бівой серед цього шуму й гамору:

— Я сам розправлюся з ним. Я його впіймав, я його й уб'ю. Станьте в коло, щоб він не міг втекти. І покладіть до ніг моїх спис!

Як він бажав, так і зробили. Воїни утворили широке коло і приготували зброю. Ніхто не зводив очей з Бівою, а він, повівши навколо поглядом, спрямував свій вогненний зір на княжен, що стояли на підвищенні, на Лібушу та особливо на її сестру. Вона, схвильована, дивилася на стрункого хлопця, якого вперше побачила у гаю біля Єзерки і якого потім часто згадувала.

Йй подобалися його мужність, сила і молодецтво. Коли ж Бівою, широко розставивши ноги, з усієї сили шпурнув кабана через голову об землю, аж загула земля, серце Казі завмерло від страху, а очі мимоволі замружились. Та не встиг кабани торкнутися землі, як Бівою нахилився і, ухопивши важкий спис з блискучим вістря, стис його в руках і приготувався до бою.

Старий сильний сікач якусь мить лежав на землі як неживий. Та ось він заворушився, довга щетина настовбурчилась у нього на спині, як грива, заблищали на чорному рилі білки очей. Він схопився з землі і, як стріла, не дивлячись ні вправо, ні вліво, з роззявленою пащею і вищиреними гострими іклами, помчав просто на Бівою, сліпий од люті.

Все стихло навкруги, як стихає вітер перед бурею, коли кабани шалено кинувся до мисливця. Тоді знову почулися вигуки чоловіків, жінок і дівчат. Чоловіки закричали й замахали зброєю, побачивши, як наразився кабани на спис Бівою. Кров фонтаном ударила з рила звіра; він востаннє звівся на задні ноги і, як підкошений, повалився на землю; кров лилася з нього, заливаючи все навколо.

Бівою висмикнув спис із переможеного звіра і наступив правою ногою на щетинисту тушу. Потім, витерши з чола й обличчя піт, він звернувся до княжен з словами:

— Тепер уже ніколи не буде він лякати людей і шкодити їм! — і штовхнув ногою голову звіра.

Тоді вийшов уперед поважний управитель замка і промовив перед лицем княжен:

— Хай нагородять тебе боги! Ти визволив наш край. Це був лютий, сильний і небезпечний звір, — і управитель показав на кабана, — нещастя і страх для всіх в околицях Сорочої гори. Скільки він шкоди наробив! Цілі лани хліба він витолочив, знищував звірів, мисливських собак і коней! Коли Святослав, син Божея, виїхав його полювати, цей кабани розпорів живіт і груди його коню. Не одного мисливця забив він на смерть. Всі почували перед ним такий страх, що навіть чоловіки тікали й ховалися од нього. І тільки Бівою, — управитель не договорив, бо радісно закричала вся юрба навколо, прославляючи Бівою і дякуючи йому. А княжни, зійшовши зі сходів, розглядали могутнього звіра. Потім Лібуша спитала Бівою, як зловив він кабана. І знову затихло все навкруги. Звернувши до могутнього мисливця сяючі від захоплення очі, Казі, разом з усіма, жадібно слухала, про що розповідав Бівою:

— Гнітило і сердило мене, що сікач той чинив стільки шкоди і що всі так боялися його. Ніхто вже не хотів ходити видолинком біля Сорочої

гори. Там він жив, один у своєму лігві, і на кожного нападав. Там убив він багато людей і незліченну кількість собак. І вистежив я його лігво, а також темну калюжу під старими буками, де опівдні він завжди лежав. Коли ж починали докучати йому комарі, терся він об стовбури дерев. Сміливо, без страху виходив сікач у поле на полювання. Ніколи не відступав він перед людиною і на кожного нападав.

Сьогодні я вирішив вийти на нього. Я хотів діждатись, поки він повернеться в лігво. Та не встиг я дійти до кінця улоговини, як кабан вискочив з гущавини просто на мене, зовсім несподівано і так швидко, що я не міг навіть наставити списа. Сталося це на відкритому місці, жодного дерева не було поблизу. Відскочити я не міг, а на землю кинутися не захотів.

Швидше ніж я розповів про це, був він передо мною. Схиливши голову, він уже збирався порішити мене страшним ударом, але тут я схопив його за вуха. Так я тримав його деякий час. Він ревів, скреготав зубами і рвався з моїх рук, як скажений. Ще хвилина — він був у мене на плечах, і я поспішив з ним сюди.

Знову залунали навкруг радісні вигуки, коли ж вони стихли, молода княжна ласкаво промовила до Бівоя:

— Хай благословлять боги тебе і твою силу. Ти визволив країну і вберіг наші ниви од спустошення. Прийми ж за це подяку мою і всіх. А тепер, хоробрий мисливцю, іди, підкріпись і відпочинь.

Вона кивнула управителеві головою, і той, взявши Бівоя під руку, повів його сходами до великої палати. Слідом за ними увійшли сюди найзнатніші мужі замка і навколишніх селищ, а також ті, хто, зустрівши Бівоя на шляху до Вишеграда, не залишив його, а супроводив сюди разом з його дивовижною живою ношею.

Палата була невисока, але простора. Величезний сволок тягнувся вздовж низької стелі, підпертої могутніми стовпами, прикрашеними мистецькою різьбою. Тут і там на стовпах висіли роги оленів і зубрів, зброя і щити, на диво великі ведмежі шкури. Чоловіки посідали навколо важких столів і колод із столітніх дубів, а Бівоя повели на почесне місце за столом у правому кутку палати.

Скрізь по столах розставили великі дзбани, повні меду. З них наливали цей золотистожовтий напій у кухлі, глиняні і дерев'яні чаші. Всі пили і виголошували тости за Бівоя і його силу. Молодий герой радо слухав ці похвали, та його погляд весь час потай звертався до невисоких важких дверей з дерев'яним засувом, якими вийшли з палати княжна Лібуша з сестрою. Про Казі думав Бівой серед цього шумного галасу, і про те, як би ще раз побачити її.

А тимчасом на верхів'ях дерев, за стінами замка і сторожовими вежами згасла рожевозолота вечірня зоря. Глибокі тіні лягли на подвір'я. Але в палату крізь розчинені віконниці проникало ще світло довгих літніх сутінок. І от у цьому присмерку з'явилися постаті молодих княжен, що вийшли з дверей за стовпами. Дівчина несла за ними щось загорнуте у

вичинену шкіру; коли ж за Лібушиним наказом вона розгорнула вузол на толі — перед очима у всіх заблищав чудовий чоловічий пояс. Він був широкий, оздоблений червоними ремінцями, оббитий дрібними срібними п'яшкками, наче кований, з бронзовими пряжками і блискучим ланцюжком. Коли пояс згинався, ланцюжок дзвенів, б'ючись об дорогоцінний метал.

Молода княжна подала цей пояс Бівою як винагороду, сказавши, що сестра її, Казі, сама його вибрала із скарбів їхнього батька.

— Зашиті в тому поясі зілля чарівної сили і гадючий зуб, — додала ласкаво Казі. — Надівши цей пояс, ти ніколи не заблудиш у лісі, навіть темної ночі; не страшні тобі будуть ні чарівний корінь, ні відьми, ні всі інші нічні потвори.

Молодий герой вклонився княжнам, вклонився і подякував, а всі навколо голосно вітали Лібушу й Казі, що так вшанували мужню силу і молодецтво. Княжни одійшли, і знову почалися гучні веселощі, що тривали аж до ночі. Коли ж після буйного бенкету розійшлися чоловіки, одвів управитель замка Бівоя до тихої світлиці, щоб відпочив він на постелі з овечих шкур. Заснув там молодий герой і міцно проспав аж до самого ранку.

А коли ж наступив ранок, зібрався Бівой у дорогу додому, в рідне селище, владикою якого він був. Дізнавшись про це, управитель замка повідомив Бівоя, що його чекає кінь, осідланий за наказом Лібуші, і що Казі також збирається в дорогу, назад до свого замка. Підперезавшись дорогоцінним поясом, одержаним вчора у подарунок, бадьорий і свіжий, скочив Бівой на гладкого гнідого коня, вклонився княжні, подякував їй і прилучився до дружини її сестри.

Біля брами озирнувся він назад, а за ним озирнулися всі і побачили голову дикого кабана, убитого вчора Бівоєм, що стирчала над ворітьми. Вона чорніла там, щетиниста, з могутнім рилом та блискучими білими вищиреними іклами і нагадувала про силу Бівоя.

Не залишила Казі Бівоя в дружині. Весь час їхали вони поруч, а коли доїхали до роздоріжжя, без роздумів повернув Бівой коня на шлях до замка Казі, що оддзеркалювався в річці Мжі могутніми своїми валами.

І перш ніж минула осінь, залишив Бівой своє селище і рід, щоб назавжди оселитися в замку Казі. Так сильно покохала його княжна, що обрала своїм мужем.

ПРО ЛІБУШУ

Як колись до Крока, так ходили тепер люди до Лібуші, зблизька і здалека, вирішувати свої суперечки. До її мудрості зверталися вони за справедливістю, і своїм справедливим судом вона часто мирила тих, що сперечалися.

Одного разу два сусіди, обидва старійшини родів, посварилися за межі й поля. Страшенно сварилися вони, проклинали один одного, не щадили пам'яті матерів та дідів, і між ними й їхніми родами зовсім зникла сусідська доброзичливість і почалася ворожнеча.

Жоден не хотів поступитися в тій суперечці, обидва були як кремій, і як тільки прийшов час, коли Лібуша чинила суд, поспішили вони до Вишеграда.

Лібуша сиділа на високому, вкритому килимом троні під розлогою липою. Вінок із білих квітів прикрашав її чоло. З правого і з лівого боків

од неї розташувалося по дванадцять старійшин, по дванадцять владик родів, поважних сивобородих мужів. Перед ними широким колом стояли люди—чоловіки, жінки й старики. Хто прийшов на суд, хто за порадою, а хто захищати когось із своїх родичів.

І от перед княжною і суддями стали двоє сусідів, що посварилися. Молодший з них скаржився, що старший не по праву хоче привласнити землі його роду. Та старший, чоловік з довгою густою бородою, похмурий, як ніч, перебив його. Гостро і різко зажадав він, щоб сталось так, як хоче він, анітрохи не турбуючись, що чинить сусідові кривду.

Вислухала Лібуша того й другого і, обміркувавши справу, сказала найповажнішому з суддів свій вирок. А коли судді, обговоривши між собою суперечку і рішення, погодилися з нею, оголосила княжна те, що визнала справедливим: молодшому чинять кривду, йому по праву належать поля.

Не встигла Лібуша договорити, як дикий гнів охопив старшого. Тричі вдарив він палицею об землю, і, почервонівши од люті, закричав, злісно виблискуючи очима. Мов град посипалися з вуст його страшні прокльони.

— Таке у вас право! Та й нічого чекати, коли судить нас баба! В баби волосся довге, а розум короткий! Прясти і шити вміє, то хай тим і займається, а не береться судити! Хай пряде, хай шиє, але не судить! Це ганьба нам, чоловікам!

Він хапався за голову, виголошуючи ці пристрасні слова, і бризкав слиною.

— Ганьба нам! Де ще, в якому племені, де ще панує над чоловіком баба? Тільки у нас — і тому ми посміховисько для всіх! Краще вже загнути, ніж терпіти таку владу!

Всі навколо заціпеніли, слухаючи цю нестямну промову. Рум'янець сорому залив обличчя княжни, її серце стислося од гіркої образи й жалю, од такої невдячності. Та нічого не відповіла княжна своєму кривдникові. Вона звернула свій палаючий погляд до найзнатніших людей і до юрби. Але ніхто не озвався, ніхто не зупинив зухвальця, і тоді з гідністю промовила вона до всіх і голос її тремтів од хвилювання:

— Так, це правда. Я жінка і вчинки мої жіночі. Я не караю вас залізною рукою, і вам здається, що я мало розумію. Вам потрібен правитель суворіший од жінки? Гаразд! Я виконаю ваше бажання. Сьогодні йдіть спокійно додому. А народне віче хай обере воєводу. І кого воно обере, хай той буде моїм подружжям.

Сказавши так, вона пішла з подвір'я до замка і негайно послала вершників до Казіна і Тетіна за сестрами. Сама ж попрямувала до чарівного саду, у його найвіддаленіший куток, де в чагарнику, під кошлатими липами, було священне місце, куди не смів зайти ніхто, крім неї та її сестер.

Там у тіні лип на дерев'яних стовпах стояв навіс із пласких каменів, позеленілих од моху й лишайників. З-під навісу, тьмяно поблискуючи, виглядала срібна, з золотою бородою голова дерев'яного ідола, що стояв на грубо обтесаному валуні. Це був бог Перун.

Лібуша впала перед ним на коліна і вклонилася йому; потім, сівши під валуном біля ніг ідола, вона залишалась тут до кінця дня. Уже й сонце сіло, під деревами посутеніло, вечірній вітер шумів у чагарнику. Лібуша сиділа замислена, не рухаючись, схожа на статую. Княжна думала про те, що сталося на суді, про те, що буде, якого князя обере народ, якої думки будуть про все це сестри, чи погодяться вони з нею. Коли ж в сутінках з чагарника перед нею з'явилися Казі і Тета, вона швидко підвелася. Як тільки сестри приїхали, управитель замка негайно провів їх од воріт аж до саду, а сам залишився на варті біля входу і ждав.

Що сказала Лібуша сестрам, в чому зізналася вона, про що говорили і радилися, сидячи біля бога Перуна, три сестри, обдаровані віщим духом,— про те не дізнався ніхто.

Вже кінчалася літня ніч, за замком почало яснішати небо, бліда смуга світанку піднімалася за його стінами, вежами і верхів'ями дерев; уже повіяло передранковим холодом, коли Крокові дочки поверталися з саду. Спокійна, з білим віночком на голові і поглядом, заглибленим кудись в далечінь, Лібуша йшла між сестер, вкритих довгими покривалами. Вони йшли тихо, як тіні, і управитель замка з подивом побачив, як мовчки, без жодного слова пройшли вони повз нього, як піднялися сходами, що вели до палати, і зникли за товстими стовпами біля входу до замка, що весь іще був огорнутий сірим ранковим присмерком.

Рано-вранці розіслала Лібуша гінців скликати людей, щоб збиралися на народне віче. Коли скінчилися жнива і настав призначений день, зішлося і з'їхалося багато чоловіків з усього племені; старійшини родів і багато челяді, старі й молоді, на конях і пішки, в шапках, сукнях і плащах — всі поспішали на віче. Багато хто приїхав озброєний, в шоломі, з мечем і луком — бо шлях їхній ішов через безлюдні місця та дрімучі ліси.

Приїхали деякі здалеку, аж з околиць Чеської землі, од Злічанських і Пшовських кордонів на сході, інші — з півночі, де жили вони в сусідстві з гордовитим лучанським племенем і літомержцями, інші з півдня, звідти, де лежить шлях до нетоліців і дудлебів. Багато хто прийшов з великих лісів, розташованих за Кроковим замком і Стебном, через які можна потрапити до Домажліц і далі, в Німецькі й Баварські землі.

В численних будовах вишеградського передмістя, де виготовляли оздоблені сідла, вуздечки, стремена і остроги, зброю і щити, ковані по краях і павхрест чорним залізом чи міддю з червоним полиском, не вистачало місця під покрівлею для прибулих гостей. Їхні коні стояли, прив'язані до плотів або просто під захистом дерев.

Нестихаючий гамір стояв у передмісті і на березі річки. Родичі та знайомі весело вітали одне одного, говорили про землю і полювання, про зброю і подорожі. Але найбільше розмов було про суперечку двох сусідів, про Лібушин суд і про те, що ж буде далі, кого обрати воєводою.

Коли ж наблизився час віча, гучно засурмили сурми з стін і веж замка. Суцільним потоком рушили тоді люди вгору до Вишеграда. Перед брамою замка між двома вежами потік на мить затримався. Всі підвели голови і з подивом розглядали величезну кабанячу голову, прибиту над ворітьми. Всі показували на неї і з похвалою і подивом вимовляли ім'я Біволя. А потім людський потік рушив далі, через високу браму і зупинився на широкому подвір'ї перед князівським тронем. Біля трону стояли два почесні стільці, один справа, другий зліва; на них, по обидва боки од Лібуші, сіли Казі і Тета.

Люди низько вклонилися княжні. Вона, сидячи на троні, велично одповіла їм на поклін і промовила:

— Всі ви, старійшини, владарі і весь народ, чули і знаєте, для чого я вас сюди покликкала. Цінувати волю ви не вмієте. Я сама відчула й пізнала це. З волі божої оголосила я вам, що не буду більше вами правити, бо всім серцем своїм ви бажаєте мати володарем чоловіка. Хочете мати воєводу, який забере ваших синів і дочок до себе на службу, забере вашу худобу і коней найкращих — що тільки сподобається йому. Служити хочете, як іще ніколи не служили, данину платити, якої іще ніколи не платили: куницями, білками, полотнами — і буде вам тоді важко й гірко. Зате ніхто не зганьбить вас, що вами править жінка. Не хочу я вас лякати, я тільки повторюю те, що відомо мені з волі божої і що провістив також моїм сестрам дух віщій. Обирайте воєводу, але мудро і обережно, бо легко володаря посадити на трон, але, посадивши, важко скинути. Якщо тверді ви в своєму рішенні, все буде, як побажаєте, а якщо хочете, дам вам пораду і назву ім'я князя і місце, де його шукати.

— Назви! Назви!

— Порадь! Порадь! — пролунали вигуки, наче з одних грудей.

Натовп людей, що раніше стояв і слухав спокійно, як кам'яна стіна, захвилювався і рушив, товплячись, до трону. Так хвилюються од раптового вітру лани золотого колосся.

А Лібуша, в білій одежі, з вінком на голові, підвелася і, здійнявши руки, розпростерла їх над народом. Все стихло; люди зупинились, дивлячись на натхненне обличчя княжни. Піднявши палець, вона показала на північні гори і мовила:

— Он там, за тими горами, у Лемузів, є невелика річка. Вона називається Беліна. Поблизу неї є селище, а в ньому живе рід Стадіц. Неподалік од того селища є поле, вздовж і впоперек воно має по сто двадцять кроків. Це дивне поле лежить між багатьма іншими полями, але до жодного з них не належить. Там оре ваш воєвода двома строкатими волами. В одного з них біла голова, а у другого од лоба вздовж хребта йде біла смуга. Задні ноги у нього також білі. Візьміть сукню, плащ і мантію, як личить князеві, та йдіть передайте тому чоловікові волю народу і мою. Приведіть собі князя, а мені мужа. Пршемисл ім'я його, і рід його буде панувати в цій землі однині і довіку.

Коли ж були обрані старійшини найзнатніших родів, що повинні були оголосити Пршемислу із Стадіц волю народу і княжни, звернулася до них Лібуша:

— Дороги вам не треба ні шукати, ні питати. Поведе вас мій кінь; їдьте за ним без вагань. Він поведе вас туди і назад знайде вірний шлях. Перед ким він зупиниться і заірже — це буде той, про кого я вам говорила. Я знаю, що повірите ви мені лише тоді, коли побачите, як їсть ваш воєвода, сидячи за залізним столом.

На знак Лібуші слуги вивели її білого верхового коня. З його широкої шиї звисала довга густа грива. На ньому було багато оздоблене сідло, під сідлом космата шкура, на збруї виблискували бронзові прикраси.

Коли ж на сідло поклали сукні, плащ і мантию, кінь вийшов з двору, і посольство старійшин вирушило за ним у путь.

ПРО ПРШЕМИСЛА

Була рання осінь, сонячний, тихий день. Лібушин кінь йшов швидко, впевненим кроком; ніхто його не вів і не поганяв. Йшов він так впевнено, наче в свою стайню. Здивувалися гінці і зрозуміли, що не вперше йде кінь цією дорогою, що княжна часто у вечірньому присмерку їздила цією таємною стежкою, а потім, перед третіми півнями, поверталася додому.

Ні на крок не збочив білий кінь зі шляху. Ніщо не могло збити його з дороги. Не раз ішов він повз табуни коней на пасовищах; веселим ір-жанням вітали і кликали вони білого коня. Але він йшов далі, не повертаючи ні вправо, ні вліво. Коли ж гінці сідали перепочити в чистому полі, деś під дикою грушею чи в тіні червоностовбурної сосни, Лібушин кінь, трохи постоявши, перший знову рушав у дорогу.

Так проїхали вони гори і долини, і аж на третій день вранці наблизилися до селища, що лежало між косогорами, край вузької долини, якою текла річка. Коли гінці вже підїздили до селища, назустріч їм вибіг якийсь хлопець. Гінці спитали його:

— Гей, хлопче, чи це Стадіци? А чи живе тут чоловік на ймення Пршемисл?

— Так, це Стадіци, — відповіло хлоп'я, — а Пршемисл онде в доли волів поганяє.

І справді, трохи далі гінці помітили високого на зріст чоловіка в личаках, що, твердо ступаючи, йшов за плугом і поганяв горіховою паличкою пару строкатих волів. У одного з них була біла голова, а у другого од лоба вздовж хребта йшла біла смуга, а задні ноги були як сніг.

Гінці попрямували до орача широкою межею, а коли наблизились до нього, Лібушин кінь зупинився, став дибки і радісно заіржав. Потім знову опустився на передні ноги і похилив голову перед молодим орачем, що, зупинивши волів, покинув плуг.

Посли знесли з білого коня княжі шати: довгу сукню, рідкісним хутром оторочену, дорогий гарний плащ і мантію. Підійшовши до Пршемисла, вони низько вклонились і привітали його:

— Щасливий муже, князю, богами нам суджений, здоров і благословен будь! Відпусти волів, зміни одягу, сідай, коли твоя ласка, на коня та їдьмо з нами. Княжна Лібуша і весь народ чеський шлють тобі наказ; щоб їхав ти з нами і взяв владу над нами, тобі й твоїм нащадкам суджену. Обрали ми тебе за свого суддю, охоронця і князя!

Пршемисл мовчки вислухав їх, потім мовчки встромив у землю паличку, яку тримав у руці, і одпустив волів. Знявши з них ярмо, він сказав:

— Ідїть, звідки прийшли.

Не встиг він вимовити цих слів, як піднялися воли в повітря і вмить зникли. Зникли вони у великій скелі поблизу селища, яка розкрилася перед ними і одразу ж закрилася, що й слїду після них не зосталося.

А тоді Пршемисл звернувся до послів з такими словами:

— Шкода, що прийшли ви так рано. Якби доорав я це поле, було б на нашій землі у всі часи вдосталь хліба. Але ви поспішили і не дали мені закінчити цю роботу, а тому, знайте, що голод буде частим гостем цієї землі.

А в цей час горіхова паличка, яку Пршемисл встромив у землю, почала розпускатися, як кущ весною. Земля наче дала сухій паличці життя, напоїла її своїм соком. І враз з'явилися на ній три паростки, три гілки, а на них зеленіло свіже листя і висіли молоді горіхи.

Здивувалися гінці, побачивши це диво дивне. А Пршемисл уже запрошував їх сідати до столу, разом з ним посідати. Перевернув він плуг і, взявши з межі корзинну, з лїка плетену, вийняв з неї коровай хліба та сир і розклав їх на лемеші, що ясно на сонці виблискував.

«Це ж і є той залізний стіл, про який говорила Лібуша!» із здивуванням пригадав кожний з послів. Так сиділи вони з Пршемислом навколо плуга і снідали, запиваючи сніданок з його дзбану. І побачили вони, як усохли й відпали дві гілки на горішині, а третя буйно і швидко росла вгору і вшир. Аж страх пойняв гостей. Вказали вони Пршемислу на те диво і спитали його, чому це дві гілки загинули і тільки одна залишилася, і що має це означати:

— Це я повідаю, — промовив Пршемисл. — Знайте, що багато хто з мого роду володітиме землею Чеською, та тільки один владар залишиться. Тоді посли запитали його, чому він їсть не на межі, а на залізі.

— Тому я їм на залізному столі, — відповів новообраний князь, — щоб знали ви, що рід мій буде правити залізною рукою. Та ви шануйте залізо! Орить ним поле в час миру, а в лиху годину захищайтесь ним од ворогів! Поки буде у чехів такий стіл, перемагатимуть вони своїх ворогів! Коли ж чужоземці одберуть у них цей стіл, втратять чехи свою волю.

Сказавши так, підвіся Пршемисл і пішов разом з послами до селища попрощатися зі своїм родом, так вшанованим і звеличеним. А потім, одягнений у княжі шати, підперезаний блискучим поясом, взутий у княже взуття, сів він на білого коня, що знову весело заіржав під ним. Коли ж дорогою послы запитали Пршемисла, навіщо він узяв з собою личаки і корзину, плетену з лика, князь відповів:

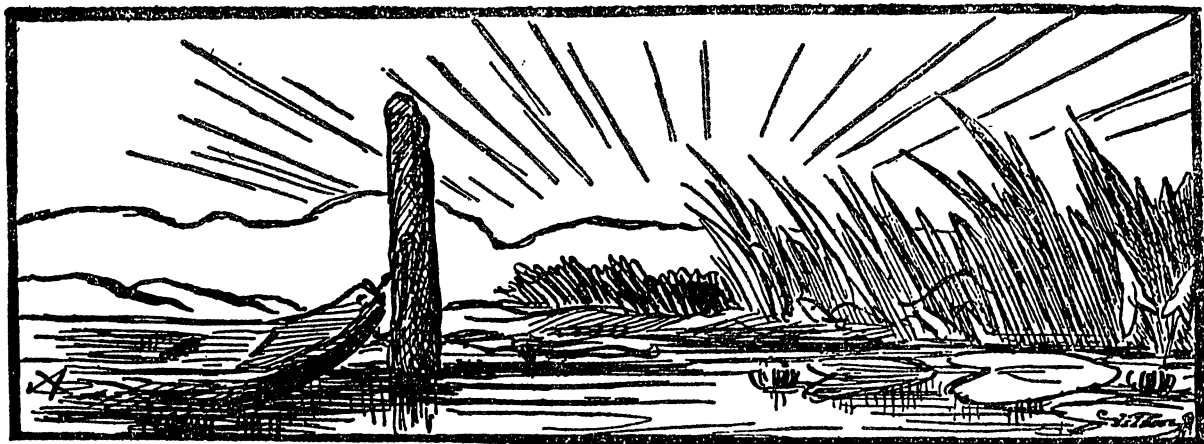
— Я взяв їх з собою і звелю зберегти їх навіки, щоб знали мої нащадки, звідки походять вони, щоб бога боялися, щоб не утискували своїх підлеглих, бо всі ми рівні.

Коли вони вже закінчували свій шлях і наближалися до Вишеграда, назустріч їм вийшла Лібуша, з блискучим срібним вінцем на чолі і дорогим намистом з коралів, бурштину і халцедонів круг білої шії. Йшла вона в білих шатах, прекрасна і велична, а коли ще здалеку побачила на чолі посольства Пршемисла на білому коні, очі її загорілись радістю. За княжною йшли дівчата її почту, йшли старійшини і найзнатніші люди усіх родів, що, як і все народне віче, чекали тут посольство з новим князем.

І зраділи всі великою радістю, побачивши такого пригожого статного мужа. А найбільше зраділа молода княжна, зустрівши жениха в Будечі. Взялися вони за руки і щасливі увійшли до замка, а за ними весь народ, веселий та радісний. З великим тріумфом посадили Пршемисла на князівський кам'яний трон. Всі славили нового князя і його шлюб з Лібушею. Славили їх у передмісті і на горі, в замку. Старійшини і гості сіли за столи у великій палаті, на просторому подвір'ї, і почався бенкет.

Багато їли різних страв, багато пили меду, пили і співали або слухали співаків, що, перебираючи струни, співали старовинні пісні про героїв та про битви минулих днів. Всі славили обрання князя, славили шлюб, славили вдень і вночі при світлі вогнищ і смолоскипів. Коли вогнища згасли і зарожевіла над лісами вранішня зоря, все ще шумів Вишеград, шуміло гучними веселощами передмістя, а ранковий вітер ніс його відгомін за річку до темних лісів, огорнутих білою імлою.

ЛІБУШИНІ ПРОРОЦТВА

Так посадила Лібуша Пршемисла на князівський трон. А коли справили весілля, вона привела його до глибокого підземелля, висіченого в скелі і закритого високими, міцно окутими дверима. Стіни в тому підземеллі і великі столи вздовж них світилися відблиском різних металів: заліза і бронзи, срібла і золота. На стінах висіли мечі, оздоблені пояси, шоломи з шишаками, кільчасті панцири, красиво оковані щити, на столах лежали браслети, пряжки, персні, віночки з срібного дроту, намиста з коралів і бурштину, дорогоцінне каміння, кришталь та різні метали. Поряд великих тарелів, повних зернистого золота, блищали злитки чистого срібла.

Лібуша показала князю всі величезні скарби, які тепер належали і йому. Привела вона Пршемисла і в свій сад, на священне місце під старими деревами, де блищала срібна голова похмурого Перуна. Весною і влітку

часто сиділи вони там і вели мудрі розмови. Часто гуляли вони в присмерку священного гаю над Єзеркою, де бувала раніше Лібуша із своїми дівчатами. де вона купалася, де дівчата розчісували її чудове волосся і співали її улюблених пісень.

Тепер разом з чоловіком обговорювали вони державні закони. В той час Пршемисл встановив багато законів і ними підкорив непокірний народ. З допомогою тих законів правили нащадки Пршемисла багато віків.

В той час і Лібуша проказала свої пророчі слова, натхненна віщим духом. Одного разу стояла вона з Пршемислом, дружиною і старійшинами на скелястому урвищі, високо над Влтавою. Довгі тіні лежали внизу на квітучих буйних луках, де під шатром вільх, яворів і високих верб линув Ботіч-потік. Гай па Вовчій брамі* був залитий сонячним світлом, багаті хлібом лани горіли золотом в долині під Вовчою брамою і на широкій височині на правому березі Влтави.

Всі дивилися на чудовий врожай, на золоті лани, і всі дивувалися такому багатству. А один з старих ватажків роду вголос згадав, як було тут кілька років тому, коли його разом з іншими старійшинами послав благословенної пам'яті небіжчик-воєвода шукати місця для нового замка.

— Яка тут була глушина! Ліс і ліс навкруги, як он там!— І він махнув рукою, показуючи на захід, на вкриті лісом гори за річкою, що так і світилася на сонці. На блискучій гладіні річки виднілися острови, зарослі деревами і густим чагарником. Над ними кружляли пташині зграї, а з очерету, що ріс під берегом в тіні дерев і кущів, обвитих хмелем, долинав безладний крик водяного птаства.

Всі, хто стояв на Вишеградській скелі, звернули свої погляди туди, куди показував старик: на дрімучі ліси за рікою та за островами, що тяглися од берега вгору по пагорбах Петршину і Страгову та по всьому плоскогір'ю і скрізь на тому боці.

Синій присмерк огортав уже дикі хащі. Вдалині над верхів'ями дерев підіймався рівний стовп світлого диму, пронизаний сонячним промінням,— мабуть, якийсь мисливець запалив вогнище десь у глибині лісу.

— Аж доки не впадуть під сокирою ці ліси, — промовив старий, — ще довго звідти будуть приходити до нас у гості голодні вовки. А які ліси далі—за Страгомом, Шляхов, Малейов та інші, що навколо них! Доки не повірубують їх... — Старий не договорив. Ніхто вже не слухав його. Всі мовчали, затамувавши подих, боячись поворухнутись, і дивилися на молоду княгиню, що стояла попереду. Обличчя її прояснилося від раптового священного натхнення, натхненням палали і очі її. Священний страх охопив дружину, пройняв серця людей.

Зворушена, не помічаючи ні чоловіка, ні дружини, Лібуша простягла руки до синіх горбів за рікою, спрямувавши погляд на ліс, що тягнувся по схилах пагорбів, і промовила пророчим голосом:

* Вовча брама— пагорок, на якому розташоване Нове Мєсто, район Праги.

— Я бачу велике місто. Його слава досягне зір. Там, в лісі, є місце, за тридцять гонів* од завороту річки Влтави. З півночі воно одгороджене потоком Брусніца, що біжить глибокою улоговиною, з півдня — скелястою горою, що стоїть поблизу лісу Страгов. Коли ви прийдете туди, то знайдете серед лісу чоловіка. Він тесатиме поріг дому. Там збудуєте ви місто і назовете його Прагою**. І як князі і воєводи схиляють голову, переступаючи поріг дому, так само вклонятимуться вони й місту моему. І буде йому честь і хвала, будуть його славити в усьому світі.

Лібуша замовкла. Вона б говорила далі, та раптом згас жар натхнення в її очах і покинув її віщий дух.

Негаймо вирушили всі за річку на пагорб до старого лісу і, знайшовши там чоловіка за роботою, — як провістила Лібуша, — почали будувати там місто. А збудувавши, надійно його огородили — найбільше з заходу, з боку лісу Страгов, бо тут місто було найбільш доступним. Викопали там глибокий рів і насипали високий вал, на валу поставили рублену з колод стіну, а на стіні і над брамою — високі вежі. Стіни тих веж оббили дерев'яними цвяхами і обмазали глиною, перемішаною з соломою. А робилося це для того, щоб не боялися вежі вогню і розпечених стріл.

Так стало місто, Прагою назване, неприступним, і панувало воно, разом з Вишеградом, над усією землею Чеською.

Одного разу прийшли до Вишеграда ватажки багатьох родів і кілька найстаріших людей, відомих всьому племені, і сказали Пршемислові:

— Князю, всього в нас багато, і стад, і хліба, і риби, і звірів. Тільки металу нам не вистачає. Того, що самі з землі добудемо, мало, а за решту доводиться дорого платити іноземним купцям: і шкурами, і медом, і кіньми. Ти мудрий, дай нам пораду, попроси княгиню, щоб провістила нам своїм віщим словом, де, в яких невідомих місцях лежать поклади срібла, золота й інших руд.

Вислухавши їхнє прохання, сказав їм Пршемисл, щоб поверталися назад додому, а за п'ятнадцять днів велів знову бути тут, у замку — і тоді вони про все дізнаються. Коли ж у призначений час всі прийшли, то побачили Пршемисла, що сидів на своєму троні, а поруч нього, на дерев'яному троні, позначеному її гербом, сиділа Лібуша.

— Слухайте, хоробрі володарі і мужі великої землі Чеської! — промовив Пршемисл. — Слухайте слова вашої матері; ви і ваші нащадки збагатяться цими словами.

І всі подивилися на величну постать княгині, що, збуджена віщим духом, підвелася і пішла через подвір'я до стіни замка. Поруч неї йшов Пршемисл, а старійшини і дівчата Лібушиного почту — трохи далі, за ними.

* Гони — стародавня міра довжини; сто двадцять п'ять кроків.

** Праг — по-чеськи поріг.

На скелі, високо над річкою Влтавою, вона зупинилася і так почала говорити:

Все, що сховано в горах, у надрах земних,*
воля неба відкриє вам гласом моїм...

Потім вона повернулася на захід сонця, простягла руки і сказала:

Он Бржезбова гора — у горі тій срібло,
хто шукає — знайде й володітиме ним.
Із заходу звані й незвані сусіди
забагнуть металу, бо влада в металі...
Пильнуйте ж, щоб з блага і дару земного
кайданів для вас вороги не скували.

Потім, повернувшись у лівий бік, обличчям до півдня, вона промовила:

Ген Ілбова гора, щире золото у ній,
в золоті сила, можуть незвичайна.
Ваша ж сила—любов... Лиш погас її жар,—
ви безсилями стали б негайно.

Знову повернувшись наліво, на схід сонця, вона провістила так:

Там триверха гора, в котрій також срібло,
того скарбу на віки б вам стало.
У триверхій горі тричі зникнуть йому,
тричі знову з'явितись металу.
Буде він чужаків, наче липа бджолу,
завжди владно до себе тягнути,
Тільки трутням не дасться, —бджолиним трудом
можна в золото срібло обернути.

Скінчивши, знову повернулася Лібуша в лівий бік — тепер уже на північ, і сказала:

От Крупната гора, в її глибині
свинцеві шари залягли.
Гора на кордоні — поставте там гати,
щоб ваше добро берегли.
Не смійте бодай хоч на крок відступити,
бо так цілий край загубити б могли.

Коли вказала Лібуша невідомі до того часу поклади металів, повернулася вона до ватажків і старшин, що мовчки жадібно слухали її, і сказала їм так:

Сяють метали у вашій землі.
Колосся на нивах, мов золото щире;

* Вірші в перекладі О. Пархоменка.

віки буде жити в цім краї ваш рід
у славі, в достатку, у мирі,
як буде він землю священну батьків,
їх мову і звичаї їх шанувати,
як буде нещадним до ворогів,
як буде братам своїм братом!

Лібуша часто залишала свої палати і йшла вниз, до підніжжя Вишеградської скелі, до своєї самотньої купальні, туди, де Влтава утворювала найглибший затон. Якось там, коли з порога купальні вдивлялася вона у водну течію, в таємні глибини річки, натхненна віщим духом, побачила княгиня майбутнє.

Річка котила хвилю за хвилею, і в їх похмурому лоні з'являлося і зникало видіння за видінням. З хвилею припливали і з хвилею відпливали вони, і чим далі, тим ставали все похмурішими і сумнішими — аж ціпніла од них думка і стискалося серце.

Тремтячи, схилилася бліда Лібуша над річкою і злякано стежила за грізними видіннями.

З жахом в очах дивилися дівчата на свою княгиню, що в болісному зворушенні, вдивляючись у ріку, заридала, а потім промовила голосом, повним туги:

— Я бачу заграву пожеж, в темному лоні вод тріпочуть язики полум'я. В тому полум'ї селища, міста, великі будівлі — і все це гине, ах, гине!

А в заграві пожеж я бачу кривавий бій — криваві бої. Страшні бої! Побілілі тіла, вкриті ранами й кров'ю. Брат вбиває брата, а чужинець ступає по трупах. Я бачу нещастя, для всіх приниження і тяжку покіту.

Тут дві дівчини подали їй золоту колиску її первістка. Задоволення осяяло очі і обличчя Лібуші. Поцілувала вона колиску, а потім втопила її в глибокій безодні і, схилившись над водою, промовила зворушеним голосом:

— Спочивай глибоко на дні, колиска мого сина, аж поки час не покличе тебе знову. Не залишишся ти навечно в темній глибині, не буде вічною ніч над нашою вітчизною. Знову настане світлий день, знову повернеться щастя до мого народу. Очищений стражданнями, сильний любов'ю і працею, підніметься він знову в силі, здійснить свої бажання і знову добуде славу. Тоді засяєш ти в темряві вод, вплинеш на світло, і дитя, майбутній рятівник вітчизни, провіщений нам перед віками, спочине в тобі.

Минали роки, і коли прийшов її час, Казі, що завдяки своїй чарівній силі часто повертала вмираючим життя, сама стала жертвою смерті. В пам'ять про неї люди насипали високу могилу неподалік від її замка, на березі Мжі, біля шляху, що вів у країни Бехинської жупи* через гору Осек.

Потім перст Морани торкнувся чола побожної Тети; і відлетіла душа її. Сумували за нею по всій країні, бо Тета була для всіх наче рідна мати.

* Жупа — одиниця адміністративного поділу в південних і західних слов'ян.

Прах її поховано на горі Погляд, на захід сонця від священного місця під старими дубами, де молилася вона богам і приносила їм жертви.

Після смерті тіло Тети, як і тіло її старшої сестри, спалили на велетенському вогнищі. Дев'ять днів горіло це вогнище, дев'ять днів люди приносили жертви богам. На могилу Тети поклали великий камінь.

Лібуша залишилась сама, переживши своїх сестер. Та от прийшов кінець і її дням. Волею богів Лібуша знала, що наближається її смертний час. І, думаючи про далеку путь у вічність, до раю, за батьком і сестрами, попросила вона Пршемисла, щоб скликав старійшин і ватажків усіх родів. Вона хотіла востаннє поговорити з ними.

Коли зійшлися всі у Вишеграді, звеліла Лібуша принести жертви богам. Після цього разом з Пршемислом вийшла вона до старійшин і владик, що зібралися на широкому подвір'ї. Бліде обличчя княгині було проникнуте якимось священним спокоєм, її погляд був звернений у вічність.

Привітавшись із старійшинами, вона сказала їм, що прийшов її останній час, що бачить вона їх востаннє і востаннє до них говорить. Потім попросила, щоб назавжди зберегли вони любов і вірність своєму князю Пршемислу і її сину. Всі навкруг схвильовано слухали княгиню, і стало сумно на серці у кожного. А коли Лібуша почала просити свого чоловіка, щоб любив і милував її народ, коли вона, простягнувши руки, благословила всіх, навіть у бородатих мужів сльози затуманили зір.

Потім, повернувшись до себе, лягла Лібуша на землю, матір всіх людей, і померла. Великим плачем плакали за нею чоловік і син її, плакали дівчата з її дружини і весь народ. Тіло її винесли з дому і спалили, а прах поховали, звершивши над могилою тризну.

Ніхто не знає докладно, де та могила. Старі люди кажуть, що в Лібушині. Існує також старовинний переказ, що міститься вона в Лібіцькому замку, неподалік од чарівного пагорба Ошкобрга, що славиться своїми рідкісними травами і корінням.

Лібушин скарб залишився після її смерті в тому самому підземеллі в скелі, куди водила вона свого чоловіка. Не торкнувся його Пршемисл, знаючи, навіщо він тут. І досі лежить цей скарб глибоко під Вишеградською скелею. Зблищить і з'явиться він лише тоді, коли найбільше горе і бідність придуть до землі Чеської. І коли відкриється він, знову буде багатство і назавжди зникнуть злидні.

Золота колиска Лібушина довго-довго спочивала на дні Влтави під Вишеградською скелею. Минали дні, плинув час — нещастя за нещастями проносилися над Чеською землею. Гинули селища, гинули цілі округи. В пожежах руїнами лягали села і недавно збудовані міста. Битва за бит-

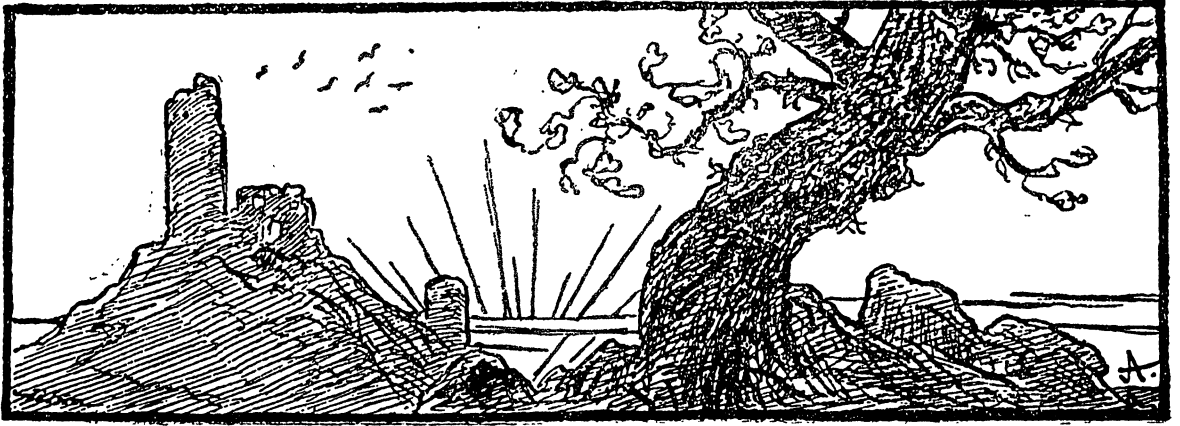
вою кров'ю заливали рідну землю. Брат вбивав брата, гинули люди з роду Лібуші, чужинці топтали їх.

Та не була вічною ніч. З темних вод під Вишеградською скелею виплила золота колиска і, наче білий день, заясніла світлим блиском благородного металу. В ній спочинув рятівник вітчизни, син останнього владки з роду Пршемисла.

І росла золота колиска разом з дитиною, і як виросла дитина і стала мужем, батьком вітчизни, виросла колиска в золоте ложе. На священному Карлштейні стояло те чарівне ложе, і на ньому одпочивав король, втомлений працею і державними турботами. Коли ж помер він, не прийняло золоте ложе нікого іншого і зникло.

Знову ставши колискою, поринуло воно туди, звідки виплило, в темну глибіню під Вишеградською скелею, і чекає там, чекає...

ДІВОЧА ВІЙНА

I

Коли Лібуша відійшла в небуття, побачили дівчата з її дружини, що немає вже до них тієї пошани, як за життя їхньої господині. Важко було їм миритися з цим, з сумом згадували вони ті часи, коли княжна їхня одна панувала над землею Чеською і всіма чоловіками. Ще сильніше розгорялися вони гнівом, коли хто-небудь з чоловіків говорив їм з глузливою посмішкою:

— Панували ви, кланялися ми вам, а тепер ви, як вівці без пастуха!

І затамований гнів спалахнув гарячим полум'ям. Прагнучи влади і помсти, схопилися дівчата за мечі і луки і, не змірявши сили, почали жорстокий бій проти всіх чоловіків. На чолі дівчат стояла Власта, що була колись найпершою в Лібушиній дружині. Першою покликала вона до бою, першою взялася до зброї і, всіх дівчат згуртувавши, намовила будувати укріплений замок.

Цей замок, збудований для захисту від ворога, стояв за річкою Влтавою на пагорбі, трохи вищому за той, де, на протилежному березі, був Вишеград.

Як колись свою княжну і володарку, слухали тепер у всьому дівчата Власту. За її порадою і наказом багато з них розійшлося в різні кінці землі Чеської скликати жінок і дівчат, щоб кидали все і поспішали до Девіна — так називався новий замок — битися проти чоловіків, щоб жінки володіли землею, а чоловіки їм служили і землю орали.

Заклик Власти був не пустим звуком, що линув за вітром. Як іскра, запалив він серця багатьох. Як голубки, що вилітають з своїх гнізд, поспішали жінки й дівчата до Девіна, залишаючи чоловіків, батьків і братів. Незабаром палати і горниці, просторі подвір'я і високі вали Девіна були повні жінок і дівчат.

Чоловіки спокійно стежили за ними здалеку, з Вишеграда, весело сміючись з того, як вчилися дівчата володіти зброєю та їздити верхи. Навіть старі і досвідчені дивилися на них з погордою, а коли розмова про жінок-войовниць заходила перед князем Пршемислом, всі говорили про них глузливо, готуючись на посміх випробувати жіноче молодечтво.

— Ото буде полювання! — сміялися всі навколо князя. Та Пршемисл був засмучений і занепокоєно сказав:

— Слухайте ж, чому не сміюсь я разом з вами. Ви також не сміялися б, якби і у вас було видіння, яке з'явилося мені сьогодні уві сні.

І бажаючи застерегти їх, Пршемисл розповів про те, що бачив:

— Стояла ніч, повітря було напосне густим, їдким димом. В заграви пожежі я побачив дівчину в шоломі. З-під шолому вибивалося її довге волосся, в одній руці вона тримала меч, а в другій — чашу. На землі, в пилюці і крові, лежали забиті чоловіки. А дівчина гасала між мертвих, як навіжена, наступаючи на них, а потім набрала повну чашу крові і почала її пити з нестямною жадібністю, як хижий звір. Прислухайтеся, мужі, до голосу богів і не забувайте цього знамення. Цим видінням вони застерігають вас. Тож вислухайте мої слова і легко їх не важте!

II

А дівчата в той час готувалися в Девіні до бою з чоловіками. Вгамували вони в собі любов родинну і твердо оголосили братам і батькам:

— Тепер ми для вас ніхто, і так буде завжди. Хай кожний сам дбає про себе!

Заприсяглися вони бути вірними загальній справі і дали клятву велику — краще загинути од власного меча, ніж поступитися чи зрадити. Так присяглися вони за стінами Девіна своїй володарці Власті, а вона визначила кожній місце і завдання.

Наймудріших залишила вона в раді, обережнішим доручила захищати замок, найхоробріших вирядила в поле, щоб билися верхи на конях і зни-

шували чоловіків, як собак. А найпривабливішим дівчатам з струнким стапом і гарним личком наказала, щоб заманювали вони чоловіків своєю красою і чарівністю до себе, а потім вбивали їх. Замислила вона знищити чоловіків силою і різними хитрощами.

Введені в оману чоловіки не звернули уваги на пораду князя Пршемисла. Вирушили вони до Девіна, як на веселе свято. Думали вони, як тільки з'являться, як тільки заблищать їхні мечі, перелякаються і порозбігаються дівчата на всі боки, наче кошенята, зачувши стукіт брязкальця з горохом.

Але диво дивне! Хоч не було дівчат на стінах замка, та не порозбігалися вони. Вийшли вони з воріт, і Власти вишикувала їх перед замком, готуючи до бою. Сидячи на вороному коні, в кільчастому панцирі, з шоломом на голові і списом у руці, гаряче промовляла вона до дівчат, щоб не лякалися вони і мужньо билися.

— Як дамо себе перемогти, — закликала вона, — насміються з нас чоловіки. За робітниць у них тоді будете, навіть гірше, за рабинь! Краще нам загинути, ніж здатися їм на милість! А тому — на них! Не залишайте живим нікого, вбивайте кожного, хай то буде навіть ваш брат чи батько!

Сказавши так, Власти смикнула повід і пустила коня вскач. З войовничим вигуком змахнула вона списом — і дужий крик полинув за нею. Ряди дівчат відважно кинулися за нею до бою, а попереду всіх, слідом за Властою — Млада, Сватава, Годка, Радка і Частава.

Стріли войовниць хмарою посипалися на чоловіків. Тепер їм уже було не до сміху. Залиті кров'ю, падали вони не по одному, а цілими рядами на землю. Не встигли вони навіть опам'ятатись, як врзались в їхні ряди войовниці на конях, рубали і кололи розгублену юрбу.

Недовго точився бій. Триста чоловіків, спливаючи кров'ю, полягли на полі бою. Решта кинулася тікати. Неподалік був густий і темний ліс — він став їхнім порятунком і захистом. Без нього загинули б усі.

Радісними криками дівчат сповнився Девін і його околиці. Вони святкували перемогу, яка ще більше розпалила їх бойовий дух і привела до них багато нових подруг. Чутка про перемогу облетіла всю Чеську землю і запалила тих жінок, що досі вагалися.

Настав у країні лихий час. Не одного чоловіка знаходили врапці вбитого або зарізаного ножем, а багато з них, щоб зберегти життя, тікали на ніч з дому і ночували в густих кущах.

Найгірше було чоловікам в околицях Девіна. Ніяк не могли вони пілібратися до замка, не могли здобути його ні силою, ні хитрістю. В замку не було ні одного чоловіка, і ніхто з дівчат не зрадив своїх. Зате у Вишеграді були у дівчат подруги, які відкрито не були зв'язані з ними, але потай подавали їм звістки про все, що готують чоловіки, куди вони збираються, де можна їх підстергти і напасти на них.

Довгий час тривала ця боротьба, відкрита — в полі, і таємна — за допомогою різних хитрощів.

VLASTA

Якось заманила одна красуня довірливого юнака, упрохала його, щоб прийшов її визволити, як ітиме вона з дев'ятьма подругами дорогою за Девіном. Прийшов він з товаришами і чекав її у відлюдному місці, як було домовлено. Прийшла, нарешті, довгождана дівчина, а з нею дев'ять подруг. В ту ж мить вискочила із засідки нова юрба дівчат, і вбили вони юнака і його товаришів.

Одурили дівчата також і молодого хлопця, що повірив красуні з дружини Власти, яка пообіцяла йому зрадити Девін. Як було умовлено, по-тай, вночі, пустила вона його з численною дружиною до замка. Та ні він, ні жоден з його дружини не повернулися з Девіна.

Хитрощі згубили і молодого владика, ставного красеня Цтірада. Його ж найсильніше ненавиділа Власта, бо в сутичках і битвах зарубав він своїм мечем найбільше її войовниць.

III

Якось літнього дня їхав Цтірад з кількома своїми воїнами полем, прямуючи з рідного селища до Празького замка. Молодий владика та воїни, які супроводили його, були озброєні мечами, луками і сагайдаками, косматими від стріл, що висіли в них за плечима. Дехто тримав і спис. Нерозумно було в ті часи, коли на кожному кроці могли вискочити із засідки дівчата, їхати полем одному й без зброї.

Сонце пекло, було душно. Не ворухилися колоски на буйних ланах, нерухомо стояли коноплі. Навіть у лісі, куди шлях завів Цтірада, дихалося не легше. Тінь од старих дерев і темних скель, що височіли над глибокою улоговиною, не давала прохолоди. Не віяв вітер, не ворухилися гілки на деревах, а в лісовій гушавині, під скелями, беззвучно плинув струмок. Все стихло: і води, і дерева, і птахи. І в цій мертвій тиші раптом озвався людський голос — жалібний крик, благання про допомогу.

Цтірад зупинився, і всі прислухалися з жахом. Крик залунав десь за скелею, потім раптом увірвався. В ту ж мить злетів над Цтірадом крук і, кружляючи, закрював хрипким голосом. Та ні владика, ні воїни з його дружини не звернули уваги на чорного птаха — вісника нещастя. Вони рушили на людський голос. Коли ж об'їхали скелею — мимоволі зупинили коней. Перед ними було дивне видовище.

Біля вкритої золотистим лишайником скелі, підніжжя якої поросло кущами ожини і малини, на яких білили квіти й червоніли ягоди, зеленіла галявинка, яскраво освітлена сонцем, вкрита повзучими рослинами і плакун-травою. На краю її, неподалік від скелі, стояв старий дуб, а під ним лежала дівчина, міцно прив'язана вірьовкою до стовбура. Знесилена од плачу й крику, вона замовкла, схиливши голову. Її розпущене волосся падало на плечі, збоку, на ремені, висів мисливський ріг. Як тільки до її слуху долинув тупіт коней, вона підвела голову, знову почала кликати

на допомогу і, ридаючи, прохати вершників, щоб відв'язали її, звільнили, щоб змилювалися над нею.

Зворушений проханням і жалібним голосом красуні, Цтірад та його товариші забули про обережність. Миттю зіскочив він з коня і, витягнувши меч, перерізав вірьовки й звільнив дівчину. Не здогадувався Цтірад, що ще вчора повідомила Власту лазутчиця, яким шляхом поїде сьогодні молодий владика до Празького замка. Не знав він, що Власта вжила всіх заходів, щоб юнак не повернувся додому, і що ця красуня допомагає їй. Звільнена від пут, дівчина подякувала Цтірадові й сказала, що зветься Шаркою, що вона дочка владики з Окоржина, що її схопили в гаю дівчата з Девіна, зв'язали й повели до свого замка, щоб силою забрати в своє військо. Коли доїхали вони до цього місця, почули здалеку кінський тупіт.

— Пустили вони мене, тут покинули, але так зв'язали, що я не могла поворухнутися. І, наче на посміх — от, поглянь, — повісили на мене цей ріг, щоб я, зв'язана, сурмила — кликала на допомогу. А он там — глек меду, щоб я, страждаючи від спраги, іще більше хотіла пити.

І вона показала на великий глек меду, що стояв в траві біля її ніг. Потім Шарка знову розплакалася й почала просити, щоб владика не кидав її тут, коли вже звільнив, а щоб забрав її до батька, доки люті жінки не повернулися сюди.

Цтірад, сівши біля неї, утішав її, говорив, що так він і зробить, а потім подав їй глечик, щоб підкріпилася після такого страху й переживань. Шарка випила, потім дала напитись і йому. В цей час товариші Цтірада посходили з коней, прив'язали їх віддалік і полягали біля них у холодку.

Був полудень. П'янкі пахощі сосни, чебрецю та інших квітів плинули з гарячим подихом тремтливого повітря. Ніщо не ворухилося, тільки метелик пурхав над осяяною сонячним світлом галявиною. У дружинників злипалися важкі повіки, їх знемагав сон.

А їх ватажок в цей час із хвилюванням слухав красуню Шарку, прислухався до її лагідного голосу. Він охоче випив меду, коли вона знову подала йому глечик, а потім почав розглядати ріг, який вона зняла з шиї. А коли Шарка сказала: «Цікаво б знати, який у нього звук», Цтірад притиснув ріг до губів і засурмив, набравши повні легені повітря.

В мертвій тиші задзвенів чистий звук мисливського рога. Цей звук линув над скелями та лісовими хащами, слабнув і затихав, аж поки далекою луною не озвався в глибині лісу.

І враз розбудив бурю. Звідусіль — з-за дерев, з кущів, з лісової темряви почувся раптом шалений крик. Як дика орда, вискочила на галявину ціла юрба озброєних дівчат. І перш ніж схопилися люди Цтірада, перш ніж підбігли вони до коней і вихопили мечі — накиннулися на них войовниці, почали бити й колоти їх.

Цтірад хотів прийти на допомогу товаришам. Та не встиг він підняти з трави свій меч, жінки й дівчата кинулись до нього і, не давши схопити зброю, повалили його на землю й зв'язали. І лежав він у путах там, де за

Alex

3.7.17

хвилину перед тим звільняв з них посібницю Власти. Даремно лютував він, даремно проклинав її та кликав на її голову всіх чортів, щоб покарали її за цю страшну підступність. Шарка тільки сміялася; сміялися й інші дівчата. Страшенно радіючи, повели вони до Девіна красня-полоненого, який, прив'язаний до сідла, мусив бігти за Шарчиним конем. А товариші його, залиті кров'ю, залишилися на галявині у витоптаній траві. Вони лежали на сонці, порубані, мертві. Рої мух сідали на трупи, у височині над ними крякав крук, на якого раніше не звернули вони уваги, і, крякаючи, скликав своїх товаришів до багатой поживи.

Так загинула дружина Цтірада. Так прийшов до загибелі юний владика.

А скеляста дика улоговина, де сталася ця кривава битва, і досі називається ім'ям тої, що була причиною загибелі воїнів.

IV

Наступного дня сторожа й розвідники принесли у Вишеград жахливу звістку, що неподалік від Девіна встановлено колесо на палі, а в те колесо вплетене тіло Цтірада — владика, закатованого дівчатами Власти.

Ця звістка незабаром облетіла всі околиці Вишеграда, всю країну. І з усіх кінців землі Чеської поспішили до Вишеграда озброєні чоловіки, розлючені, розгнівані такою жорстокістю. Вони зажадали від Пршемисла, щоб вів їх на Девін, бо мусять вони помститися, обіцяли князю слухати його тепер у всьому. Багато чоловіків не дочекалися навіть наказу. Вони цілою юрбою подалися до Девіна, вбивали дівчат на дорогах, багато захопили в полон і повели до Вишеграда.

Розлютилася Власта, як ведмедиця. Зарозуміла, упевнена в перемозі, повела вона всіх своїх дівчат до Вишеграда, щоб захонити його й повбивати там всіх чоловіків. Ще не дійшли вони до стін замка, як назустріч їм вийшли вишикувані в бойовому порядку чоловіки, жадаючи кривавої помсти.

І зустрілися вони в жорстокому бою. Власта на своєму коні першою налетіла на ворога. Її гнала лють, вона прагнула подати приклад подругам. Вона думала, що всі мчать слідом за нею. Але дівчата не встигали за Властою, не могли пробитися вперед. Пізно побачила Власта, що залишилася сама між ворогами, в справжньому пеклі. Довкола неї були тільки чоловіки, і в цій страшній колотпечі вона не могла навіть змахнути мечем. Її оточили, стягли з коня й підняли на мечі. Так загинула Власта.

Марно билася й решта дівчат. А коли побачили вони, що їхнього ватажка стягли з коня, охопив їх раптом жах — і ті, кого раніше так боялися чоловіки, кинулися тікати. На смерть перелякані, в безладді тікали вони до Девіна, шукаючи порятунку.

Багато їх залишилося на бойовищі, багато загинуло дорогою, під

час втечі, і навіть тих, що досягли Девіна, не минула смерть. Разом з ними вдерлися туди чоловіки, — спочатку на міст, а потім до замка. Так вони загинули, прийшов кінець жіночій силі й молодечтву! Кидали вони мечі, ридаючи, як і всі жінки, знову пізнавали своїх братів і родичів. падали перед ними на коліна, ламаючи руки, жалібно й улесливо благаючи...

Але чоловіки мстилися за Цтірада й всіх друзів, що загинули в бою або від жіночих хитрощів. Мстилися жорстоко, не щадили жодної войовниці. Прекрасні їх тіла кидали з вікон, з високих валів замка. А коли знищили всіх — спалили Девін, і попіл по вітру розвіяли.

ПРО КРШЕСОМИСЛА І ГОРИМІРА

I

Коли Пршемисл був уже дуже старий, заснув він сном вічним, і душа його одлетіла до предків.

Владу од нього успадкував Незамисл. Коли ж закінчився його життєвий шлях, зайняв князівський трон Мната. Коли скіпчились і його дні, влада перейшла до Воєна. Після його смерті правив країною Вніслав, а коли й він закритав навіки очі, зібрався народ біля священної Єзерки і проголосив воєводою Кршесомисла. Запалили вогнище, принесли жертви, і тоді найперший з владик землі Чеської надів Кршесомислу на голову шапку Пршемисла, а всі навколо радісно заволали:

— Кршесомисл тепер наш володар! Тепер він буде піклуватись про нас!

Всі привітали нового князя, а потім, низько вклонившись йому, шумною юрбою провели його до Вишеграда. Там урочисто посадили його на трон, на якому сиділи, вирішуючи державні справи, його праматір і засновник роду.

Під час правління Кршесомисла люди більше займалися гірничою справою, ніж землеробством і скотарством. Почали вони шукати метали у земних надрах, на берегах рік промивали пісок, добуваючи золото. І скрізь знаходили його та особливо багато на півдні країни. Сам князь, пам'ятаючи пророцтва своєї праматері, послав рудокопів на Їлову гору та гору Бржезову, особливо багату сріблом.

З усіх кінців землі сходилися туди люди добувати руди; кожний прагнув якнайшвидше розбагатіти. Домашні справи вони зовсім занедбали. Ніхто не обробляв поля, гинула, лишалась незораною земля, і там, де раніше в густих стиглих хлібах перегукувались перепели, буйно розрослися бур'яни.

Все більше й більше було в людей металу, все менше хліба. На шахтах і рудниках нічого було їсти, і шукачам золота та рудокопам доводилося посилати за хлібом до празького краю. Владики й старійшини родів були незадоволені з такого становища, лаялись і скаржились, що шахти несуть загибель полям, що через дорогий метал залишають люди рідні місця, гине колишній лад і згода між людьми. І вирішили вони на чолі з Гориміром, владикою Неуметельським, іти у Вишеград, до князя. Прохали й умовляли вони Кршесомисла, щоб цінував більше хліб, ніж срібло, щоб дозволив розігнати весь підземний люд. Князь, однак, засліплений блиском дорогоцінних металів, не звернув уваги на їхні слова, і збуджені, роздратовані владики пішли від нього ні з чим.

Розгнівалися й рудокопи, коли дізналися, що говорили і чинили їм на загибель владики. З усіх рудників збіглися вони до своїх хат і халуп. Коли посол оповіщав, що радили князю у Вишеграді владики, особливо Горимір Неуметельський, натовп нагадував розворушене осине гніздо. Рудокопи обурювалися, кричали, погрожували помститися, а найбільше Горимірові. Всі жадали його крові, і негайно, не відкладаючи. Хтось глузливо зауважив, що коли Горимір так турбується про хліб, хай напхують йому хліба повний рот — аж поки не подавиться.

Це сподобалося всім. Як зграя собак за оленем, кинулися рудокопи до селища Неуметельського. В осінніх сутінках, які швидко спускалися на землю, бігли рудокопи полем і ріллею.

Була вже ніч, коли рудокопи побачили Неуметелі, солом'яні стріхи хат, що чорніли між деревами, високі скирди біля stodол і садибу владики, оточену круглим валом. Вони притишили кроки і нишком почали підкрадатися до огорожі, як хитрий лукавий хижий звір. Але ще раніше якийсь добрий чоловік прибіг до владики повідомити, що готують йому рудокопи. Тільки встиг він збудити владика, а вже з темряви пролунав дикий крик натовпу. Приготуватись до захисту не було часу. Юрба рудо-

копів уже наближалась до садиби, і її збуджений гомін дужчав з кожною хвилиною. Не залишалось нічого, крім утечі.

Одним стрибком опинився Горимір у стайні, де стояв його улюблений кінь Шемік. Миттю вивів його, осідлав і, шепнувши йому щось на вухо, вилетів крізь браму в поле. Рудокопи помітили його; вони закричали і погналися за ним. Горимір почув за собою кінський тушіт. Підбадьорив він Шеміка, і вірний кінь помчав стрілою, аж грива його розвівалася, з-під копит летіла глина й пісок, сипалися в темряві іскри.

За спиною вершника маяла, як крило, біла одежа, що якийсь час вела за собою переслідувачів. Але недовго. Не змогли вони наздогнати Шеміка, що мчав величезними стрибками і незабаром зник в темряві осінньої ночі.

Але на узліссі, порослому диким вереском, досвідчений їздець зупинив свого коня.

Вони були врятовані. Та коли поглянув владика назад, охопили його лють і обурення. Він побачив пожежу — горіло його село. Червоною загравою розливалася вона по темному небу, багряніла і ширилася все більше й більше.

— Все згорить! — подумав у відчаї Горимір. — Будови, стодоли, повні хліба, скирди, весь урожай, уся наша праця.

І, погрозивши в бік пожежі стиснутим кулаком, він запрявся:

— Хай почорнію я, як вугілля, хай порубають мене моїм власним мечем, коли я не помщуся, коли не відплачу їм за все, але ще гірше, ще страшніше!

II

Неуметельське селище було знищене.

Що не поглинув вогонь, те забрали з собою рудокопи. Вони повернулися додому з багатою здобиччю: пригнали худобу, на крадених возах, запряжених краденими кіньми, вивезли хліб з Горимірових скирд. Дорогою і вдома, охоплені радістю, вони вигукували:

— Боявся голоду — тепер його має!

Так гомоніли, тріумфуючи, рудокопи. А в спаленому селищі було тихо і пусто. Попелище ще довго курилось і тліло, а осінній вітер розносив його їдкий запах...

Не минуло й двох днів, як зібрав Горимір всіх чоловіків свого роду. Приєдналося до них і багато добрих сусідів, розгніваних насильством рудокопів.

Коли стемніло, вирушили вони, добре озброївшись, з селища, а попереду на своєму вірному білому Шеміку їхав Горимір.

На рудниках Бржезової гори ніхто не чекав нічого поганого. Рудокопи були впевнені, що втікач Горимір блукає десь країною, самотній і безпорадний, що вже ні на що він не зважиться. Задоволені й безтурботні

полягали вони спати, не подбавши навіть про сторожу. Але пізно вночі збудив їх задушливий дим і сліпуча червона заграва, що раптом спалахнула над селищем. Над головами у них горіли стріхи. Почалася метушня, вони кидалися геть з будинків, виносили майно і знаряддя, виводили дітей.

І тоді накинулися на них Горимірові люди, почали рубати їх мечами, колоти списами. А сам владика носився на Шеміку з мечем у руці між халуп, по рудниках й шахтах і голосно наказував своїм людям троцтити і нищити все. Як нічні примари, проносилися тут і там його люди, ламаючи будинки і машини, завалюючи шахти великими кам'яними брилами, розбиваючи все, що було створено тут наполегливою працею рудокопів.

Коли ж почало розвидняватися, ворог був уже далеко; він зник в імлістих ранкових сутінках. Біля Неуметелів прибічники Гориміра розійшлися. А сам владика поспішив далі. Шемік, свіжий, неначе наділений якоюсь чудесною силою, швидко, як вітер, ніс Гориміра до княжого замка. А коли зійшло сонце, він, не почувавши ніякої втоми, на бадьорому білому коні досяг Вишеградської брами.

Наступного дня до княжого замка дійшла звістка про те, що сталося біля Бржезової гори. До Вишеграда прийшли рудокопи, і всі вони в один голос розповідали про страхіття тієї ночі та всі з гнівом обвинувачували в цьому злочині Гориміра.

Він заперечував, посилаючись на те, що вже на світанку після тієї ночі був у Вишеграді. Та Кршесомислу шкода було срібних рудників, і він звелів кинути Гориміра у в'язницю. Звідти його вивели тільки тоді, коли зібралися у Вишеграді старійшини і владика, скликані князем на суд.

Горимір один стояв перед суддями, а проти нього юрба розлючених рудокопів, які настійливо вимагали, щоб Гориміра спалили живцем. Рудокопів підтримував князь, Гориміра — владика. Просили вони князя, щоб дарував йому життя. Проте голос рудокопів більше важив для князя, і тому засудив він Гориміра на смерть.

Але, йдучи назустріч владикам, пом'якшив князь кару — не спалити Гориміра живцем на вогні, а зарубати його власним мечем наказав він.

Коли вирок був проголошений, звернувся Горимір до князя:

— Преславний княже, засуджений твоїм судом я мушу прийняти смерть. Та є в мене останнє прохання — дозволь мені, княже, перш ніж умру, сісти на свого улюбленого коня і востаннє проїхатися на ньому. Потім роби зі мною, що хочеш.

— Добре, — дозволив князь, — але Шемік без крил — і тобі не допоможе.

Він засміявся і наказав замкнути браму.

Не звертаючи уваги на глузування Кршесомисла, зраділий Горимір поспішив у стайню до свого Шеміка. Він підбіг до коня, обійняв його за ший, притиснув обличчя до його голови, гладив його і щось говорив йому тихим голосом — і Шемік, заіржавши, почав радісно бити в підлогу передньою ногою, аж загула земля.

Всі, князь із старійшинами і владиками, що стояли на підвищенні, рудокопи, сторожа і вся дружина, що була на широкому подвір'ї, замилювалися Шеміком, коли Горимір вивів його за вуздечку із стайні. На диво гарний і сильний був кінь — білий в яблуках, з широкою шиєю, довгою гривою і густим хвостом, а ноги він мав стрункі, з маленькими копитами — наче в оленя. Очі Шеміка горіли; трясучи буйною головою, він роздував рожеві ніздрі.

Гарцюючи, кінь грайливо перебирав ногами, а як скочив на нього Горимір, почав він крутитися, повертаючись в різні боки. Засвистів Горимір од радості, що знову сидить на улюбленому коні, а Шемік зіп'явся на дибі й заіржав на все широке подвір'я. І от уже довгими легкими стрибками помчав він круг двору; Горимір засвистів вдруге, і Шемік перескочив від одної брами до другої. Біля валу свиснув Горимір втретє і вигукнув;

— Ну, Шеміку, стрибай!

Стиснув він колінами боки коня, нахилився до гриви, що розвілася на вітрі, — і тоді промовив Шемік:

— Тримайся, мій пане!

Одним стрибком опинився він угорі, на насипу, а другим перелетів через рублену стіну. Всі довкола застигли від подиву.

Білий кінь з вершником промайнув над верхнім краєм стіни, майнув у повітрі, як птах, тільки вітер рвонув гриву коня і волосся вершника, і, наче стріла, полетіли вони вниз, зникли...

Крик, повний тривоги й жаху, пролунав на подвір'ї замка. Люди кинулися на вали подивитися, куди впав відчайдушний вершник, де лежать вони з Шеміком, розбиті та залиті кров'ю.

Глянули вони з стін та веж — і завмерли од подиву, а потім закричали — рудокопи від люті, а земани* від радості, — показуючи на рівнину в бік Радотіна — там шалено мчав Шемік з Гориміром на спині.

Вершник іще не зник з очей, а владики почали прохати князя за нього: земани приєдналися до них після такого дива. І Кршесомисл їх послухав.

Негайно послав він гінців до Неуметелів за Гориміром, щоб той без страху повертався назад, бо князь простив йому все. Горимір приїхав на другий день, але не на Шеміку, а на іншому коні, й скорився князеві. Коли ж князь запитав його, де Шемік, владика із смутком відповів:

— Стоїть він у себе в стайні, дуже невеселий, бо тим відчайдушним стрибком заподіяв собі велику шкоду.

У Вишеграді не міг Горимір заспокоїтись. Ні приятель князя, ні приятель старійшин не могли його тут затримати. Його думки були з вірним Шеміком. Вибрав він слушну хвилину, вклонився князевій старійшинам, дістав дозвіл і поспішив без відпочинку, не шкодуючи коня, до свого селища,

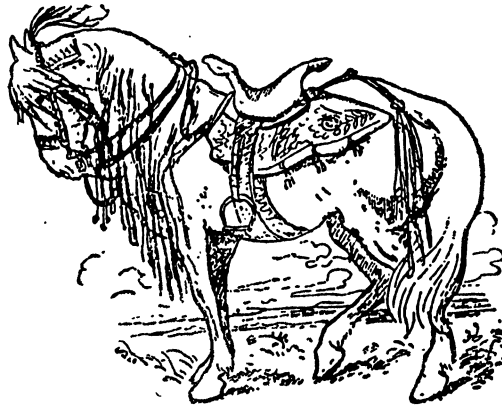
* Земани — нижче дворянство старої Чехії, на відміну од панів — вищого дворянства.

яке вже відбудувала його челядь, що розбіглася після розгрому, а тепер повернулася знову.

Примчавши до Неуметелів, він одразу ж поспішив до свого улюбленого коня. Шемік, який лежав і не міг уже підвестися, сказав своєму панові, що настав його останній час, і просив Гориміра не кидати його після смерті на поталу птахам і хижим звірам, а поховати перед ворітьми свого двору.

Засмучений Горимір обіцяв йому це і, гірко плачучи, розпрощався з Шеміком. А коли сконав його улюблений кінь, він зробив усе так, як обіцяв.

Закопав Горимір коня на подвір'ї. І донині збереглося там місце, каменем відзначене, де похований вірний Шемік.

ЛУЧАНСЬКА ВІЙНА

I

Коли князь Кршесомисл покинув цей світ, на Вишеградський трон посадили Неклана. Мудро та мирно правив він чеським племенем. В любові та дружбі жив він з родами літомержців і лемузів, і його слово й воля багато важили для їхніх воєвод. Але на півночі й заході був у князя злий сусід, Властислав — воєвода, що володів країною гордих лучан. Його землі лежали по річці Огарці у верхів'ях Мжі. Мирний і розсудливий був Неклан, а Властислав, навпаки, — жорстокий і лютий. Неклан не хотів і боявся війни, а Властислав був войовничий, не шанував прав своїх сусідів, не думав про справедливість, проливаючи кров без милосердя. Жорстоко утискував він своїх сусідів, не раз нападав зі своєю дружиною на землі лемузів, літомержців і чехів та збирав з них данину. Брав Властислав по білці й чорній куніці від сохи, а того, хто чинив опір,

примушував платити за себе й за вбитих. Крім данини, він забирав і людей, особливо жінок і дітей, а потім продавав полонених у рабство. Стільки було в нього полонених, що він дешево продавав їх франкським купцям і бородатим євреям, які купували рабів і рабинь.

Під час його останнього нападу на землю Чеську, зруйнував він ще дужче, ніж перше, убогу їхню країну. Де б не проходили лучани, скрізь спалахували пожежі. Палали житла, замки, стодоли, стайні — і не було селища, де б не горіло. Вогнем і мечем винищували вороги людей, гнали за собою цілі череди худоби. І тікали люди з сіл у замки, за вали та стіни, але й там не знаходили порятунку.

Підкорився силі Властислава прикордонний замок Држевіч, вороги захопили Славний і доценту спалили Будеч; звідти, як повінь, хлинули лучани широкою долиною до Лівого Градця, що поблизу священного місця Жалова, там, де над Влтавою стримить похмурий Рживнач.

І оточили вони Лівий Градець — звідти вони хотіли йти на Празький замок — та не давали нікому з нього вийти, і не дозволяли підвозити туди живність. Довго тривала облога замка, і настав там великий голод. Повбивали чехи всю худобу, рідкістю була кожна жменька муки, кожна кістка.

Сумно дивились оточені з валу і веж, спрямувавши погляди на «великий шлях», що йшов од Лівого Градця через Унетіце біля Лисолаїв, через селище Голішовице і Летненську рівнину до Празького замка, де найбільше любив жити князь.

З гарячою надією виглядали вони військо князя, яке визволило б їх.

Та марно. Допомога з Празького замка не йшла, «великий шлях» лежав пустинний і безлюдний. Відчай охопив захисників Лівого Градця. Змарнілі від голоду, з запалими щокми і очима, що хворобливо виблискували, вирішили вони скласти зброю.

— Все одно помремо од голоду, бо допомога до нас не йде, — говорили вони. — То краще здаймося в полон лучанам, хай роблять з нами, що хочуть, — або вб'ють нас, або нагодують.

Зовсім уже було зібралися вони так зробити, коли раптом побачили, що лучани знімають облогу і готуються до походу. Дійшла до лучан грізна звістка, що лемузи, літомержці, а з ними й дечани йдуть чехам на допомогу і збираються вдарити їм, лучанам, в тил і фланг.

Розлютився Властислав і поклявся страшною клятвою: «Хай ніколи не діжду я допомоги від Перуна, хай буду рабом усе своє життя, якщо поступлюся дечанам, лемузам і літомержцям». А ще заприсягся він підкорити чеське плем'я і в знак перемоги повісити свій щит на брамі Празького замка.

І відступив він од Лівого Градця, щоб не опинитися між ворогами, як зерно між двома жорнами.

Властислав помстився своїм ворогам, перш за все літомержцям, збувавши на їхніх землях між двома горами — Ведмежою і Пршіпеттю —

укріплений замок. Цей замок назвав він своїм іменем і послав туди сильних та грізних воєвод на страх сусідам за те, що допомагали чехам.

Злякалися лемузи з дечанами, почали просити вони миру і обіцяли покинути чехів самих і платити лучанам постійну данину. Дуже засмутився, почувши про це, празький князь. Слабкий духом, не наважувався він сам, без союзників, виступити проти ворога, а тому вирішив краще поступитися, ніж допустити до війни.

Він призначив посольство з кількох владик, що повинні були домовитися з лучанським воєводою про мир і добросусідські відносини і відвезти йому багаті дарунки: кілька мішків чистого золота, два ковани шоломи, красиві щити і десять прекрасних чистокровних коней.

Властіслав, сидячи на високому дерев'яному троні, гарно різьбленому і розмальованому, в дорогій соболевій шапці з чаплиним пером, в багатому збористому плащі з чужоземної тканини з великими пряжками, зневажливо дивився на послів примруженими очима. Гордо прийняв він їх, а коли розповіли вони про бажання свого князя, згорда промовив до них:

— Знаю я, чого прохає ваш князь. Бачив я й дарунки, що прислав він мені. Але він вчинив нерозумно. Не послав він мені всього золота, що має, всіх коней і всього свого багатства. А те, що послав він, — тільки принада. Заберіть все це назад і скажіть своєму князю, що я дякую йому за цю принаду — хай він добре сховає та береже свої дарунки. Я прийду до нього по все, що він має, а разом заберу також і те, що повертаю зараз. І ви також забирайтеся звідсіль! Щоб замість дарунків не полишили тут своїх голів!

Злякалися владики і поквапливо вирушили додому, дуже поспішаючи швидше залишити Лучанську землю. Коли ж в Празькому замку оповістили послі про все, що сталося, зблід князь Неклан і не зміг приховати свого страху перед Властіславом, який зажадав володіти всією Чеською землею, як своєю.

II

Сказавши ці гордовиті слова празьким послам, наказав Властіслав оголосити по всіх п'яти жупах Лучанської землі, щоб кожний готувався йти на війну.

На бистрих конях мчала дружина на чолі з гінцем. Один меч висів у гінця при боці, а другий — меч воєводи, залізний, в шкіряних шихвах, тримав він перед собою вістрям догори; у його товариша, що їхав поруч, висів на поясі аркан, з лика сплетений. Як вітер, неслися гонець і збройна дружина горами й долинами, лісами й луками (а було це на початку літа, коли починають колоситися хліба), од села до села, од роду до роду, серед білого дня, перед світанком і навіть пізньої ночі.

На сільських майданах зупинялися вони і скликали старійшин, дружину й челядь — усіх чоловіків і юнаків. Коли збігалися всі, гинець ви-

ймав з піхов меч воєводи і, змахнувши ним над головою, оголошував наказ: хай кожний вищий на зріст од нього меча без зволікань готується йти на війну, хай візьме з собою щит і будь-яку зброю та поспішає до замка воєводи, де збирається похід проти чехів.

Потім його товариш, одв'язавши від пояса аркан з лика, підіймав його над головою, а гонець, вказуючи на той личаний зашморг, оголошував страшну погрозу воєводи, що кожний, хто з'явиться до воєводи пізніше ніж наказано, буде повішений на такому зашморгу — хай кожний знає про це, і хай потім не просить пощади.

І ще кричав гонець, щоб кожний, у когд є сокіл або кречет, кібець або яструб, узяв його з собою, хай ніхто не залишає хижого птаха вдома. А хто не послухає і не з'явиться до воєводи, того чекає страшна кара: йому одрубують голову цим мечем.

І гонець знову махав воєводиним мечем, аж світився він і виблискував на сонці. Потім міряли тим мечем всіх чоловіків і юнаків роду; а всіх перемерявши, робили зарубки, щоб можна було доповісти воєводі, скільки воїнів дасть кожний рід, скільки бійців вийде на поле битви.

Тоді ж знову сідали вони на коней, стискали їм боки острогами і мчали до сусіднього роду, а потім знову далі й далі. А звістка про них летіла попереду, і з острахом чекали люди на грізний воєводин меч. Громадські пастухи з жахом дивилися на буйних вершників, в селах їх гучно вітали чоловіки та засмучено зустрічали жінки. Скрізь приносили вони з собою неспокій і метушню, а жінкам і дівчатам — турботи й горе.

Так їхали вони од замка воєводи прекрасними луками першої жупи. Скрізь на родючій рівнині розляглись благодатні лани й луки — барвисті, золоті та рожеві пруги квітів виділялися серед буйної зелені, потім знову лани і лани, сади і луки, залиті промінням літнього сонця. Всю цю землю проїхали вони з мечем війни, а тоді, об'їхавши всі села, подалися на південь, до другої жупи, що лежала по обох берегах Бродніці. Коли ж закликали до зброї цю країну, повернули на північ, до річки Огарки, туди, де вдалині, на обрії, тяглося сине пасмо Крушних гір. Там лежали землі, третьої жупи. Вони їхали правим і лівим берегом річки Вузької, мечем скликаючи чоловіків, потім міряли їх і рахували по зарубках.

Звідти поспішали вони до четвертої жупи, на захід сонця, до країн, розташованих по річці Гутні. І полинув воєнний клич вздовж тієї річки до тісної долини Огарки, прогримів у глибокій ущелині, між відрогами та скелями, де шуміла її гомінлива бистринь.

Потім нестримно і навальсно, як весняна буря, полетів клич війни по горах у верхів'я Мжі, де в дрімучих лісах, на пагорбах серед широких боліт і темної трясовини ховалися села Хлумчанська, п'ятої жупи Лучанської землі. Як зачули там наказ воєводи, як блиснув гонець його мечем, з великою охотою, з буйною радістю відгукнулися на заклик всі, кожний муж. Ніхто не хотів міряться мечем, обіцяли, що підуть всі, хто тільки може, і старий і молодий.

І засмаглий, дикий народ глухого залісся почав готуватися в похід. Кидали люди поля та ліси; їхні сильні, загрубілі од праці руки тяглися до сокири, важких молотів і великих щитів, окутих міцним залізом і туго обтягнутих почорнілими шкурами, знімали з сідал соколів і кречетів, кібчиків і яструбів, брали на мотузки зграї лютих псів вовчої породи, що звикли до крові і боротьби з кровожерними хижаками дрімучих лісів.

III

В глибині Хлумчанська, між горами, за великою трясовиною, порослою осокою та червонястобурим мохом, біля липових і яворових лісів, лежало невеличке селище з почорнілими тинами й темними, рубленими хатами. На стріхах хат, критих соломною, що злежалася, буйно зеленів мох і трава.

Здавна тут жив нечисленний рід жаланів. В ті часи його владикою був Страба, чоловік молодий і статний. Не було в нього ні братів, ні сестер, одна тільки дружина, але й та з чеського племені. Страба взяв її у полон під час останнього нападу лучанів на землю Чеську й облоги Лівого Градця. Полонена чешка так полюбилася йому, так оволоділа його думками,— мабуть, за допомогою якихось чарів, — що він сказав їй:

— Ти моя бранка, моя невілница, але я хочу, щоб ти була моєю дружиною.

Послухала вона Страбу — стала його дружиною, та все ж не знаходила спокою в своєму серці. Сумно було їй в далекому селищі, гнітила її туга за домом, і гірко їй було згадувати про страждання і руїни, що принесли лучани на її рідну землю. Та глибоко приховала вона свій смуток і гнів, і чоловік нічого не помічав. Знала про це тільки його мачуха, що залишилася вдовою після смерті батька Страби.

Це була висока на зріст жінка, з похмурим обличчям і сірими суворими очима, не молода вже літами, та ще й не стара. Вона розумілася на чаклунстві й ворожбі, і тому всі вважали її відьмою.

Як тільки досяг наказ воєводи відлюдного селища жаланів, почав збиратися його владика в похід. Зняв він зі стіни щит, шолом з бичачої шкіри з залізним обручем, нагострив меч, приготував стріли, приладнав нову тятиву до міцного лука, прив'язав до сідла молот і вибрав собі в стайні найкращого коня. Був той кінь невеликий і непоказний, шерсть на ньому не лисніла, зате був він бистрий, як ластівка; він добре переносив сльоту, мороз і спеку, голод і спрагу.

Молода дружина мовчки допомагала Страбі готуватися у похід: принесла йому попону й плащ, шкіряні наколінники та м'які ремені, їжу в торбинці — хліб і сир — на дорогу, аж поки доїде він до замка воєводи.

Напередодні від'їзду мачуха сказала Страбі:

— Увечері приходить до яру, але не кажи про це нікому.

Коли сутінки огорнули землю, пішов молодий владика до яру, як веліла мачуха. Йшов він в бік лісу, вздовж широкої темної трясовини,

серед якої тут і там чорніли карликові вільхи і болотні корчі, а в темних заростях осоки відблиском неба світилися маленькі озерця. Вечоріло, дув сильний вітер, доносячи здалеку до чорної трясовини шум лісу. Ще голосніше завивав вітер у похмурому яру. На його схилах стирчали скелі, порослі чахлою травою. Над ними і між ними самотньо росли високі дерева: липи, дуби і старі ясені. Їх розлогі крони поросли омелою, що восени й взимку чорніла на їх голому гіллі.

В тому похмурому яру під дубом біля вогнища, що палало на скелі, сиділа мачуха Страби. Волосся в неї було розпущене, і тільки чоло і вуха вкривала біла хустка, зав'язана під підборіддям.

Як помітила вона пасинка, кинула у вогонь чарівне коріння і віщим голосом сказала заклинання:

— Туман передо мною, туман за мною! Хай ніхто, крім нечистої сили, не побачить нас!

Ледве встигла вона сказати, як яр почав наповнюватися білястою імлою. Імла стелилася низом і по схилах, підіймалася клубами вгору, над яром, до самих верховіть дерев, які грізно шуміли, і коли Страба підійшов до вогнища, біляста імла заслала весь яр так, що дерева здавалися тінями. Яскраво горів вогонь; осяяна його світлом, стояла мачуха, спрямувавши погляд своїх сірих очей на Страбу. І тут сказала вона йому:

— Ти не мій син, але твій батько був мені мужем. Я покликала тебе для того, щоб дати тобі добру пораду і звеліла тобі прийти сюди, щоб ніхто, крім тебе, її не чув.

Знай: даремне моє чаклунство. Зілля чеських чаклунок сильніші од моїх. Ними вони перемогли нас. А якщо перемогли нас — будете переможені й ви. Я вже бачу вашу біду. Ах, горе вам бідним! Боги поведуть вас на битву, але допомагатимуть вашим ворогам.

До поля битви доїдете, але звідти не повернетесь. Чехи переможуть лучан. І воєвода залишиться на полі бою, і всі його воїни. Тільки тебе смерть обмине, якщо зробиш так, як я скажу. Слухай: коли почнеться битва, стань проти того, хто перший на тебе наскочить. Вдар його списом, але не вбивай. Потім одріж йому обидва вуха, сховай їх і, скочивши на коня, тікай. Не звертай уваги на шум і крики за собою, не обертайся назад, а швидше тікай. Так ти, єдиний з усіх, можеш врятуватися.

Вечірня зоря на небі згасла, зовсім почорніла широка трясовина, а карликові вільхи стирчали з неї, як чорні привиди. Лише трухлява без кори верба світилася на березі тихим, таємничим світлом.

Швидкими кроками повертався з яру додому Страба, замислений і неспокійний. Ось перед ним його двір під високими деревами, огорнутий густою імлою. Вогонь у вікнах уже згас, навіть скалка не жевріла. Скрізь темрява і тиша. Але коли він увійшов у ворота, — почув раптом пісню.

То співала його дружина, співала якусь дивну, невідому йому пісню. Він виступив з п'єтми, і вона враз замовкла. Коли ж він спитав, що то за пісня, і чому вона пригадала саме її, — жінка не відповіла.

IV

Страх охопив празького князя, коли почув він про те, що діється в Лучанській землі, коли дізнався, що збирає Властислав військо. Боявся Неклан, не посмілішав він навіть тоді, коли доповіли йому, що всі роди, все плем'я обурене зухвальством лучан, що вся земля Чеська піднялася і готується до бою.

Уже забряжчала зброя в замку і навколо нього на Летненській рівнині. З усіх кінців лунало іржання бойових коней, гомін і співи воїнів. Але князь Неклан, тремтячи од страху, сховався у найвіддаленішій палаті замка. Не міг він перемогти себе, не вірив, що зможе подолати Властислава. Марно вмовляли його наближені. Посилявся Неклан на хворобу, на те, що нечиста сила послабила його тіло і дух. І тільки коли Честмір, його родич, молодець дужий і гарний, почав йому гірко дорікати, що чинить він, як не личить мужу, що всі вже готові в похід і чекають тільки на нього, а без нього занепадуть духом, Неклан сказав:

— Не піду, не можу. Іди ти за мене. Візьми мою зброю, обладунок і коня — та йди з пими, хай вірять, що веде їх князь.

І надів Честмір обладунок князя, кольчугу та кований шолом, роботи чужоземних майстрів, з забралом, що закривало обличчя, вуха й шию, узяв великий блискучий щит, надів плащ князя, потім сів на буйного Некланового вороного і виїхав у супроводі найзнатніших старійшин на Летненську рівнину до війська.

Побачивши князя, всі радісно закричали, забряжчали зброєю й швидко почали шикуватись в ряди, піші й кінні, в шоломах з бичачої шкури, в косматих шапках, із списами й пращами в руках, з луками та сагдаками, повними оперених стріл.

В сонячному промінні замиготіли гострі списи й оголені мечі; у вухах багатьох бійців блищали серги. Склавши за всіх жертву богам, Честмір на вороному коні об'їхав військо.

Коли ж простягнув він меч уперед і вигукнув молодечим голосом, рушило військо в похід.

Земля гула од важкого кроку воїнів і тупоту коней, повітря тремтіло од войовничих вигуків і пісень. Дружина за дружиною проходили перед Честміром воїни всього племені, поділені на дружини згідно чисельності та сили родів.

Були дружини, складені з кількох родів, а були й такі, що склалися з одного роду, сильного зброєю і кількістю воїнів. Ці дружини йшли під прапором свого роду. Такі були Нетворжичі й Туржани, рід Чарадичів і Драгелчичів, що їх називали Голоногими; Беховичі, Угоничі, Будегостичі, Нагорубів рід, потім Жиняни, Муничі й старого Тепти рід.

Військо йшло «великим шляхом» на Лисолаї, а далі через темні скелі Козячого пасма і, залишивши Лівий Градець праворуч, поспішало назустріч лучанам, що несли з собою горе та смерть.

Коли чехи досягли широкої Турської рівнини, зупинив своє військо Честмір, побачивши, що лучави вже близько. Вчасно закріпився він на невисокому горбі, звідки вже видно було вороже військо, яке сунуло на них чорною хмарою, велике і сильне, сильніше од празького війська. Та воевода пражан не злякався того численного війська. Стоячи на пагорбі під старим дубом, що ріс тут самотньо, звернувся він до своїх воїнів. І слухали його воїни, думаючи, що слухають свого князя.

— Ось воно, лучан гордовите плем'я! — промовив Честмір. — Скільки наших людей вони вбили, скільки селищ спалили, скільки жінок і дітей забрали в полон! І знову вони палять, знову вбивають нас! Хочуть вони стерти нас на порошок, зробити рабами! Хочеш не хочеш, мусимо ми захищатися, щоб зберегти наші сім'ї, щоб не зганьбити землю Чеську. Б'ємося ми за свободу, за своє життя! Краще нам скласти тут свої кості, ніж зганьбити себе втечею!

Залишимося ж тут і будемо стояти на смерть. Я піду в бій попереду вас. А як впаде моя голова — ви не лякайтесь, ідіть уперед — і ви переможете. А перемігши, поховайте мене тут, на цьому місці, якщо владу я в бою!

У відповідь йому схвильовано закричали воїни, од усіх дружин лунали вигуки:

— Де впаде твоя голова, там і ми помremo!

— Переможемо!

— Поб'ємо лучан!

В цей час на Турську рівнину вийшло лучанське військо, кінні та піші, всі добре озброєні, з щитами, міцно окутими залізом, в панцирах або, принаймні, льняних стьобаних нагрудниках, всі войовничі, особливо Трнованів рід, Жлутичі, Радоничі, а також Угоштяни, Храберчі й Требчичі, а од усіх найлютіші заліські Хлумчани, в кошлатих бурках і звірячих шкурах, в косматих шапках, з товстими списами і важкими молотами. На мотузках вели вони собак вовчої породи, злих вівчарок і дужих вовкодавів. Інші несли на руках і на плечах хижих птахів: соколів, кречетів і яструбів. Вишикувалися вони на широкій рівнині обличчям на південь — проти чехів, які лівим своїм крилом укріпилися на західному горбі, а правим досягали лісистого пагорба над Хейновським селищем.

Страшний гук, подібний до грому, линув од лучанського війська; гавкіт розлючених собак і людські крики, іржання коней і звук рогів — розносилися далеко по Турському полю.

Попереду свого війська їхав гордий Властіслав у кованому шоломі, кільчастому панцирі, тримаючи в руці оголений меч. Як тільки побачив Властіслав, що пражани стоять і не тікають, зупинив він своє військо і, звівшись на стременах, промовив гучним голосом:

— Подивіться на цих боягузів, на цих баб! За горбочок тримаються! Та нічого їм не допоможе. Вони слабкі, слабші од нас — і до того ж вони боягузи. Бачите, як бояться вони нас! Не стали проти нас на рівнині — злякалися. І одразу ж почнуть тікати — як тільки ви вдарите на них.

Налетіть на них шаленим вихором, хай згинуть вони під вашими ногами, як сходи під градом. Пускайте собак, хай нап'ються ворожої крові, й птахів пускайте на страх ворогам — хай розженуть їх, як голубів!

Як стріли, пущені з лука, кинулися на чехів зграї собак, понеслися з лютим гавканням, помчали вперед різнобарвним строкатим потоком. В ту ж мить зашуміла над лучанами хмара диких птахів. Звільнені од пут, знялися вони в небо і в дивній мішанині летіли все вище і вище, кружляючи, як снігова завірюха. Було чути шум крил, клекіт, крики та свист.

Тінь впала на лучанське військо од цієї живої хмари; впала й понеслася далі по рівнині, по полю, туди, де стояло військо пражан.

Внизу на землі гавкіт і виття лютих собак, що шалено мчали вперед, в повітрі шум безлічі пташиних голосів — усе злилося в один оглушливий крик. А ще долинали войовничі вигуки лучан і клич рогів — і всі ці голоси й звуки далеко лунали по Турському полю.

В нестямі, в шаленій люті, жадаючи крові, мчали лучани рівниною, а попереду всіх Властислав — воєвода, на коні з довгою гривною, що розвівалася по вітру. Властислав гучно кричав, простягнувши вперед руку з мечем. А за ним мчали воїни, з червоними обличчями і витріщеними очима, які теж щось кричали хрипкими голосами.

І тоді, наче кам'яна брила, що, зірвана бурею з гори, трощить і ламає все на своєму шляху, кинувся Честмір з пагорба назустріч лучанам. А за ним рушило все його військо. Рід переганяв рід, та Честмір в княжому обладунку завжди був попереду. І зійшлися вони, й почали бити, колоти, рубати одне одного. Честмір б'ється в самій гушці бою, січе та рубає він — і як макові головки, падають голови лучан.

Раптом, як блискавка, вилетів з юрби Властислав і накинувся на ватажка пражан. І серед страшної битви почався двобій, жорстокий і довгий, аж іскри летіли од ударів мечами. Та от випав повід з однієї руки лучанського воєводи, а меч — з другої. Обливаючись кров'ю, скотився він з коня і мертвий впав додолу, між убитих і поранених, під копита коней.

Крик, повний люті й жаху, змішавшись з радісними вигуками, прогрімів над кривавим полем. Пражани з новою силою вдарили на ворога, пробились уперед — і похитнулося військо лучан, почало відходити. В ту мить упав під Честміром кінь. Але вершник, скочивши швидко на ноги, не перестав рубати ворогів, прокладаючи собі шлях уперед і щитом захищаючись від ударів.

Не одна стріла застрягла в його панцирі, кілька списів стирчало в обтягнутому шкірою чорному щиті. Все нові й нові стріли й списи застрявали в щиті, прориваючи шкіру, і здригнувся Честмір од важких ударів. Рука могутнього героя не могла уже витримати такої ваги. І крикнув Честмір воїнам, щоб подали йому новий щит. Уже хотів він одкинути свій щит, як раптом важкий спис уп'явся в його тіло — і поточився на землю

ватажок пражан з мечем у руці та щитом на плечі, а в щиті стирчали списи і стріли, що встряли у нього в жорстокій битві.

Сталося так, як сказав Честмір перед битвою. Він віддав своє життя, але його воїни, розгнівані цією втратою, ще одчайдушніше пробивалися вперед, не даючи нікому пощади. Вони знищили всіх лучан до одного. Хижі птахи розлетілися, були побиті чи порозбігалися люті пси. І сталося так, як провістила в яру мачуха Страби. На кривавому полі полягли всі лучанські воїни з своїм воєводою. Залишився живий тільки один Страба.

Зарозумілість лучан була навіки осоромлена, їх міць — знищена. Пражани раділи, але стихли їх радісні крики, коли побачили вони мертвого вождя. В повному обладунку, з щитом, з якого стирчали списи, понесли вони його на пагорб, де хотів він бути похований. Там зняли вони з нього шолом і весь обладунок і тяжко засмутилися, коли впізнали одважного Честміра, який приніс себе в жертву рідній землі.

На пагорбі під старим дубом викопали могилу, вночі після битви спалили тіло Честміра, а попіл поховали. Потім насипали високу могилу, і все військо справило тризну над своїм загиблим вождем.

Наварили вони меду, посідали навколо ями, пили і згадували Честміра. З Празького замка приїхав Неклан і гірко плакав над могилою. А коли справили тризну і випили мед, вишикувалося військо й вирушило далі, в глиб землі Лучанської.

V

На своєму бистрому, хоч і непоказному коні тікав Страба з поля кривавої битви. Вістря його списа було ще вологе од крові. Тим списом ударив він на початку бою першого чеха, який накинувся на нього. Більше Страба не встрявав у битву. Одрізвавши переможеному вуха, сів він на коня і, не звертаючи уваги на шум, крики й сурми, помчав геть так швидко, наче за ним гналися привиди.

Так скакав він до вечора. Вночі, ледве давши коню перепочити, знову через поля і долини поспішав далі, до Хлумчанського краю. Селища Страба минав, не бажаючи признаватись, що він тікає з поля битви. Минув день, минула ще одна ніч, а на світанку досяг, нарешті, втомлений Страба на втомленому коні глухого селища свого роду.

Село ще спало, огорнуте присмерком, темними були старі липи, але за ними вже починала світитися яскрава смуга перших променів сонця. В'їжджаючи на подвір'я, Страба зустрів жінок, що виходили з його дому. Вони перелякалися, побачивши його, і засмучено сказали:

— Ти повернувся не в добрий час.

Страба зіскочив з коня і побіг у хату, де було ще сіро од ранкового присмерку. На постелі під віконцем лежало щось, загорнуте в біле рядно, обрисами схоже на задубіле мертве тіло. Віконечко було розчинене, щоб

душа могла вільно вилетіти. Підійшовши до постелі, Страба стягнув рядно. В блідому ранковому світлі, що вузькою смужкою пробивалося крізь вікно, він побачив мертве обличчя молодої своєї дружини. Очі її були закриті, волосся розпущене, а на грудях запеклася кров, там була рана, глибока рана...

Страба заціпенів, він не міг повірити власним очам. Раптом за його спиною з'явилася мачуха — вся в білому, як привид. Її сірі очі суворо дивилися на мертву.

— Одгорни їй волосся, — похмуро сказала мачуха.

Охоплений страшним передчуттям, Страба відгорнув густе хвилясте волосся своєї молодої дружини з правої скроні. Відгорнувши волосся, побачив він криваву рану. Поквапливо відгорнув він волосся з лівої скроні. І знову побачив він криваву рану.

Занімілий од жаху, схвильований, швидко розкрив він сумку і вийняв звідти вуха з закривавленими сережками. Це були вуха його дружини, тепер він впізнав їх. Зрозумів Страба, що то його дружина напала на нього в бою і хотіла вбити, зрозумів він, що сам убив її. І пригадалося йому, якою була вона перед його від'їздом, як співала в той вечір дивну пісню.

— Ти знала це! — закричав тоді Страба до мачухи.

— Але ти б не повірив мені. Ти був заворожений її чарами. А вона була чешка й ненавиділа нас. А тепер іди до яру, принеси жертву богам!

І Страба, наказавши, щоб винесли мертву десь за селище, насуплений, ніби бачив перед собою якесь страшне видіння, пішов до похмурого яру слідом за мачухою.

ДУРИНКІ І НЕБЛАН

I

Важкою чорною тінню ліг смуток на землю Лучанську. Не було такого роду, не було селища, де не голосили б за покійниками. Зітхаючи і плачучи, лучани згадували Турське поле, де загинули найсильніші, найвідважніші їх воїни. Скрізь тужили за ними, оплакували їх смерть і те, що тіла їх лежали в полі неспаленими, zostалися на поталу хижакам.

До горя приєднувався страх. Рознеслася чутка, що чехи вийшли з Турського поля і вже перейшли кордон Лучанської землі. Жах охопив людей в усіх жунах. Люди тікали од кордонів в глиб країни, до замків та лісів, і, перелякані, розповідали, що чехи хочуть помститись усім лучанам, по всіх селищах.

Це не були пусті слова, які народжував страх. Про те свідчили вдень чорні стовпи і густі хмари диму від пожеж, і зловісні заграви, що багряні-

ли вночі на небі. Горіли селища, загинув у вогняному морі не один буйний хлібний лан, а вітер далеко навкруги розносив дим та їдкий запах згарищ.

І не було ніякого захисту — захисники лежали на Турському полі. Ворог швидко посувався вперед і захоплював жупу за жупою. І скрізь лучани просили змилюватись над ними, просили жалібно і принижено, скрізь здавалися вони в полон празькому князю. А він руйнував й палив замки: спершу замок Властіслава, а потім інші, зруйнував він і фортецю Властіслава в Луках над річкою Огаркою.

Властіславового сина Неклан знайти не міг. Та якось прийшли до нього люди і розповіли, що він схований в хатині старої жінки на березі між скель. Неклан негайно послав туди своїх воїнів, і не минуло й двох днів, як стояв перед ним єдиний син Властіслава, маленький сирітка.

Це був чудовий п'ятирічний хлопчик із золотими, шовковими кучерями, що тільки чекали свята «постриження». Не сподіваючись ніякого горя й небезпеки, став він перед ворогом свого батька, звернув до нього ясний погляд своїх очей і вклонився, як навчали його.

І пожалів його Неклан, зглянувся на молодість прекрасної дитини та її нещасною долею. Волосок не упав з його голови. Неклан навіть не забрав його з собою в полон. Залишив він дитину на рідній землі, в Лучанській жупі, і звелів збудувати там йому замок Драгуш. Не був він укріплений бо навмисно звелів Неклан збудувати його на місці приступному, незахищеному, щоб не став той замок опорою лучанам, якби змовилися вони і вирішили дати відсіч празькому князеві.

Неклан повернувся до землі Чеської. Він в'їхав в Празький замок із великою здобиччю, вкривши себе славою. Тут приніс він численні жертви богам в подяку за те, що подарували йому перемогу, що знищений, нарешті, грізний ворог, про якого він завжди думав із страхом у серці, — думав рано-вранці, коли прокидався, і вдень, і ввечері, і вночі, коли лягав спати. Той ворог, як грізна хмара, гнав од нього спокій і сон.

Так було скорене горде плем'я лучан, і той, хто колись мав сісти на лучанський трон, — Збіслав, малолітній син Властіслава, жив тепер тихо і самотно в замку Драгуш. З ним жив його вихователь, людина чужого роду, серб, на ймення Дуринк, якому Властіслав дуже довіряв.

Покладався на нього й Неклан. Він також довірив Дуринкові Збіслава та замок Драгуш.

Минуло літо, пройшла осінь, настала зима — перша після Турської битви, перша після смерті Властіслава. Коротшали і ставали все більш похмурими дні. Чорнішими з кожним днем ставали й думки Дуринка.

Збуджений ходив він по замку, не знаходячи собі місця. А за ним, не даючи йому спокою, як тінь, ходила чорна думка. Вселили її в нього честолюбство і пожадливість. Щохвилини внутрішній голос говорив йому:

— Здихайся хлопця, убий його! Не матиме спокою Неклан, доки живий Властіславів син. Убий хлопчика — цим ти догодиш князеві, й князь винагородить тебе, і щедро винагородить! Цей замок, яким управляєш ти

для хлопчика, буде твоїм власним, і весь навколишній край буде твоїм. Станеш паном і владикою, а не тільки управителем і слугою. Зробиш послугу празькому князю, позбавиш його назавжди цього хлопця...

Так нашітував йому біс; безперестанку мучила його ця кривава думка, і не міг він її одігнати. Знову і знову поверталася вона до нього, особливо, коли залишався він сам. Часто довгими зимовими сутінками, коли сидів він із Збіславом біля палаючого вогнища, находили на нього чорні думки. Хлопчик дивувався, чого це Дуринк так замислювався, чого так чудно дивляться на нього зеленкуваті очі з-під густих брів. Але він одразу заспокоювався, коли вихователь, відірвавшись од своїх думок, гладив його по золотому волоссі та ласкаво йому щось говорив.

Одного разу так само ласкаво покликав Дуринк Збіслава на річку ловити рибок. Радісно підстрибнув малий хлопчик і, надівши шапку та козушок, весело вибіг з дому. З лихим наміром у серці Дуринк узяв сокиру, сказавши, що прорубає нею лід, щоб можна було дістати рибок. Збіслав, радіючи, стрибав навколо нього. Стежкою, протоптаною в снігу, пішли вони до річки. Було вже після полудня, день стояв ясний, морозний.

Безлюдно й тихо було над річкою. Нерухомо стояли на берегах старі верби, клени й темні коплаті вільхи з голим гіллям. Маленькі шишки чорніли на них і під ними, на снігу, що миготів і переливався, ніби повний кристалів. Висока зів'яла трава й кущі на берегах білили та світилися, вкриті блискучими, гострими сніжинками.

Річка була безмовна. На її гладкому, зеленкуватому льоду тут і там білили грудки мерзлого снігу, схожі на білі лілії. Збіслав швидко вибіг на лід і хотів уже бігти до протилежного берега, та зупинився, бо вихователь сказав йому:

— Чекай, ось вирубаю ополонку.

І Дуринк почав рубати лід. Хлопчик з цікавістю стежив за кожним ударом сокири, спостерігаючи, як тріскається лід і як розлітаються на всі боки крижини. Аж ось заблищала вода — її було добре видно крізь широкий отвір. Тоді Дуринк лагідно промовив:

— О мій княжичу, подивися лишень, як плавають рибки під водою. А скільки їх, аж кишить!

І хлопчик довірливо, нічого не підозріваючи, по-дитячому став на коліна й жадібно зазирнув у воду. І тільки він нахилився і нижче опустив козушечку, як на його ніжну шийку впала сокира.

Кров полилася на чистий лід, на білий сніг. Дуринк одкинув сокиру, вийняв з сумки на поясі гострий ніж і докінчив свою підлу справу. А тоді поспішив геть від того місця.

Вільхи, клени й верби почали вже темніти й тільки на обрії ще палала червона смуга згасаючого дня. В цей тужливий присмерковий час знайшли люди на льоду тіло хлопчика без голови. По шапці, що одлетіла набік, по козушці впізнали вони труп воєводиного сина. Остовпіли люди з пере-

ляку, а потім щиро пожаліли нещасного хлопця й однесли його тіло до замка.

Та марно шукали вони вихователя. Дізналися вони, що хвилину тому звелів Дуринк негайно осідлати коня та виїхав на ньому з замка. Нікому не сказав він, куди їде, і ніхто про це не знав.

II

Просто до Празького замка поскакав Дуринк. Коли він добрався туди, князь Неклан сидів на своєму троні і радився із старійшинами. Бажаючи всім розповісти про свій вчинок, Дуринк, не дожидавши, зайшов до палати. Зайшовши, вклонився — і коли князь, здивований його появою, відповів на поклін — промовив Дуринк гучним голосом, щоб чули всі:

— Був я вірний лучанському воєводі, а тобі, княже, хочу бути ще вірнішим. Вір цьому і знай — одним ударом своєї сокири зробив я так, що ти, княже, і ви всі можете спати спокійно. Пам'ятав я завжди: хто не хоче пожежі в своєму домі, повинен гасити іскри. І згасив я іскру, щоб врятувати вас у майбутньому од загибелі.

Розв'язавши клучочок, який він тримав під пахвою, і розгорнувши біле полотно, вийняв Дуринк відрубану золотоволосу голову хлопчика. Була вона наче жива, хіба що не говорила. І поклав він її на стіл перед князем і старійшинами й вигукнув, показуючи на неї:

— Ось він, месник за кров батька, який знищив би вас колись, лежить убитий, а вам не довелося пролити й краплини крові! Повірте мені, якби став він мужчиною, у багатьох з вас і з вашого роду позлітали б голови!

Грізно насупився князь, одвернулись спохмурнілі старійшини. Голоси гніву, обурення й презирства пролунали в палаті. І тоді князь, підвівшись, червоний од люті, блискаючи очима, гнівним голосом промовив до Дуринка:

— Забери з наших очей свій дарунок, негіднику! Кому ти хотів послужити? Мені? Що ж ти гадав — я не міг би зробити того, що вчинив ти? Та й то, я б знищив свого ворога, а ти убив свого пана. Сина свого благодійника, невдячний! Я не наказував тобі його вбивати, а наказував чесно виховувати! Ти мусив оберігати його, а ти що з ним зробив? І ти ще чекав винагороди? Ну, чекай, я нагороджу тебе, багатий дістанеш дарунок. Слухай: з трьох смертей можеш вибрати собі одну, яку хочеш. Хочеш — стрибни з високої скелі сторч головою, хочеш — повіся на дереві, а хочеш — простроми себе своїм власним мечем.

Блідий, як сніг, вислухав Дуринк рішення розгніваного князя, а потім, похиливши голову й опустивши додолу очі, вийшов за поріг, і, тремтячи всім тілом, простогнав:

— О горе мені, не такого я сподівався, о горе!

Та ніхто не пожалів його.

Вийшов Дуринк з замка і повісився на високій вільсі, що стояла край дороги. З того часу ту вільху, аж поки не зрубали, називали «Дуринковою вільхою».

III

За давніх часів ріс «На Скалках» проти Вишеграда священний старий гай. В глибині його, під шатром могутніх дерев, на порослому мохом великому камені стояла похмура фігура Морани, страшної богині, що водила людей до вічного порога. Під темним шатром гаю й скрізь по всій височині розляглася нива її невмолимої влади. Численні могили, вкриті зеленою травою, підносились тут над прахом мертвих.

Нижче, на схилі, неподалік од Ботич-поток, над яким перепліталися віти густих дерев, було менше кладовище, де лежали найзнатніші сини землі Чеської.

Тут, у тіні дерев, що шуміли вдень та вночі, у високих, обкладених камінням могилах, спочивали чеські воєводи. Мудрий Пршемисл, що дав країні закони і право, був похований тут першим, а за ним всі, хто після нього княжив на землі Чеській — Незамисл, Мната, Воєн, Вніслав, Крше-сомисл. Поховали тут і князя Неклана, коли перестало битися його серце.

Тоді зібралися владки і старійшини родів у гаю біля Єзерки і обрали князем Гостивіта. А обравши, урочисто повели до Вишеграда. Тут посадили його на князівський трон і наділи йому на голову Прпемислову шапку.

Коли ж прийшов його останній час і Гостивіт помер, поховали його на нижньому кладовищі біля предків.

ЛЕГЕНДИ ЧАСІВ ХРИСТІЯНСТВА

Я бачив тіні віків минулих....
Вршлицький

Скінчилась повість про перші роки землі нашої, перестало бити джерело міфічних легенд часів поганських.

Настали нові часи, а з ними стались нові славні події, пам'яті гідні. Нові часи настали, коли прийшли до нас перші провідники християнства. Прийшли, як приходять на світанку зоря нового дня, і настало нове життя в країні, бо принесли вони з собою віру в єдиного бога.

Задзвенів їх спів із глибини темних дрімучих лісів од землі Моравської, і далеко полинули слова мови слов'янської:

«Заволіймо до бога і спасителя нашого, станьмо перед лицем його і славмо його».

«Заспівайте госпуду пісню нову, заспівайте госпуду й провістїть у народї славу його».

І от з прикордонного лісу через міську браму, де проходив Трстеницький шлях, що ним ходили в Моравську землю повз Літомишльський і Грутовський замки, прийшли служителі єдиного бога, — Мефодій-архієпископ, а з ним друзі й учні його. В той час зорав уже Мефодій разом з братом своїм Кирилом, святим мужем, сохою слова цілину сердець поганських в Моравській і Словацькій землях та посіяв у тих серцях насіння святого вчення й добрих учинків.

Прийшов тоді Мефодій в землю Чеську од моравів, що називалися так од імені землі своєї. Мова ж їхня, як і мова словаків, була схожа з чеською, бо всі вони були нащадками одного племені.

Прийшовши з славного Велеграда, архієписком Мефодій благословив землю Чеську біля її порога і почав творити божу справу на кордоні країни в Літомишльському замку та його околицях. Звідти пішов він із священниками далі в глиб країни й скрізь провіщав, навчав і тлумачив слова й зміст священних книг.

З радістю слухали чехи проповіді про великі діяння господа своєю рідною мовою, і сходилися народ з усіх кінців до проповідників і Мефодія, що горів справжньою і чистою любов'ю христовою, коли провіщав:

— Окроплю вас водою чистою і очиститеся ви од ідолопоклонства й гріхів своїх, і єдиний бог змилується над вами й відпустить вам гріхи ваші.

Подобались чехам його слова й вчення, а також співи його священників, і дозволяли вони себе хрестити, як уже вчинив князь Боржівой і дружина його Людмила, дочка Славібора, воеводи Пшовського. Звідусіль збиралися люди, коли священники правили службу слов'янською мовою, бо всі хотіли послухати євангеліє, псалтир та інші священні книги, писані по-слов'янському. Чехи каялися, молилися і з щирою побожністю співали, як навчили їх священники: «Господи, змилуйся над нами!» та інші гімни.

А де святий апостол залишався проповідувати довше, там засновував він церкви для слави божої в ім'я Климента святого. Першу з них заснував він у Літомишлі, в княжому замку і висвятив її на честь святого Климента. Другу церкву того ж святого заснував він у Градці над Лабою, третю в Садську, четверту — у Вишеграді, а п'яту в Лівому Градці.

Світло божє прорізало морок густих, дрімучих прикордонних лісів, і, осяявши всю землю Чеську, пробивалось крізь таємничий присмерк поганських гаїв. І почали вони гинути. Приходили люди нової віри, нищили їх, скидали ідолів, вирубали священні дерева на полях та в ярах і палили їх на вогні.

Люди нової віри знищували священні гаї і наказували, щоб ніхто більше не підносив новонароджених дітей над вогнищем, не приносив жертви духам вогню і не просив їх допомагати тій дитині аж до її смерті. Забороняли вони приносити жертви чортам і нечистій силі, ховати мертвих

у гаях, і в полі, справляти тризну за упокій душі на роздоріжжі й на перехресті трьох доріг, влаштовувати над мертвими ігрища в масках і викликати привидів.

Скинули вони Перуна у Вишеграді, перестали поклонятися страшній Морані, її похмуру фігуру в гаю «На Скалках» повалили, поскидали й знищили багато інших ідолів.

Зникали боги лісу, води, вітру і пільми, і тужили за ними ті, хто не хотів хреститися, а найбільше чарівники, ворожбити й чаклуни. Тікали вони далі в ліси, у відлюдні долини, в гори, відносили туди дідів та ідолів, тут молилися їм, приносили жертви і проклинали нового бога.

Та новий бог був сильний.

Гучно гули дзвони по всій країні, все голосніше звучали священні співи в затишному присмерку дерев'яних церков, де перед олтарями, прикрашеними малюнками на золоті і багатою різьбою, в сяйві свічок синюватими хмарками здіймався з кадил запашний дим ладану.

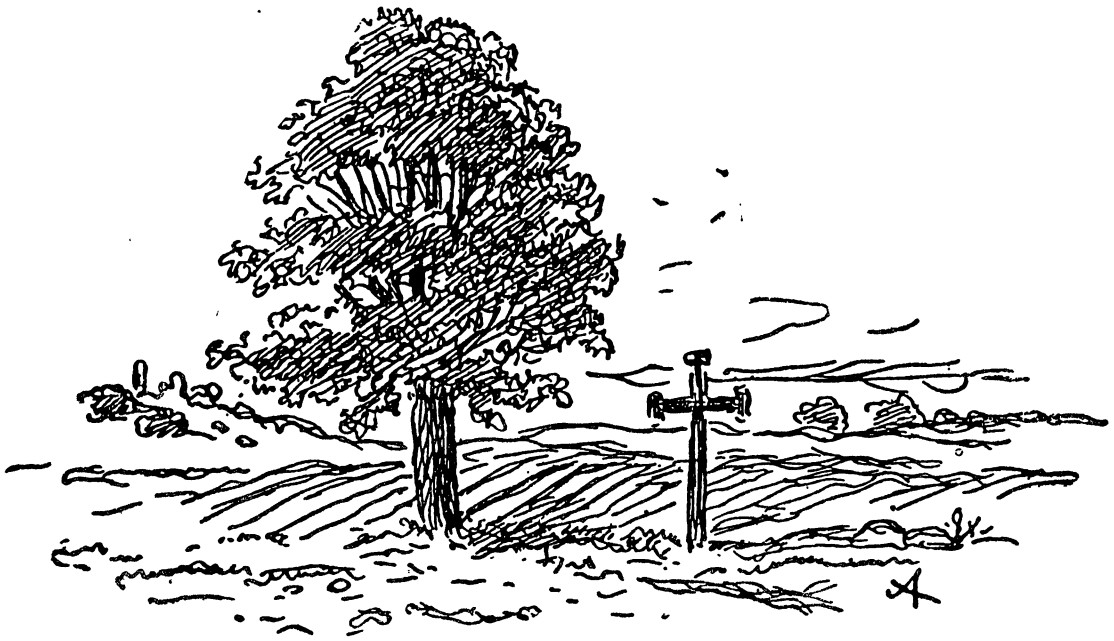
Настали нові часи, а з ними прийшли нові події, гідні пам'яті. Давно минули й вони, і повідають про них тільки старі легенди.

Послухайте ж їх, любі брати мої, сини і дочки землі Чеської. Послухайте ж, що сталося од того часу, як почали у нас свою справу святі брати, шановані на всій землі Чеській і у всіх слов'ян

Послухайте про князів та королів Чеської й Моравської земель, про героїв нашого племені, про народ; послухайте про серце вітчизни нашої, матір злату Прагу. Дізнайтеся про те, що написав літописець на спогад вам і нащадкам вашим і що переходило з покоління в покоління в живій книзі — пам'яті народній.

Почнемо ж старі ці повісті.

ПРО КОРОЛЯ СВАТОПЛУКА

Після проповіді народ, що зібрався у Велесградському храмі, заспівав побожну пісню. Коли затихли її останні звуки, погляди всіх присутніх звернулися до олтаря. Наслав час обідні, яку задля великого свята — дня святих апостолів Петра і Павла, — мав служити сам архієпископ Мефодій.

Уже яскраво горіли свічки на олтарі, а Мефодій не йшов. Народ у церкві чекав і потихеньку молився. Минала хвилинка за хвилиною. Сонце уже піднялося високо, і промені його, пробиваючись крізь вікна бані до храму, заливали все навкруги своїм золотим сяйвом. Все повітлішало: стіни, образи святих, намальовані на золотому тлі, й похилені голови віруючих — жінок, бородатих чоловіків, стариків, русяві кучері дівчат і дітей.

В яскравому промінні сонця потьмяніли червоні вогники свічок, що вже догоряли. І шепіт пронісся церквою; люди оглядалися, нахиляли одне до одного голови і приглушеними голосами тихо розмовляли, запитували, що скоїлося, що сталося. В усіх кінцях храму пошепки питали одне одного й пошепки відповідали, що архієпископ чекає короля, що король звелів без нього обідні не починати, а чекати, доки він не прийде.

— А де ж він? Де король?

— Чому він не йде?

Так запитували одне одного, і всі здивувалися і жахнулися, коли хтось повідомив, що король на полюванні, що сьогодні вранці перед світанком поїхав він із численною дружиною і собаками на полювання. На шумне полювання в такий святий день!

Та всі враз замовкли, коли раптом з'явилася велична постать Мефодія. Стояв уже полуденний час, і відкладати богослужіння далі було неможливо. За архієпископом підійшли до олтаря священники, диякони — всі в багатих церковних ризах. Архієпископ почав богослужіння, диякони і священники прислужували йому, закурилося кадило, залунали урочисті гімни.

Люди, стоячи на колінах і побожно склавши руки, дивилися на олтар, освітлений сьайвом свічок, в якому виблискували ризи священників, різьба й образи, слухали молитви і злагоджений спів священників, що лунав під склепінням храму. Кожне слово святого писання, молитов і гімнів було зрозуміле, і люди, поійняті гарячою, щирою побожністю, линули думкою своєю до бога. Про короля всі забули.

Раптом до храму долетів одзвук якогось страшного реву, безладний галас, дика мішанина людських голосів та інших звуків. Ці голоси наближались, зростали, як шум вихору. Тут було все—рев і шалені крики людей, звуки рогів, гавкіт собак, іржання коней. Ось зашуміла ця буря біля самісінького храму, ось вона уже на порозі, уже під склепінням храму і от через храм просто до олтаря посунули всі ті, що зчинили цю страшну бурю. Попереду король Сватоплук з шапкою на голові і з мечем у руці, а за ним уся мисливська дружина з собаками.

Замовкли священники, глибоко вражені люди давали дорогу королю, відступали, задкуючи, до стін і колон. А король, не звертаючи ні на кого уваги, махаючи оголеним мечем, біг до олтаря і грізно кричав на архієпископа — чому той не зачекав його, чому розпочав службу без свого владики! Перед східцями олтаря він зупинив свій швидкий крок і, ставши проти святого мужа, спрямував на нього палаючий люттю погляд.

Мефодій простяг уперед праву руку.

— Ні кроку далі, — вигукнув він, охоплений священним гнівом, — інакше бог скарає тебе! Диявольська пиха оволоділа тобою! Ти хочеш, щоб я підкорявся твоїй сваволі, а не святим законам! Ти опоганив храм господа! І тому будеш ти проклятий і бог принизить тебе перед людьми!

Спалахнули обличчя і шия короля, засліпленого люттю і гнівом. Бо-

люче вражений словами архієпископа, переможений його величним поглядом, зупинився він, схилив меч і якусь мить вагався, а потім, повернувшись, прожогом кинувся з церкви, а за ним — уся гомінлива юрба мисливців з собаками.

Та коли повернувся король до свого замка, знову оволоділи ним пиха й упертість. Не хотів він визнати своєї провини, лютував і соромився своєї поразки перед словом і поглядом архієпископа. Послав він до Мефодія гінця і наказав, щоб той не показувався йому на очі. Так і зробив святий муж і негайно виїхав з Велеграда у подорож по країні, бо він був її духовним наставником і учителем. І скрізь він проповідував, множачи й стверджуючи християнську віру. Так чинив він до самої своєї смерті.

Але король був непохитний у своєму ставленні до Мефодія, невдячно забувши, скільки зробив цей святий муж для Моравської держави, що це він приніс їй світло праведної віри і присвятив їй народу все своє життя. І король, за порадою німців, лютих ворогів Мефодія, переслідував його і забороняв богослужіння слов'янською мовою.

Та не zostався Сватоцпук без покарання; справдилися слова Мефодія. Покинуло щастя могутнього короля, який нізащо не хотів визнати свою несправедливість; війною пішли на нього і його народ угорці, поляки та німці. Чехи також піднімалися й не хотіли бути його підданцями. Вороги ганьбили і руйнували Моравську землю, вбивали її жителів.

Король збирав усі свої сили, щоб захиститися від стількох ворогів, щоб уберегти від біди свою державу. Та налітала буря за бурєю, удар за ударом — відвернути загибель було неможливо.

І тоді прозрів король і зрозумів, що прийшов час божої кари, і що всі нещастя звалилися на його землю через нього, через його пиху і зарозумілість. Часто згадував він архієпископа Мефодія, перед яким так тяжко завинив. Згадував король про нього й щиро каявся.

Занепадав він духом, коли чув, що з кожним днем усе більше спустошують вороги країну, що гине Моравська земля, що з усіх кінців чути нарікання підданих, краялося тоді серце короля. І скликав він старійшин і найзнатніших земанів, своїх радників, і спитав їх, що йому діяти. Та не змогли вони дати йому ніякої поради — безсилі були вони перед волею божою.

Коли ж надвечір рада, скликана королем у військовому таборі, скінчилася, пішов він, задуманий та засмучений, до свого намету. І ніколи більше не побачили його дворяни.

Близько півночі сторожа бачила, як вийшов король з намету, сів на прив'язаного неподалік коня і тихо виїхав з табору, який спав міцним сном. Ніхто не помітив його, а сторожа, що стояла в цей час на варті, впізнавши короля, не озвалася до нього. Шанобливо пропустили короля вартові, хоч і дивним здавалося їм, що виїхав він із табору серед ночі.

Ніхто не думав, що вже довгий час не мав спокою король, хоч який був славний і могутній, — мучила його свідомість, що так жорстоко

переслідував віп великого благодійника землі Моравської, забороняв уведені ним церковні порядки та обряди. Уже багато ночей провів він без сну, думаючи про те, як би спокутувати свій гріх. А тепер вирішив він одмовитися від того, що привело його до такої гордості, зректися королівської могутності і слави, покинути все — військо, двір і слуг, скарби і дорогоцінну зброю, все, що створювало ту могутність, для якої він стільки грішив, покинути, щоб урятувати Моравську землю од руйнування і страждань, яких зазнала вона з його вини.

Він вибрався з табору і довго їхав ночі глухої, аж поки не досяг того місця на схилі гори Забор, де, серед темних непрохідних лісів, нещодавно три пустельники з його допомогою збудували церкву.

В гущині темного лісу, у відлюдному місці під деревами, встромив він меч у груди своєму коню, а потім закопав той меч, почервонілий од крові вірного друга. Беззбройний рушив він далі темним лісом, безперестанку молячись, і на світанку прийшов, нарешті, до тих пустельників.

Вони не знали, хто він, навіть не підозрівали, бо ніколи раніше його не бачили, а сам він нічого їм не сказав. Він хотів спокутувати гріхи свої, присвятити себе богу, посту й молитвам, і вони прийняли його до себе. І Сватошлук, колись могутній король Моравської держави, тепер покірно слухався простих пустельників. В рубленій бідній хатині, одягнений в грубу чернечу одягу, жив король, який колись одягався в соболеве хутро і дороге сукно і проводив свої дні в просторих і прекрасних палатах королівського Велеграда.

Доки він жив, ніхто не впізнав його. Тільки коли відчув король, що наближається його останній час, зізнався він ченцям, хто він і чому прийшов сюди. І незабаром помер.

ПРО КОРОЛЯ ЯЧМІНЕКА

I

Коли король Сватошук безслідно зник, вирішили жителі Моравії обрати собі іншого правителя. Почали вони думати, хто буде гідним княжого трону.

У Пршерові, в Хропінському замку жив тоді земан, володар великих маєтків, людина багата, шанована панами й земанами, любима народом. Правитель він був людяний, чоловік обдарований і судив завжди мудро й справедливо. І сказали земани так:

— Навіщо нам десь шукати собі володаря, коли є він між нами.

І висловилися за нового короля всі як один, без сварок і суперечок, і вибір їхній хвалили люди по всій країні, радіючи новому королю.

Щоб познайомитися з усіма землями Моравської держави, вирішив він об'їхати їх. Куди б король не їхав, чи у південні краї, де дозрівав виноград, чи до благословенної Гани, — на північ, на схід чи на захід, де лежали широкі долини, оточені порослими лісом пагорбами, скрізь його радісно вітали й славили. Скрізь хотіли йому догодити; пани і земани один перед одним намагалися заслужити його приязнь, підлещувалися до нього, носили подарунки, влаштовували урочисті свята й гучні бенкети. І тому занудьгував король, коли повернувся до Хропінського замка. Замок здавався йому надто тихим і скучним, ніщо не радувало його, навіть віддана прихильність його ніжної ласкавої дружини. Нудьгував король без гуч-

них забав. Тоді наказав він своїм придворним влаштувати бенкет і запросити найзнатніших гостей.

Пани й земани з'їжджалися до Хропіна на добрих конях під розшитими пононами, самі вбрані в багату одіж, облямовану хутром, з блискучими шаблями й мечами на розкішних поясах, в дорогих шапках з чаплиним пером. З'їжджалися вони з усіх кінців землі Моравської, і було їх так багато, що ледве вмістив їх замоґ, а їхня челядь та коні заповнили все містечко. І не раз, не двічі влаштовувався в замку бенкет, лунали гучні веселощі. Відтоді часто з'їжджалися знатні гості з волі короля, і починалися розмови, веселі розваги, бучні турніри й щоразу багато з'їдали різних страв а ще більше випивали вина.

І коли увечері селяни поверталися з поля, веселі вигуки долинали з Хропінського замка, дзвеніли келихи, звучали музика й пісні при світлі смолоскипів та свічок. І коли люди, відпочивши після важкої праці, рано знову поверталися на поле, у замку було іще шумно.

Суворо дивилися вони на королівський замок, стурбовано міркуючи, яка буде користь з такого правління. І завжди згадували вони свою королеву. Вони жаліли її од щирого серця і гомоніли поміж собою про те, скільки доводиться зносити їх добрій королеві, скільки перетерпіти, як їй важко уникати всіх цих забав і бенкетів, що такі їй огидні.

Люди турбувалися немарно. На таке життя королю уже не вистачало ні своїх власних, ні державних грошей. І тому він почав накладати на людей великі податки, все нові й нові, все більші й більші, і наказував своїм збирачам нікому не потурати, а коли треба, вживати навіть силу — якщо піддані не схочуть платити.

Уже не з побоюванням дивились люди на Хропінський замок, а з гнівом і з ненавистю, народ лаяв і проклинав короля. Тільки до королеви ставилися як і раніше. Навіть з іще більшою любов'ю говорили про неї люди, розповідаючи, як заступається вона перед королем за народ, як просить вона, щоб не знущався він з народу, не гнобив його.

Це була правда; хоч ніхто не бачив тих сліз, що проливала потай королева, гірко плачучи на самоті, ніхто не чув, як із страху за короля та з любові до нього лагідно й щиро умовляла вона його, як король накидався на неї і грубо їй відмовляв, як виходила вона од нього з похиленою головою, вся тремтячи, ледве тримаючись на ногах, як темніло у неї в очах від ганьби та сліз. І от одного разу, коли король наклав на селян новий податок і королева знову просила за людей, страшенно роздратувавшись, король вихопив меч і кинувся з ним до королеви так рішуче, що вона ледве встигла вибігти за двері.

Шалений од гніву, король наказав, щоб її в ту ж мить вигнали з замка, геть з його очей. А коли глянув він у вікно на браму, щоб пересвідчитись, чи виконується його наказ, і коли побачив свою нещасну дружину, його знову охопила така шалена лютя, що, вискочивши з кімнати, погнався він за нею з мечем у руці. На щастя, королева помітила його вчасно.

Але ніде не було в неї ні захисту, ні охорони. На смерть перелякана поглянула вона навкруги — ніде ніякого порятунку. Тільки лан дозріваючого ячменю виднівся при дорозі, широкий і благодатний лан, що блискував на сонці своїми незліченними блідожовтими колосками з довгими вусиками.

Та враз розсунулася тиха гладінь широкого лану. Розгойдалося колосся і замаяло над ним золотисте волосся королеви. Бігла вона через ячмінь і раптом зникла в ньому, наче потонула в золотій трясовині. І відразу затихли хвилі, замкнулася гладінь ячменю і стала спокійною, як в безвітряну погоду; король, добігши до лану, марно оглядався, шукаючи, куди зникла його дружина.

Згодом її знайшли селянки, а біля неї дитину, яка тут і народилася. Віднесли королеву до села, там дбайливо доглядали її, а королівському сину дали ім'я Ячмінек — на спогад про те, що народився він у ячмені.

Король дізнався, де вона заховалася, і, не маючи жалості навіть до власної дитини, наказав вигнати геть дружину й сина. Солдати завезли їх кудись у далекий край. Куди — ніхто не знав.

Але все, що сталося, ніяк не виходило у короля з голови. Часто бачив він перед собою змучене обличчя своєї милої дружини, часто згадував він свого єдиного синочка, а особливо тоді, коли, покинувши остогидлих гостей, гулянки й пусті розваги, шукав самотності.

І охопив його такий сум, що послав він, нарешті, за своєю дружиною і дитиною, наказавши повернути їх до нього в Хропінський замок. Посли повернулися самі, страшенно налякані — і король був дуже вражений, коли почув, що зникли королева й королевич із свого сховища та що ніхто не знає, ніхто не відає, куди вони могли подітися.

Король одразу ж наказав шукати їх. Першими вирушили шукати королеву з сином жителі Хропіна, а потім і люди з усього Пршерова — йшли вони охоче, з радістю, бо королеву всі дуже любили. Король із своїми воїнами також виїхав на розшуки сім'ї. Їздив він скрізь, не минув жодного краю своєї держави, переїхав долини й гори, шукав по селах, містах, лісах і печерах, аж поки не дістався до широкого й темного дрімучого лісу на горі Заборі.

Там, в темній печері, помітили король і воїни старого пустельника з довгою білою бородою. І спитав король у божого старця, чи не знає він, де його дружина-королева і син Ячмінек. Підвівся пустельник і, зупинившись проти хропінського владики, суворо, як суддя, подивився на нього й пророче промовив:

— За твої гріхи й провини не гідний ти благородної дружини і сина. Син твій виправить все, що ти зробив злого. Як ти був загибеллю для Моравської землі, так він буде її благословенням і спасінням. Як проклинають тебе, так благословлятимуть його. Але ти не знайдеш і не побачиш його ніколи. З'явиться і прийде він тільки тоді, коли Моравська земля знає найбільше страждань од ворогів. Коли всім уже здаватиметься, що

прийшла загибель її народу, тоді прийде Ячмінек з великою силою, вижене ворогів і визволить Моравію від чужоземного ярма. А ти йди та спокутуй свою провину каяттям!

Вражений цими словами, повернувся король до свого замка. Зрозумів він свою провину, мучило його сумління, й краяла серце туга за сином і дружиною. Насуплений, як хмара, ходив він по Хропінському замку, уникав зустрічей з людьми, шукав самотності. Якось скликав він знову дворян у гості, й почали вони пити та гуляти. Але веселощі гостей уже не тішили його. Виходив він з-за столу, залишав гостей і цілими ночами блукав у неспокої по залах і по подвір'ї. І одного разу у відчай кинувся він у бездонний колодязь.

II

Пророцтво пустельника про сина хропінського князя вмить розлетілося по Моравській землі, і народ став чекати короля Ячмінека. В Хропінському замку стояв завжди накритий стіл і були приготовлені для нього кімнати, так, ніби він міг прийти щохвилини.

Чекали короля Ячмінека, чекали й шукали його жителі Хропіна, і Пршерова-міста, і Жалкова, та весь народ Пршеровського краю. Щороку збиралися вони в містах та селах і великою юрбою, із зброєю в руках, йшли через всю країну, шукали і в селах, і в полях, і в лісах жаданого, вимріяного короля Ячмінека, свою надію на краще майбутнє.

З кожним роком ставало людям все гірше й гірше, підневільний народ віками стогнав од непосильної праці — і тоді утішали себе люди вірою в короля Ячмінека, в пророцтво про краще майбутнє. А коли за імператора Йосифа значно полегшилася доля кріпаків, скрізь по селах почали вірити, що прийшов обіцяний король Ячмінек, що настає довгожданий час, коли буде зовсім знищена панщина й усім дарована справжня воля. Тому не повірив народ, коли прийшла новина, що імператор Йосиф помер.

Народ був переконаний, що він живий, що він тільки сховався од панів, які не хотіли звільняти селян, що імператор живе між людьми перодягнений і ходить по селах. І називали його знову Ячмінеком.

Це був новий король Ячмінек.

Але панам цей король не подобався. Пани боялися його і вважали, що під його іменем ходять по селах бунтівники, які підмовляють і підбурюють проти них народ. Тому вони переслідували його; і, як повелося з давніх часів, шукали цього таємничого короля по всьому королівству — скрізь вночі, скрізь в один і той самий час. Всі, хто служив у пана, — мисливці, лісники, ловчі, писарі з канцелярії, сторожі, мушкетери — всі розходилися по селищах і обшукували дім за домом. Старости й міські радники мусили їм допомагати. Все пильно оглянувши в кожній садибі — хату, комору, льох і горище, обійшовши все село, зупинялись вони в шинку, щоб підживитися за рахунок пана.

Але того, кого ловили, Ячмінека, ніде знайти не могли. Народ вірив, що він усе ще ходить між людьми, утішає їх, що незабаром панщині кінець і всім тоді буде добре. В кожному селищі був у Ячмінека знайомий, або й два. Він ходив до них на розмову,— завжди вночі, коли панська челядь уже спала. Приходив зненацька (був він середнього віку, високий на зріст), в плащі з синього сукна, в шапці, в довгій свиті, в синіх штанах, заправлених у чоботи. Чоботи його завжди були начищені й блищали, як дзеркало, якщо навіть йшов дощ або була злива. І сам він був завжди сухий під дощем: на плащі, на шапці—ні краплини, беріг його той плащ віддощу. Були в плаща і інші чарівні властивості: під ним не треба було Ячмінеку ні спати, ні їсти, ні пити, ніхто його також не міг побачити—хіба той, кому він сам хотів показатися.

З'являвся Ячмінек завжди в темряві, проходив крізь зачинені двері, сідав до столу, заводив розмову, розпитував свого знайомого про все, а найбільше про те, як поводяться з людьми на панщині. Говорив він про те, що іще більші податки ляжуть на плечі селян, що сплачуватимуть вони їх з усього, навіть з мітли. Та прийде всьому цьому кінець — і не буде вже тих нехристиянських податків, і не буде панщини.

Так посидівши, поговоривши, навіть не одрізавши скибки хліба, він раптом підводився й виходив, як і прийшов, крізь зачинені двері, не сказавши, куди він іде. Ні разу також ні в кого не залишався він на ніч. І знову йшов він, один, крізь темну ніч, закутаний в чарівний плащ, розрадник народу, йшов трясовиною і болотом, йшов бездоріжжям, спокійний і впевнений, не боячись своїх переслідувачів.

Не один раз зустрічав він тих переслідувачів, коли озброєні, йшли вони, щоб схопити Ячмінека й зв'язати. А він йшов поруч них своєю дорогою далі, король Ячмінек, всіх гноблених жива утіха, всіх вірних втілена надія і віра в краще майбутнє Моравської землі; надія й віра, що пережила бурі століть, що не дозволить себе задушити, не згасне і, дасть бог, не зрадить!

ПРАПОРЕЦЬ СВЯТОГО ВАЦЛАВА

I

Влітку прийшла зима.

Сталося це в 1125 році після народження Христового, коли в червні місяці одразу ж по дні святого духа вишав сніг по всій Чеській землі і вдарили морози, такі люті, що в багатьох місцях загинули дерева, а потоки в горах замерзли, і вкрилися вони не тонким льодком, а товстою кригою. Та найдивовижнішим було те, що коли прийшла справжня зима, коли все навкруг було вкрито снігом, — літні грози лякали людей. Наприкінці того ж таки року багато хто чув грім і бачив блискавку за тиждень перед різдвом, а дехто навіть у щедрий вечір. Сильна гроза була і в ніч на святого Штепана-великомученика.

І знову насупилося небо, знову низько нависли важкі, повні снігу хмари над замерзлою землею, і знову освітілася вона сліпучими блискав-

ками — це було на другий день після Нового року, якраз на світанку. Сині, червоні блискавки раз у раз роздирали небо, сліпили очі.

Люди хрестилися, говорили про недобрі знамення, про війну, яка незабаром неодмінно почнеться. І як їй не початися, коли в князівському роді такі жорстокі суперечки! Занесеною снігом країною, великими та малими замками, їх околицями, селами і монастирями ширилась чутка, що оломуцький князь Отік, якого прозвали Чорний, поїхав у Баварію, в Регенсбург, до німецького імператора, бо не хоче він віддати своєму двоюрідному братові Собеславу князівський престол, на який Собеслава посадив народ.

Скрізь повторювали з обуренням, що Отік, сам чех, підло зрадив свою вітчизну, що підлещується він до імператора, просить у нього і в німецьких князів допомоги і обіцяє їм усе, чого вони лише забажають, щоб тільки чужоземці пішли війною на Собеслава й чехів. Всі гадали, що так воно й буде, знаючи, що німців не треба довго просити, що вони неодмінно нападуть на Чехію, спокусившись грошима, вірнопідданськими обіцянками Отіка і багатою здобиччю. Страшенно обурилися всі, коли почули, що імператор Лотар зневажливо викликає Собеслава до себе на суд, щоб той відповів, за яким правом прийняв він титул великого князя Чехії — бо тільки він, імператор, може дарувати цей титул; хай же Собеслав прийде та відповість перед німецьким судом, інакше він на собі відчує могутність і силу імператора священної Римської імперії.

І гордістю засвітилися у чехів очі, і загомоніли всі схвально і радісно, коли почули, що їхній князь Собеслав наказав передати німцям: «Уповаю на милосердя боже і на допомогу святого Вацлава і Войтеха — не буде Чеська земля віддана під владу чужинців».

— Не буде! Бог допоможе, не буде! — рішуче заволали чехи і почали готуватися до війни. Гадали вони, що почнеться вона весною, коли зійде сніг і повисихають дороги.

Недарма блискавки провістили біду. Ясної морозної ночі на небі раптом з'явилася зловісна комета. Тихо й грізно світилася вона в неспокійному, мерехтливому сяйві дрібних зірочок. Погляди всіх були звернені до неї, скрізь занепокоєно питали, що принесла з собою ця комета, що знаменує вона. А на ранок прилетіла звістка від Крушних гір і вдарила як грім серед ясного неба: німці готуються в похід, імператор не чекатиме весни і збирається зараз же виступити проти чехів.

Від Крушних гір до Шумави, на півдні Чеської землі, вниз до Вітораза, на схід — аж до польських кордонів, що охороняються Кладським замком, на північ до порослих лісами гір Крконош і далі аж до Житавська, аж до Камен на Лабі, по всій Чеській і Моравській землях захвилювались, заворушилися люди, почалися поквапливі готування до війни. Ніхто не звертав уваги на мороз, на те, що хуртовина заносить шляхи. Ворог готувався напасти на рідну землю — треба було її захистити. А князь, любий всіма князь Собеслав, кликав до бою! Він уже повертався з Морави, де вступив у володіння наділом Отіка, і скрізь закликав до зброї.

Розповідали, як молився він у костьолах біля міської брами в Літомишлі, в Хрудимі, в Садську та в інших містах, що були на його шляху, а помолившись разом з народом, говорив усім, щоб не боялися, щоб готувалися в похід, як і личить мужчинам. Бог не дозволить порушити право й справедливості, а він, князь, не міг і не може поступитися перед імператором, бо охороняє честь рідної землі і свою власну. І скрізь з захопленням повторювали слова, які сказав князь жупанам і земанам у Празькому замку:

— Краще я побачу загибель усього свого роду, аніж ганьбу й приниження своєї вітчизни.

І скрізь з радістю знімали із стін обладунок, зброю і мечі, списи, молоти, луки й сагайдаки, щити; хто багатший — надівав шолом із забралом, кольчугу і шкіряну сукню, обшиту блискучими залізними пластинами. І кожний поспішав до свого замка, під корогву своєї жупи. Юрби людей з усіх жуп, далеких і близьких, з'їжджалися і сходилися до Праги на конях і пішки; в панцирах і шоломах, у кожухах і шубах, у баранячих, вовчих, рисячих та різних інших шапках; одягнені всі були по-різному, але одним бажанням битися палали їх мужні серця. Коли ж зібралось військо чеського народу, звелів князь Собеслав священникам приготувати спис святого Вацлава, що зберігався в костьолі святого Віта, щоб завтра, коли вирушить військо з Праги, узяти його з собою в битву, як захист і охорону від ворога. Вдосвіта священники, правителі жуп, земани й народ — всі потяглися до костьолу в замку, де перед походом мали служити обідню. Один тільки князь чомусь забарився.

Був він в ту мить у себе в кімнаті із своїм капеланом Вітом, якого звелів негайно викликати. Отець Віт був людиною чесною, відданою своєму народові, побожною, хороброю, і князь його любив. Цього ранку князь, схвилюваний і зворушений, сповістив йому про дуже чудну річ.

— Слухай, — сказав він, — який цієї ночі приснився мені сон. Привиділося мені, що підійшов до мого ложа святий Войтех і звелів мені узяти з собою на війну прапорець його батька, що зараз, сказав він, захований у Врбчанському костьолі. Дивно це було видіння, і хочу я зробити все, як звелів святий Войтех. Але я не можу довше баритися, всі чекають на мене, час уже нам виступати. І вирушимо ми негайно ж після обідні. А ти, любий отче, зроби, як я бажаю: сідай на коня й поспішай до Врбчан, щоб переконатися в усьому. Щоб тобі не їхати самому, — це небезпечно, — візьми з собою озброєний загін. Коли знайдеш цей Славників прапорець, візьми його моїм іменем і швидше їдь за нами, щоб вчасно наздогнати нас.

Відважний капелан, потішений чудесним видінням, схвилюваний надією на допомогу всевишнього, з охотою і радістю, без жодних зволікань виконав волю свого князя. Ще не скінчилася обідня, і військо на чолі з князем ще не вирушило із співом в похід, а отець Віт уже залишив Празький замок. Двоє придворних земанів і кілька озброєних воїнів їхали з ним. На бистрих конях помчали вони до Чеського броду, а звідти далі і залишивши з лівого боку Хотоунь, рідне село святого Прокопа, попрямували до села

Врбчан. Це село колись належало до володінь могутнього Славніка. Ще не згас зимовий день, а вони уже в'їжджали в тихе, занесене снігом село.

Над ним, на одложистому пагорбі, здіймався в рожеве небо костьол, оточений високим насипом і стіною. Попереду стриміла вежа, захищаючи єдині в стіні ворота. Туди настоятель повів послів князя шукати потайне місце, де була схована корогва святого Войтеха та його роду. День згасав, на тиху сільську святиню спускалися сутінки.

Отець Віт, дружина й настоятель стали на коліна перед олтарем і помолилися, щоб не даремною була їх подорож.

Потім запалили воскові свічки й почали шукати; шукали, поки не побачили в стіні за олтарем потайну нішу, а в ній старий прапорець — шовкове нешироке полотнище, із середини розділене на дві вузькі смуги, з вишитою на ньому зіркою.

Зраділи всі й опустилися на землю перед олтарем слідом за отцем Вітом, який, впавши на коліна, вголос прославляв бога, що послав їм святе знамення, а з ним надію на перемогу у тяжкому бою.

Вони одпочили трохи та дали перепочити коням, а потім знову скочили в сідла і поспішили назад. Незважаючи на ніч, скакали вони із своїм скарбом, щоб вчасно наздогнати військо. Тихої морозної ночі безшумно, як привиди, мчали по м'якому снігу Віт і його дружина, мчали під ясным небом, де ще й досі в мерехтливому сяйві незліченних зірок тихо й грізно світилася зловісна комета.

II

Так поспішали вони вдень і вночі, забувши про втому, слідами чеського війська. Сліди були добре помітні — здалеку виднілася широка дорога, протоптана в снігу, з численними відбитками людських ніг, кінських підків і виблискуючими на сонці коліями од важких саней.

Не вагаючись, їхали вони тим шляхом все далі на північ. Коні мчали вперед, хмаринки білої пари виривалися у них з ніздрів і піднімалися перед вершниками. Обличчя воїнів розчервонілися од морозу, блищали, вкриті срібним інєєм, вуса й бороди, взялися памороззю вуха, шерсть і гриви витривалих коней.

Ось на обрії перед очима їздців підвелася пасмо Крушних гір у біло-сніжній одежі, проминули вони Теплице, і за ними, парешті, наздогнали своє військо. Капелан Віт зіскочив з коня і попрямував просто до намету князя. Зрадів князь Собеслав, вислухавши його, подякував богові та звелів оголосити всьому війську про те, що сталося.

Радісна новина блискавкою облетіла весь табір, і всі, хто тільки міг, поспішили на майдан перед шатром князя, щоб на власні очі побачити те диво. Сам доблесний князь в шубі, облямованій дорогим хутром, стояв на високих санях, щоб звідусіль його було добре видно, а з ним отець Віт.

Князь стояв без шолома, без шапки простоволосий, як і його капелан. Він підносив угору прапорець і схвильовано кричав гучним голосом, що лунав далеко навкруги:

— Ось воно, знамення милості божої! Ось спис святого Вацлава, а на списі — дивіться — прапорець, що подарував нам святий Войтех!

І всі воїни — старі й молоді, земани і простий народ — зняли шапки, впали на коліна, почали хреститися, і голоси, сповнені благоговіння, радості, натхнення і подяки небу пролунали навколо саней і княжого шатра.

А радісна новина уже летіла табором далі, до засік, де в снігах над дорогами, що ведуть улоговинами й гірськими перевалами, стояла передня сторожа. А на ранок та сторожа повідомила про наближення німців.

Великою силою йшли німці. Найбільше тут було саксонців і жителів Тюрінгії, були також фламандці, фриззи, багато брабантців, шваби, жителі Рейну й Баварської землі. Їх нескінченні ряди чорніли на шляху між засніженими горами, звиваючись, як велетенська гадюка, вгору, вниз і знову вгору. Йти було важко. З останніх сил вибивались коні та люди. Брели крізь глибокий сніг, тонули в заметах, сковзали й падали. В мороз усі обливалися потом, від коней піднімалася пара. Важкий обладунок на гірських стежках здавався вдвічі важчим. Не один рицар, знявши з себе зброю і обладунок, йшов пішки поруч із своїм конем. А піші, знесилившись, зупинялись. Та рицар в кільчастому панцирі, який їхав попереду, — відважний маркграф Альбрехт, якого прозвали Ведмедем, і смагляволиций чорноволосий пан при повній зброї, що їхав поряд, — сам Отік Чорний — підганяли воїнів уперед.

Так досягли вони вершини гори, а потім спустилися вниз звивистим, майже непрохідним шляхом, аж поки передові зағони, а за ними й усе військо не досягли долини. Там, на Хлумецькій долині, уже вишикувалось чеське військо. Над полками в прозорому морозному повітрі маяли корови, а найвище — прапорець святого Вацлава, прапор усього війська. Його держав капелан Віт, закутий у панцир, з шоломом на голові, а з ним навколо прапорця стояли готові до бою сто чеських панів з оголеною зброєю, стояли пробощі, капелани — всі вірні охоронники священного знамена.

Погляди чехів були спрямовані вперед, туди, де проти них вишикувались незліченні ряди ворогів. Кінця їм не було видно, вся долина кишіла ними, і тільки блискавками світилися мечі й списи над цією величезною чорною хмарою. Настала вирішальна хвилина; у кожного шалено забилося серце перед цим важким, нерівним боєм.

Раптом хтось скрикнув і показав угору — тоді всі звернули очі до неба, де в прозорому повітрі ширяв велетенський орел. На своїх могутніх, широко розставлених крилах він пролетів над чеським військом — уперед, просто на німців. Жах охопив людей, не чути було ні голосу, ні шуму, і серед цієї тиші пролунав клекіт велетенського птаха. Над німцями летів він, над ними кричав, наче чув свою здобич.

Ще не зникло це щасливе знамення, як почувся над чеським військом величні звуки. Вдарив дзвін, за ним другий, третій, і поплив він, урочистий, над головами чеських воїнів.

Всі завмерли. Таємничі звуки зворушували і надихали людей. Посвітлішали обличчя, засяяли очі, багато хто тремтів од хвилювання. Отець Віт зблід у захопленні, з очей його бризнули сльози. Зворушений до глибини душі, звернув він свій погляд до неба і раптом скрикнув серед тиші, сповненої священного страху:

— Браття, бог з нами! Будьте тверді! Тверді! Погляньте туди! Бачите святого Вацлава в небесному сяйві, сидить він на білім коні, у білій одежі, тримає спис з прапорцем і б'ється за нас. Дивіться, він підноситься над нами, о найясніший святий Вацлаве, заступнику землі Чеської!

Всі застигли од подиву, звернули очі й простягнули руки до неба, пролили сльози радості, і раптом, зворушені одною думкою, всі як один заспівали од щирого серця: «Господи, змилуйся над нами!» По всій долині, далеко, аж до схилів занесених снігом гір, пролунала урочиста пісня, спадщина предків. А як тільки зазвучала вона, змахнув князь Собеслав мечем, і все військо, натхнене і жадаюче битви, кинулося на ворога.

У вихорі бою спів замовк. У долині, де зійшлися війська, закипіла битва. Мужньо боролися німці, та не витримали, не змогли витримати. Як повінь, ринули на них чехи, головні сили — з фронту, а з флангів — резервні загони. Рубали, били чехи ворогів, «криваву сорочку» на них надягали, тіснили їх назад до улоговини. Зупинились там німці, наче притиснуті до стіни, неспроможні зрушити з місця — ні вперед, ні назад. І гинули вони в жорстокому бою. Сніг навколо став червоним, пролита кров стигла од морозу, стигла на одежі, на снігу, на зброї, навіть на ранах.

І почали німці тікати, кидаючи щити. Хто міг — тікав, а інші, встроивши мечі в сніг, просили зберегти їм життя і здавалися в полон. Здалися єпископи Мезебургський і Гальберштадтський, граф фон Лара і сам маркграф Альбрехт-Ведмідь. А той, хто був призвідником цієї війни, — Отік Чорний — лежав тепер забитий. Втрати німців були величезні. Чехи знищили більше п'ятисот знатних рицарів, а простих воїнів — без ліку.

Імператор Лотар з жахом дивився з гори на страшну поразку своїх військ, та допомогти їм не міг. Йому самому вже загрожувала небезпека. Він почав думати про відступ разом з рештками війська свого, але було вже пізно. Чехи перетнули всі шляхи, а пробитися він не міг — невістачало сил. Пройти ж непоміченим годі було й думати. Імператора оточили і захопили в полон разом з воїнами, що уціліли.

Залишалося тільки просити миру. Індржих Гройський приїхав до чеського князя з проханням одвідати імператора. Прийшовши до Лотаря, Собеслав виявив великодушність до переможеного. Коли імператор визнав його князем, коли визнав він право чехів на вільні вибори, відпустив його Собеслав. Сумний повернувся Лотар з рештками війська до себе в Німеччину. А з ним разом прийшов смуток в Німецьку землю, особливо в Саксо-

нію. Велика кількість воїнів-саксонців полягла на землі Чеській, багато з найзнатніших родів.

Весело йшло від Хлумець до Чехії переможне чеське військо, захопивши багато здобичі. Радісна звістка летіла перед ним; скрізь з благоговінням слухали розповіді про чудесну допомогу божу, про знамення, про святого Вацлава і його прапорець, і всі говорили, що ні батьки, ні діти не мали такої честі, яку здобули собі чехи в Хлумецькій битві. Невимовна радість охопила всю Чеську землю, урочисто і гучно вітала Прага одважного князя Собеслава і його військо.

Славну Хлумецьку перемогу здобули чехи вісімнадцятого дня місяця лютого року від народження Христа тисяча сто двадцять шостого. Того ж року найясніший князь Собеслав збудував на горі Ржип каплицю на честь святого Іржі. А посвятив ту каплицю Здік, єпископ Оломуцького костюлу, син славетного нашого літописця Косми.

III

Послухайте ще про іншу славну перемогу наших предків, про чудесну допомогу в тому бою та про незвичайне видіння, що його тоді бачив Ян, син Свойслава.

Сталося це 1260 року, коли король Пршемисл II воював з угорцями, з їхнім королем Белою й Штепаном Молодшим. Довго стояли одне проти одного війська на Моравському полі, на Австрійській землі, на обох берегах річки Морава. На правому березі були чехи, а на лівому — угорці зі своїми союзниками: поляками, росіянами, хорватами, сербами, боснійцями, італійцями, секейськими мадярами, татарами, дикими куманами, що їх називали також половцями, і ховарськими турками. І було їх усіх більше як сто сорок тисяч — велика сила, а особливо багато кінноти.

У чеського короля було лише сто тисяч воїнів. З них сім тисяч було чеських вершників, одягнених в кольчуги, з голови до ніг закутих в залізо, на конях, вкритих залізними сітками. У війську Пршемисла були чехи, моравани, сілезьці, на допомогу їм прийшли також німці з Австрії і Бранденбурга, словенці та німці з Хорутанської землі. Разом з королем виступало багато відомих чеських і моравських панів: пан Вок з Роземберга, верховний маршал Чеського королівства, Ярош з Подегус, празький бургграф, що охороняв корогву на списі святого Вацлава; з Куніцького роду підкоморій Гержман з Рихнова та головний коморник * Бавор із Страконіц; були також пан Вілем з Подебрад і Здіслав із Штернберга, батько пана Завіші з Фалькенштейна, Будівой з Крумлова, Вітковичі та інші пани чеських і моравських родів, а з ними празький та оломуцький єпископи, а також німецькі рицарі й князі.

* Коморник — державний охоронець грамот на володіння землею.

Так стояли війська одне проти одного, а між ними котила свої хвилі річка Морава.

Нікому не хотілось переправлятися на другий берег на очах у ворога, щоб не наражатися на небезпеку. Минав день за днем, а коли минув тиждень, уклали королі між собою угоду й скріпили її присягою. Домовилися вони, що в призначений день — а саме одинадцятого дня місяця липня — чехи відійдуть далі од ріки, а наступного дня — дванадцятого — угорці вільно і без перешкод перейдуть вбхід на їхній берег, а ще через день — тринадцятого — на день святої Маркети, має початися вирішальна битва.

Так домовились і святою присягою ствердили угоду угорські королі та вельможі. Але на присягу вони не зважали і всупереч угоді, знайшовши зручний брід, переправились тієї ж ночі на другий берег і з дванадцятого на тринадцяте липня всією силою своїх незчислених полків ударили на чехів.

Останні, звирившись на угоду і присягу, нападу не сподівались і до бою не готувалися. Їхнє військо навіть не все було на місці, багато загонів роз'їхалося шукати корму для коней. Тому, як тільки угорці напали, над чехами нависла страшна небезпека. Угорці оточили чехів півколом, сили їх були значно більші.

Страх охопив чехів, коли загримів у гарячому повітрі шалений крик куманів, коли мчали вони на своїх конях вперед, як велетенська хмара сарани, аж земля здригалася під ними. Та лиш тільки заспівали чехи «Господи, змилуйся над нами», лиш тільки підняв бургграф над закутими в залізо воїнами священну корогву, враз страх війська чеського пропав і мужньо кинулось воно в бій.

І де б не з'являвся з прапорцем пан Ярош з Подегус, скрізь відходили, відступали, кидалися тікати вороги, а чеські залізні воїни та їхні коні не дістали жодної рани.

Почалася ця грізна битва оцівдні; була страшенна задуха. І раптом воїни, що стояли за чеським військом у резерві, побачили щось надзвичайне: над юрбами пішого й кінного чеського війська, над морем шоломів і прапорів з'явився великий птах, що линув на широко розправлених крилах. Це був орел, але білий, біліший од снігу; голова й шия його блищали, як золоті, він весь був у якомусь сяйві.

Високо злетів він над чеським військом, якраз над корогвою святого Вацлава. Він літав над нею невідступно, де б не промайнула вона в руках бургграфа у вирі смертного бою.

І от, послушайте, що було далі: білий, осяйний птах почав рости, крила його ставали все ширшими й ширшими, аж поки не закрили собою все залізне військо. Від цих величезних крил упала на нього тінь, як од хмари, і сховала вершників та коней. Тільки прапорець святого Вацлава залишався ясним і світлим, а золоте вістря списа сяяло в п'тьмі, горіло таємним світлом, яке промінням падало на все військо.

Та враз світло згасло, зник у повітрі білий орел, і тільки гаряче сон-

це знову сяяло над військом. Це було в час вечірні, коли Моравським полем гримів переможний крик чеських воїнів, коли в хмарах куряви тікали у відчаї угорці назад до ріки, а з ними кумани-половці, татари, і все їхнє військо. Охоплені диким страхом, кидалися вони у Мораву, щоб досягти протилежного берега. Але гинули в бистрих хвилях коні й люди, і стільки загинуло їх, що зупинили вони течію ріки і по їхніх трупах чехи легко перейшли на протилежний берег, захопили угорський табір, а в ньому багату здобич.

З весни на війну з угорцями почав збиратися і Ян, син Свойслава, одважний земан. Але коли коні та зброя були вже готові, він раптом тяжко захворів.

Тепер Ян уже не міг сісти в сідло, а мусив лежати в постелі. І так пролежав він не один тиждень. Але найбільше мучила його свідомість — і тому часто Ян бував сумний, — що не зміг він піти із своїм королем на війну і що тепер не долітають з поля бою до його маєтку звістки, яких він чекав з таким нетерпінням.

Одного разу, коли весь маєток іще спочивав у ранковім присмерку, почався у нього тяжкий випадок, і друзі, які були біля ліжка хворого, думали, що прийшов його останній час. Обличчя його пополотніло, приружені очі згасали, болісні зітхання здіймали груди.

Потім Ян затих і так лежав якийсь час, аж поки обличчя його почало знову змінюватись: вкрилося рум'янцем, на губах промайнула усмішка, він широко розкрив очі, зовсім ясні, жваво підвівся на ліжку й промовив сповненим радості голосом:

— Дякуйте богові! Славте його, як і я. Дякуйте й слухайте, що бачив я в цю мить. Я був далеко звідси, на полі бою, бачив там чеських воїнів... Не встигли вони вишикуватись, як зненацька вдарили на них угорці. Наші були в такій небезпеці, що серце моє краялося від страху... І раптом — о, послухайте, — я побачив в ясному сяйві святих заступників наших: попереду святого Вацлава в блискучому панцирі, з шоломом на голові. На боці в нього висів меч в золотих піхвах, оздоблених перлами, а в лівій руці він тримав свій спис із прапорцем. А за ним святий Войтех в єпископській одежі, потім Прокоп — ігумен з посохом в руці, а позаду йшли п'ять братів-мучеників у чернечій одежі.

Святий Вацлав обернувся до святих Войтеха й Прокопа й до всіх інших і сказав — я ясно це чув: «Наше військо втрачає останні сили — ходімо до нього на допомогу». Сказавши так, він спрямував свій спис з прапорцем на ворогів, — вони повернулися і почали тікати, а наші їх переслідували, співаючи чудесну пісню: «Господи, змилуйся над нами»...

Ян, син Свойслава, побожно склав руки, а всі, хто був біля його ліжка, дивувалися і говорили:

— Видно й справді дарував сьогодні пан бог перемогу нашому королю.

А потім, коли прийшли вісті з поля бою і військо повернулося з походу, підтвердилося, що видіння це, дароване небом, було у Яна, сина Свой-

слава, на світанку того ж таки дня, коли чехи здобули свою славну перемогу над угорцями на Моравському полі. І сталося це дванадцятого дня місяця липня року від народження Христового 1260, як уже згадувалося вище.

IV

Прапорець святого Вацлава зник в буремні роки, що переживала наша вітчизна, але невідомо, як це сталося і коли саме. Легенда, щоправда, запевняє, що не знищила його нечестива рука і не став він здобиччю чужоземців; він знову на рідній землі і знову там, де був, і звідки його кілька століть тому взяли під час грізної небезпеки для захисту й підбадьорення чеського війська — за огорожею Врбчанського костьолу.

Але тепер лежить він уже не в колишньому сховищі, а в іншому, ще безпечнішому і неприступнішому — в погребі під костьолом, в глибокому підземеллі на мармуровому столі. Тихо там; змовкли бряжчання зброї і голоси героїв. В присмерку підземелля світиться золоте вістря списа, що на ньому висить священний прапорець, як надія в лиху годину, і долинає згори відгук бойових пісень «Господи, змилуйся над нами» і «Святий Вацлаве, воеводо Чеської землі». Вони свідчать, що не забули нічого нащадки, що живе в них одвага, і ніколи не втомляться вони боротися за право рідної землі і за мову батьків.

ПРО БРУНЦВІКА

I

Після смерті князя Жибржида, на чеський престол вступив Брунцвік, його син. Благородним і справедливим був молодий князь. Та не довго залишився він у державі своїй. Не йшли в нього з голови героїчні подвиги його небіжчика-батька, слава й честь, які той заслужив,— і надумав Брунцвік на третій рік свого панування вирушити в світ шукати честі своєму народові.

— Мій батько здобув собі знак орла, а я хочу здобути знак лева, — так сказав він дружині, одкриваючи їй свій задум. Молода дружина дуже засмутилась і почала його просити; щоб не їздив нікуди, не шукав собі небезпеки.

Коли ж Брунцвік не схотів її слухати, вона розплакалася, а потім обняла його і знову почала просити, щоб не залишав він її тут саму, в тузі та смутку. Брунцвік ласкаво втішав її, що не залишиться вона самотньою,

що просив він її батька побути з нею і замість нього правити державою. І, знявши перстень, Брунцвік сказав:

— Дам я тобі на спогад свій перстень, а перстень з твого пальця візьму з собою. І що б ти не почула про мене — не вір. Не вір нікому, аж поки на власні очі не побачиш цього перся. Якщо ж протягом семи років не побачиш його, знай, — мене вже немає серед живих.

Коли приїхав її батько, звелів Брунцвік осідлати тридцять коней і, зібравши свою дружину, розлучився з своєю жінкою Неоменією та її батьком і вирушив у світ шукати пригод, як і годиться одважному лицарю.

Проїхав він уже багато різних країн, але їхав все далі й далі у супроводі своїх лицарів і зброєносців, та вода перепинила їм шлях: вони приїхали на берег широкого моря. Але й тут не зупинився Брунцвік і не повернувся назад. Діставши собі корабель, сів він на нього разом з усією дружиною і, взявши з собою коней, попливли вони по широкому морю в краї невідомі.

Коли відчаливали вони од берега, віяв сприятливий вітер, і так було довгий час. Плавали вони по морю уже чверть року, коли однієї ночі раптом змінився вітер. В темряві ночі розбушувалося море. Буря гоїдала корабель Брунцвіка, а шалені удари хвиль то піднімали його високо вгору, то знову кидали вниз у морську безодню. Великий страх поймав мореплавців, та ще більше злякались вони, коли побачили раптом у щільній жовтуватій саяві і на них війнуло міцним і різким запахом.

Почали вони плакати й нарікати, бо ж знали, що те саяво і пахощі йдуть од Бурштинової гори і що ця гора, яка світиться вночі, має дивну силу: все — людей, звірів, кораблі — все, що є на п'ятдесят миль довкола неї, притягує вона до себе. І кого вона притягне, той назавжди залишиться біля тієї Бурштинової гори і ніколи вже не зможе вибратися звідти.

Тому так злякались і так плакали мореплавці, коли помітили, куди жене їх вихор. Марно молилися вони, марно волали до бога, щоб змінився вітер. Вітер не змінився і гнав корабель усе далі й далі в тому самому напрямку. А коли залишилося їм п'ятдесят миль до гори, полетів корабель стрілою. В жовтому саяві, що піднімалося високо до темного неба й розливалось далеко по розбурханих хвилях, мчав корабель просто до Бурштинової гори.

Біля острова, посеред якого височіла Бурштинова гора, корабель враз зупинився. Море затихло, і Брунцвік з дружиною вийшли на острів і вивели з корабля коней. Світало, і в сонячній саяві вони побачили, що острів цей пустельний і безлюдний і що немає на ньому нічого, чим можна було б житися.

Обходячи острів, Брунцвік і воїни помітили на узбережжі багато золотілих, поламаних кораблів, багато людських костей, що біліли на піску під палючим сонцем. І туга охопила тоді Брунцвіка і всіх інших. Бачили вони кості нещасних, які загинули тут, і передчували, що такий самий

грізний кінець і їх чекає. Журно поглядали вони навколо, вдивлялися у безмежну морську гладінь, де в недосяжній далечині зеленаві морські хвилі зливалися з обрієм.

Коли ж вони трохи опам'яталися і відпочили після бурі, то насамперед спробували вибратися з острова. Сіли вони на свій корабель і, відчаливши від берега, підняли паруси, схопилися за весла і почали з усіх сил, без відпочинку, гребти. Корабель плыв у напрямку від острова, і вони уже раділи і сподівалися, що переможуть чарівну силу Бурштинової гори. Коли з'явилася у них ця надія, ще дужче налягли вони на весла і гребли так, що аж почервоніли од напруги, і по тілі стікав піт.

Корабель усе плыв, плыв швидко, потім враз зупинився, наче став на якір — вони знов опинилися біля берега, під Бурштиною горою.

Брунцвік дуже засмутився, і всіх охопив розпач. Вони розуміли, що так уже їм судилося залишитися назавжди на цьому страшному острові. Доки на кораблі залишалися харчі — було ще нічого. За той час, що прожили вони тут, ще двічі пробували втекти з острова на кораблі. Але щоразу опинялися знову біля берега, як і вперше.

Коли ж скінчилися всі корабельні запаси, вони почали вбивати коней і їсти їх м'ясо. Та коли з'їли останнього, Брунцвікового коня, настав страшенний голод, прийшла їхня загибель. У відчаї шукали вони, чим би вгамувати голод, але на всьому острові не знайшли ні зернятка, ні пташки, нічого, чим можна було б поживитися. Їм залишилося тільки звиритися на бога.

Коли Брунцвік і його супутники переконалися, що всі сподівання марні, відчай здолав їх, і, покірно віддавши себе в руки долі, посідали й полягали вони на березі біля корабля, чекаючи смерті. І забирала вона одного за одним.

І вже під Бурштиною горою зосталося тільки двоє з усіх — Брунцвік і старий рицар на ім'я Балад. Одного дня, сидячи з Брунцвіком на березі й дивлячись в широке море, старий рицар промовив до молодого князя:

— Любий мій князю. Якби тільки знала твоя дружина, якби тільки знали земани про твоє нещастя.

Страшенно засмутився Брунцвік, слухаючи ці слова. І тоді сказав йому Балад:

— Не журися так, любий мій князю! Послухай мене, і я допоможу тобі вибратися звідси. Не знаю тільки — куди.

— А як же ж ти? — спитав Брунцвік.

— Про мене не турбуйся. Я старий і не думаю про себе. Видно, така вже моя доля — залишитися тут. Якщо ж ти врятуєшся і знову коли-небудь досягнеш щастя — згадай і мою вірну службу.

— Що ж ти порадиш мені? — спитав Брунцвік.

— Чи бачив ти, мій володарю й князю, що в перший рік нашого життя тут прилітав сюди птах-гриф? Прилітав він один раз і на другий рік. Пев-

но, прилетить він й цього року, — здається мені, що такий його звичай, — прилітати сюди один раз на рік. Він винесе тебе, якщо ти забажаєш.

— А як же він мене винесе? — здивувався Брунцвік.

Старий рицар показав на кінську шкуру, що лежала біля корабля, і порадив Брунцвікові загорнутися в неї, узявши з собою меч. Брунцвік так і зробив, а рицар зашив шкуру ременем й одніс Брунцвіка на Бурштинову гору.

Незабаром після того зашуміло в повітрі — повіяв сильний вітер, як перед бурею. Це на своїх велетенських крилах наближався до Бурштинової гори птах-гриф. Коли ж він досяг гори, то здалося, що велика хмара затулила сонце. Якусь мить гриф спочивав високо в повітрі на розправлених крилах, потім враз опустився додолу і, схопивши Брунцвіка, наче маленьке зернятко, піднявся в повітрі і полетів геть.

А на острові під Бурштиною горою тепер знову було тихо й пустинно. Сумно стояли зотлілі, поламані кораблі, перухомо лежали їх тіні на піщаному узбережжі, й білили на сонці кості загиблих.

Живий тут був тільки один — старий, вірний рицар Балад. Зморений голодом, знесилений, сидів він на піску, спираючись спиною об уламки мертвого корабля і потьмареним поглядом сумно стежив за величезним птахом-грифом, що вже губився вдалині, несучи молодого князя бознакуди.

II

Птах-гриф ніс Брунцвіка над широким морем; летів він швидко, за три дні й три ночі пролетів сотні й сотні миль від Бурштинової гори і, опустившись далеко серед пустинних гір, кинув Брунцвіка в гніздо своїм пташенятам. Потім піднявся в повітря і знову полетів за здобиччю.

Голодні пташенята накиннулися на ласий шматок і, сердито кричачи, почали рвати шкуру, що в ній був зашитий Брунцвік. Звільнившись трохи, він схопив свій меч і, звівшись на ноги, порубав усіх молодих грифів.

Врятувавшись таким чином, кинувся Брунцвік тікати звідти. Не дозволяючи собі навіть спочити, він біг по негостинних горах, піднімався і спускався вниз, біг безлюдною голою країною та порослими лісом улоговинами, аж поки не досяг глибокої долини.

Тільки ступив він на землю цієї долини, як до його вух долинуло дике ревіння і гарчання. Хвилину він прислухався, не знаючи, що робити. Повернутися назад він не намілювався. Треба було йти вперед, і, доручивши себе богові, рушив він тією долиною. Йшов, доки не прийшов до високої скелі. Тут він зупинився, вражений надзвичайним видовищем — страшним боєм лютого змія з левом.

Боролися вони жорстоко, не на життя, а на смерть. Страшний рев сповнював собою всю долину, аж тряслися дерева і скелі.

— Боже милосердний, кому ж мені допомогти? — подумав Брунцвік, стоячи віддалік і стежачи за боротьбою. — Вирушив я шукати лева, через герб лева стільки зазнав страждань; не інакше, як треба мені лева допомогти. Ну, що буде, те й буде!

Так вирішив Брунцвік, і, вихопивши меч, кинувся до змія зеленкуватого металевого відтінку. Як почав він одбивати й одрубувати йому голови, покинув лев битися і, весь залитий кров'ю, знесилений лютою боротьбою, ледве дихаючи, одійшов і ліг відпочити.

Залишився Брунцвік проти ворога один. Бився він мужньо, удари його меча так і сипалися на потвору, та змій був нездоланий. І почав Брунцвік втрачати силу, уже не нападав, тільки захищався. І тут лев, відпочивши, зробив велетенський стрибок, як блискавка, накинувся на змія і розірвав його навпіл. Небезпека минула.

Але тепер Брунцвік злякався іншого. Тепер він боявся лева. Та лев не накинувся на нього, а підійшов і ліг біля його ніг. Брунцвік вирішив йти далі, але як тільки він рушив з місця, лев підвівся і пішов за ним. Так ішов Брунцвік долиною, а лев за ним все далі й далі, не відступаючи од нього ні на крок. Не подобалося це молодому князю, не довіряв він лева і тому позбувся б його з охотою.

Назбирав Брунцвік дубових і букових жолудів і виліз на високий дуб. Вмостившись там на великій гілляці, сховався він у густому листі старого дерева і став дожидати, поки лев одійде. Ждав він хвилину, ждав годину, ждав до полудня, а лев все сидів унизу під дубом і дивився вгору на його густу крону. Настала ніч; Брунцвік і задрімав, сидячи на дубі. Як тільки пробудив його вранішній холодок, як тільки розплющив він очі, перш за все глянув на землю. Лев все ще був тут.

Як вірний пес, просидів він тут і другий день, сумно вдивляючись у крону дерева, минула і друга ніч, а лев усе ще був тут. А на третій день, побачивши, що Брунцвік з дуба не злазить, заревів засмучений лев так сильно, що аж дуб захитався, і Брунцвік, оглушений цим грізним ревінням, випустив гілку, за яку він тримався, і впав на землю. Він дуже побився і не міг підвестися з землі; лежав кволий і голодний. Але недовго залишався він без допомоги. Лев, що був кудись зник, повернувся незабаром, несучи забиту сарну, і поклав її Брунцвікові до ніг.

Молодий князь уже зрозумів, що був несправедливий до лева, що йому немає чого боятися. Тому, коли лев, прилігши поруч, поклав йому голову на коліна, Брунцвік почав гладити його по густій гриві, як вірного пса. З того часу полюбив Брунцвік лева, а той залишався йому вірним весь той час, коли жив Брунцвік серед диких гір. Три роки блукав Брунцвік по лісах і пустелях; завжди і скрізь поруч нього був лев, який полював диких звірів і приносив їх своєму панові.

Якось під час своїх мандрів потрапив Брунцвік на вершину високої гори, і побачив звідти широке море, а далеко-далеко в тому морі — замок. Зрадів він, що бачить, нарешті, людське житло, бо досі не зустрів жодного.

І поспішив Брунцвік до моря, прохаючи господа бога допомогти йому дістатися до замка.

Минуло п'ятнадцять днів, перш ніж пройшов він дикі гори і вийшов на берег моря. Пустельний був цей берег, піщаний і кам'янистий. Брунцвік, окрилений надією й бажанням швидше потрапити до замка, відразу ж кинувся рубати мечем молоді дерева і лозу, а потім, перенісши їх до самого берега, зробив собі великий пліт і спустил його на воду. Все це зробив він в той час, коли лев ходив на лови, і зробив навмисно — він не хотів брати лева з собою, щоб той йому не заважав.

Та не встиг молодий князь відштовхнутися від берега, як повернувся лев, несучи в пащі свою здобич. Побачивши, що сталося, лев кинув здобич, і, заревівши, стрибнув у море за своїм володарем. І стрибок його був такий велетенський, що передніми ногами досяг він плоту. Тримаючись за пліт, він плив якийсь час, аж поки Брунцвік, зворушений такою вірністю, не допоміг йому вибратись з води. І попливли вони вдвох на хисткому плоту: на одному його кінці — Брунцвік, на другому лев.

Дев'ять днів і дев'ять ночей носило їх по бурхливому морю, не раз Брунцвік бував мокрий з голови до ніг. А небо над ним темніло все більше, спускався морок, і в цьому нескінченному мороці пливли вони невідомо куди. Одне тільки бачив засмучений Брунцвік: пливають вони вже не у відкритому морі — справа і зліва чорніли в темряві обриси гір.

Коли ж підпливли вони до Карбункулової гори, навкруг прояснилося. Вони виїхали з суцільного мороку, і тому особливо яскравою здалася їм червона заграва навколо гори. І тут побачили вони перед собою на острові замок, що піднімався високо вгору, яскраво освітлений сонячним сяйвом. Це був той самий замок, що його побачив Брунцвік з вершини високої гори. Пристав він до берега і в супроводі свого вірного товариша — лева — увійшов до замка, що належав королю Олібріусу. То був дивний, незвичайний король! Було в нього дві пари очей, одна на обличчі, друга — на потилиці. А ще дивнішими були його придворні: одноокі, одноногі, навіть рогаті. У декотрих було дві голови або одна, але собача, декотрі були руді, як лисиці, інші наполовину сірі або наполовину білі. Було серед них багато велетнів, були й карлики, які вештались під ногами у велетнів.

Брунцвік не міг тут вільно дихати і вже хотів повернутися назад. Але король Олібріус затримав його і спитав, як прийшов він сюди — з власної волі чи неволею.

— Пішов я з рідної землі з власної волі, а сюди прийшов неволею. Якщо твоя ласка, допоможи мені повернутися додому, — попросив Брунцвік.

Король на це відповів йому:

— Вийти звідси ти можеш тільки через залізні ворота. Але я не відімкну їх перед тобою і не пущу тебе, поки не визволиш ти дочку мою, що вкрав її у мене дракон Василіск.

Брунцвікові довелося вибирати: або залишатися тут, з цими королівськими потворами, або йти визволяти його дочку, і він вирішив, що спробує перемогти дракона Василіска. Король Олібріус звелів приготувати йому корабель, і Брунцвік разом із своїм вірним левом поплив на ньому до острова, де стояв замок могутнього дракона.

III

До острова доплив він без перешкод, але пройти до замка було нелегко — було в ньому три брами, і біля кожної сиділи на сторожі страшні чудовиська. Брунцвік змушений був вступити з ними в бій. Жорстокою була ця боротьба, все важчою й жорстокішою ставала вона од брами до брами — і Брунцвік не проклав би собі до замка дороги, якби не було з ним його вірного лева.

Щоразу, коли він уже знемагав у боротьбі, кидався на допомогу лев і бився з чудовиськами доти, доки Брунцвік знову не набирився сил. Так потрапив і вони, нарешті, до замка і тут, в розкішному залі, побачив Брунцвік дочку Олібріуса, прекрасну дівчину, від голови до ніг обвиту зміями.

Помітивши рицаря, вона страшенно здивувалася і навіть не хотіла вірити, що пробився він до замка силою. Вона думала, що страшна сторожа замкових брам поснула. Тоді почала вона благати Брунцвіка не наражатися на ще гіршу небезпеку і повертатися, доки є ще час. А коли справді він повбивав сторожу біля брам, то все одно дракона Василіска і його дружину перемогти не зможе — і тому хай поспішає, хай швидше тікає звідси, бо саме в цей час звичайно з'являється Василіск, її грізний владика.

Проте Брунцвік залишився і не злякався, коли раптом до зали з виском і шиїнням полізла, посунула дружина Василіска: найрізноманітніші блискучі гадюки, ящірки, дівчата з гадючим тулубом та різні інші потвори. Повзли вони по одній, змішавшись і звившись кільцями й клубками, — і всі разом утворювали вони грізну повідь, яка за хвилину заповнила великий зал.

З радістю кинувся Брунцвік у бій. Перстень, що дала йому дочка короля, додав йому сили, робив його вартим двадцяти бійців, а ще більше надихало його палке бажання визволити нещасну дівчину. Лев також допомагав йому з усіх сил. Він шмагав чудовиськ хвостом, душив їх лапами, рвав зубами на шматки — і незабаром уся ця зграя, що шиїла і вищала, була знищена його силою і мечем Брунцвіка. Молодий рицар переміг у битві.

Раптом різний гуркіт, подібний до грому, захитав стіни залу — і сам Василіск, дракон з вісімнадцятьма хвостами і вогняною пащею, вкритий сталевим панциром, налетів на своїх ворогів.

Аж тепер побачив Брунцвік, що таке важкий бій! Він захищався, нападав, рубав дракона своїм мечем, кілька разів поранив його, але й сам сходив кров'ю. Весь вкритий ранами, він уже не раз падав на землю.

Але щоразу замість нього кидався в битву лев. Коли лев уже знемагав, Брунцвік збирав свої сили і починав новий бій. І тривала ця боротьба од вечора, цілу ніч, аж до ранку, і від ранку до самого полудня. І тоді впав Василіск, витягнувся і здох. Переможно заревів лев, але Брунцвік, весь вкритий ранами, лежав на землі, мов неживий.

Про нещасного потурбувалася дочка короля Олібріуса. Вона обмила Брунцвікові рани, перев'язала, лікувала і ходила за ним так, що на дев'ятий день Брунцвік встав з постелі. Забравши з собою визволену дівчину, сів він разом з нею та левом на корабель і вирушив до замка її батька, сподіваючись, що тепер відкриються перед ним залізні ворота і можна буде повернутися на батьківщину. Радісно вітав його король Олібріус, але ні слова не сказав про залізні ворота. Він навіть не хотів нічого слухати про них, кажучи, що Брунцвік повинен залишитися в замку, що його дочка Африка міцно покохала свого мужнього оборонця і хоче з ним одружитися.

Страшенно розгнівався Брунцвік на короля та його дочку й гірко дорікав їм у душі за невдячність. Та зрозумівши, що ніхто йому нічим не зарадить і не допоможе, він був змушений погодитись і взяв собі дочку короля за дружину. Але думки його були завжди далеко, на батьківщині, з коханою дружиною його Неоменією; з часом все більше тужив він за нею.

Засмучений сідав він на березі й дивився на море, вдаль, — чи не з'явиться який-небудь корабель, що визволить його звідси. Та не білів парус ніде в безмежній далечині, жодний корабель не борознив зелених хвиль, що вигравали на сонці, в шумі яких губилися важкі зітхання молодого рицаря. Часто також блукав він на самоті по замку, проклинаючи його в душі, як і короля та його дочку й їхніх потворних слуг.

Одного разу, в задумі блукаючи по замку, забрів він до підвалу, якого доти ні разу не бачив. В тому підвалі на кам'янистому столі помітив він старий меч без держака. Мимохіть витяг його з піхов, а коли оглянув, переконався, що зроблений він з прекрасної сталі й надзвичайно гострий. Так сподобався йому цей меч, що зняв він держак зі свого меча і надів його на цей старий меч, а потім вклав його у піхви на поясі. А свій меч без держака, в старих піхвах, поклав на кам'яний стіл і пішов.

Зустрівшись з Африкою, він не сказав їй, що зробив, а спитав, що це за меч лежить там в підвалі. Злякалася королівська дочка, негайно ж пішла і замкнула підвал на дев'ять замків. З тим більшою цікавістю почав тсді розпитувати Брунцвік, що то за меч, і чому його так ховають.

— Якби ж ти знав, яку величезну силу має той меч! — Більше нічого не сказала Африка. Коли ж Брунцвік почав наполягати й просити, щоб вона розповіла йому все, переконуючи дружину, що це їй нічим не загрожує, бо ключі ж у неї, а не у нього, королівська дочка погодилася і сказала:

— Коли вже так хочеш знати — слухай. От яка сила в цього меча: коли витягнеш його з піхов і скажеш: «Одна голова, двадцять, тридцять,

сто тисяч голів — геть з плечей!» — відразу ж голови скотяться до долу.

Брунцвік засміявся, удаючи, що не вірить; але ці слова засіли у нього в голові, й він уже почав думати, як би переконатися в них самому. І от, одного разу, коли кілька потворних королівських слуг — рудих, сірих, горбатих, з собачими головами й двоголових — прийшли до нього в кімнату, він вихопив меч і сказав:

— Ану, меч, цим потворах — голови геть з плечей!

І враз голови всіх, хто був тут, покотилися додолу. Тоді Брунцвік підняв їх і викинув у море.

А трохи згодом, коли король Олібріус з дочкою й усіма придворними зібралися за столом, вийняв Брунцвік зненацька свій меч і вигукнув:

— Ану ж, любий мій меч! Всім цим потворах і королю з дочкою — голови геть з плечей!

Так і сталося. Брунцвік, помстившись за невдячність, залишив побитих, швидко вийшов і негайно став готуватися в дорогу. Одімкнув він залізні ворота, набрав їжі, золота і дорогоцінного каміння, одніс все це на корабель і, взявши з собою вірного лева, весело вирушив у путь. Корабель щасливо відчалив од берега, і Брунцвік поплив додому, на свою батьківщину.

IV

Віяв погожий вітер, і корабель тихо плыв по спокійному морю. Жоден корабель не зустрічався Брунцвікові дорогою, не помітив він жодного острова. Тільки на сьомий день довелося йому пропливати повз острів. Уже здалеку цей острів вабив погляд до себе. Він весь тонує у зелені; високі, розлогі дерева, що росли на березі, тяглися в синє небо, а між ними виглядали на диво прекрасні, небачені будівлі.

Вітер доносив з острова чарівні звуки. Линула звідти якась чудова музика, суремний голос фанфар і барабанный дріб. Лагідний спів чоловічих і жіночих голосів доносився до нього над хвилями моря, відбиваючись луною в прозорому повітрі. І засумував Брунцвік без людей, його вабили до острова чарівні звуки музики. Коли пристав він до острова, то побачив, що там панують веселощі, скрізь зібралися люди, на конях і піші, всі багато зодягнені, в оксамиті та барвистому шовку; було там багато прекрасних жінок і дівчат з ясними очима й довгими косами. Всі були безтурботні та веселі. Тут рицарі на конях, у розкішному обладунку влаштували турнір, там танцювали на вільному повітрі, там грали і співали.

Як тільки Брунцвік ступив на землю і почав розглядати всіх навколо, кинулися до нього юнаки й дівчата і закричали:

— Як ти потрапив до нас? Але як би не потрапив — потанцюєш з нами!
— Залишишся з нами!

— Не відпустимо тебе!

— Залишишся з нами назавжди!

Прекрасні жінки і дівчата простягали до нього руки, чоловіки оточили його. Але Брунцвік тримав себе в руках і одразу зрозумів, що це була солодка приваблива небезпека, що в цих веселошах криється його загибель.

Він вихопив меч і вигукнув:

— Ану, цим, найближчим — голови геть з плечей!

Враз так і сталось. Але інші не злякалися і закричали:

— Все одно наших рук не минеш! Все одно будеш з нами танцювати й їздити на конях! Ми асмодеї, прокляті духи, і маємо надзвичайну силу.

Почувши це, Брунцвік витяг меч і крикнув:

— Ану, всій цій нечистій силі — голови геть з плечей!

І враз голови всіх асмодеїв скотилися додолу. А Брунцвік поспішив на корабель і негайно поплив далі. Він плів і плів, кілька тижнів блукав його корабель по морях, поки, нарешті, не побачив вдалині прекрасне місто, що здалеку світилося вогнями. Став Брунцвік на якір, потім зійшов з корабля і разом з левом вирушив до міста. Навколо не було видно жодної людини, безлюдно було і біля розчиненої міської брами, тиша стояла на вулицях і площах. Прекрасне місто неначе вимерло. Проте двері в усіх багато обставлених будинках були відчинені, на столах стояло багато всілякої їжі і дорогого вина. Брунцвік ходив од будинку до будинку, коли раптом почув гучний голос сурм і гуркіт барабанів. У місто входило військо: це були астріоли, а перед ними на вороному коні їхав сам король Астріолус.

Розуміючи, що ця зустріч не принесе йому нічого хорошого, Брунцвік повернувся і хотів уже покинути місто. Але астріоли помітили його і, заступивши йому шлях, спитали, як він потрапив сюди.

— Як би там уже не потрапив, — відповів Брунцвік, — але знайте, що я вас не боюся.

Тоді вони, схопивши його, повели до короля Астріолуса, а той сказав Брунцвікові:

— Обіцяй, що залишишся з нами назавжди, або я звелю посадити тебе на вогняного коня.

— Твоїх погроз я не боюся. Покладаюся на бога, який уже не раз допоміг мені врятуватися від небезпеки й страшної біди, — він і тепер мене не залишить.

І наказав Астріолус привести вогняного коня. Четверо слуг схопили Брунцвіка і потягли його до коня — і тоді Брунцвік вихопив меч і сказав:

— Ану ж цим чотирьом — голови геть з плечей!

І враз покотилися голови, а лев, підскачавши, розірвав їх на шматки. Страшенно розлютився Астріолус і викликав своє військо. З великим шумом, сурмлячи, прибігло кілька тисяч воїнів і враз оточили Брунцвіка. Але, стоячи посеред них, не злякався він і не затремтів, а блиснув своїм мечем і вигукнув:

— Ану, двадцяти, ану, тридцяти, ану, ста, ану, тисячі воїнів — голови геть з плечей!

І покотилися голови, і почали падати трупи — і було їх так багато, що здригнулась під ними земля. Жах поймав усіх навколо, навіть самого короля. І закричали всі, а король почав благати:

— Згадай, Брунцвік, згадай про свого бога та сховай меч! Обіцяю, що проведу тебе на батьківщину, — тільки не вбивай більш нікого!

Тільки тоді, коли на вимогу Брунцвіка король урочисто запрягся, що виконає свою обіцянку, що вирядить Брунцвіка цілого й неушкодженого разом із левом і з усім, що той має, до Чеської землі, сховав Брунцвік свій меч. Все сталося так, як обіцяв Астріолус. В четвер, рано-вранці, приставив він Брунцвіка на кордон своєї держави. Звідси рушив Брунцвік далі, і, нарешті, не зустрівши більше ніяких перешкод, досяг він своєї держави.

V

Коли Брунцвік був уже перед воротами Праги, надів він одяг пустельника і вирушив з левом до свого замка. Шумно і весело було там — саме в той час Неоменія, його дружина, виходила заміж. Більше семи років минуло з того часу, як Брунцвік покинув Прагу і подався мандрувати по світу. За цей час Неоменія ні разу не бачила його персня, а тому послухалася ради свого батька і прийняла освідчення багатого князя, що хотів одружитися з нею. Коли Брунцвік в одязі пустельника прийшов до замка і почув про все, що сталося, він дуже засмутився.

Але він нічого не сказав і нікому не одкрив себе. Він тільки тихенько підійшов до виночерпія, що подавав на стіл срібні й золоті келихи, і непомітно вкинув до келиха Неоменії перстень, який досі носив, не знімаючи з пальця. Потім повернувся і вийшов з замка. А коли проходив через ворота, написав на них:

«Повернувся той, хто пішов сім років тому».

Тоді в замку знялася страшена паніка й переполох. А до того ж Неоменія, допивши свій золотий келих, побачила на дні його перстень і відразу ж впізнала його. Розхвилювавшись, не приховала вона, чий то перстень, і сказала, що Брунцвік, мабуть, повернувся. Це злякало її жениха. Він вибіг з-за столу і звелів осідлати коней, щоб наздогнати і знищити свого суперника.

З тридцятьма вершниками погнався він за Брунцвіком, наздогнав і схопив його. Побачивши, що йому загрожує смерть, Брунцвік вийняв меч і вигукнув:

— Ану, меч, жениху і його слугам — голови геть з плечей!

І покотилися голови на землю, попадали з коней безголові тіла, а коні без вершників побігли назад до міста.

Тоді Брунцвік пішов до одного з своїх князівських замків і скликав

туди всіх панів та земанів, які з великою радістю вітали його, й одразу ж вирушив з ними до Праги. Коли вони вже наближались до міста, зустріли Неоменію та її батька з великою дружиною. Вони їхали шукати Брунцвіка. І всі раділи цій зустрічі, а найбільше Неоменія, що обливалась радісними сльозами.

Разом повернулися вони до Праги. Всі жителі міста — і старий, і малий — з великою радістю і торжеством вітали Брунцвіка. Всі були щасливі, що повернувся до них князь, та ще й з левом. Радів народ по всій Чеській землі, коли князь звелів оповістити скрізь, що віднині належить на брамах міст і на корогвах зображувати білого лева на червоному полі.

Відтоді спокійно зажив Брунцвік зі своєю дружиною Неоменією і ще добрих сорок років щасливо правив своїм народом. Вірний лев завжди був з ним. Коли ж Брунцвік, доживши до глибокої старості, помер, лишивши єдиного сина Ладіслава, не схотів лев жити без свого пана. З кожним днем він все більше сумував і марнів і, нарешті, востаннє заревівши з горя, помер на Брунцвіковій могилі.

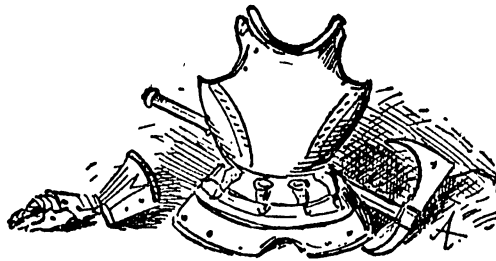
А чарівний Брунцвіків меч?

Він замураваний міцно і глибоко в бику Карлового мосту, якраз там, де стоїть статуя Брунцвіка з левом біля ніг. Там перед своєю смертю звелів Брунцвік таємно замурувати меч, там відпочиває ця чарівна зброя уже не одно століття, і з'явиться вона лише тоді, коли буде Чеському королівству найгірше. Коли найбільше страждатиме наша вітчизна, прийдуть від Благіка їй на допомогу рицарі святого Вацлава й поведе їх сам святий заступник землі Чеської.

Якраз їхатиме він по Карлову мосту, і раптом спіткнеться його білий кінь і виб'є копитом з каменю Брунцвіків меч. Схопить його святий Вацлав, закрутить ним над головою в жорстокій січі й заволає:

— Всім ворогам землі Чеської — голови геть з плечей!

Так буде. І настане тоді святий мир на нашій землі.

ОПАТОВІЦЬКИЙ СКАРБ

I

Перед самим полуднем молодий послушник Опатовіцького бенедиктинського монастиря прийшов повідомити ігумена, що хвилину тому несподівано приїхав до монастиря гість, якась, очевидно, знатна особа, з двома слугами, що злізли з коней біля брами на передньому подвір'ї, а сам пан пішов просто до костьола.

Ігумен, старик з величною постаттю, спитав, звідки приїхав гість.

— З Градця.

— А що він говорив?

— Нічого. І його люди теж нічого не говорили.

— Як він виглядає?

— Вія середній на зріст, років сорока, з чорною бородою. Пан дуже поважний, багато одягнений, але весь у темному, без оздоб, жодної барвистої смужки...

Ігумен замислився на хвилину, потім підвівся і, вийшовши із своєї келії, пройшов довгим монастирським коридором, потім спустився вниз по сходах на галерею, що оточувала з усіх боків тихий «райський двір», залитий потоком сонячного проміння. Його золоте сяйво освітлювало і галерею, кидаючи на вимошену підлогу і на стіни тіні від романських колон. Спека серпневого дня тут ще не почувалася, бо від самого ранку все це місце спочивало у холодку.

Тихо й безлюдно було тут, між старими будівлями монастиря. Всі монахи перебували в цей час у своїх келіях. Ігумен проходив освітлені місця і знову потрапляв у тінь, потім, обійшовши галерею, він вийшов з холодка на інше, просторе переднє подвір'я. Тут стояла страшна спека, подвір'я було повне сліпучого світла; в прозорому повітрі, на тлі синього, без амаринки, неба ясно вимальовувались монастирські будівлі, особливо великий собор з вежами, збудований в романському стилі.

Ігумен попрямував до соборного порталу, оздобленого багатою різьбою на камені, що зображувала листя й дивовижних звірів. Саме в цей час з дверей костюлу, звідки тягло приємним холодком, вийшов той самий невідомий пан. Він був ще без шапки; смаглявий і широколиций, з чорним волоссям над високим чолом, йшов, трохи сутулячись. Зустрівшись з його великими темними очима і почувши, як він розмовляє, зрозумів ігумен, що перед ним не простий шляхтич. Незнайомець ввічливо подякував за теплу зустріч і охоче погодився, коли ігумен запропонував йому пообідати у монастирі. Вдвох пішли вони галереєю навколо «райського двору» до трапезної, бо саме в цей час пролунав у глибокій полуденній тиші монастирський дзвін, сповіщаючи навколишнім селищам і людям, що працювали в полі, про час обіднього відпочинку.

Під склепінням довгого залу тягнувся ряд дубових столів з тьмяно поблискуючим олов'яним посудом на них і стояли ряди лавок і крісел. Тут уже дожидались монахи, старі й молоді. Прочитавши, як завжди, молитву, всі посідали до столу. На почесному місці, у різьблених дубових кріслах — ігумен зі своїм гостем.

Весь час за обідом гість люб'язно говорив про монастир, про костюл, про мистецтво, з яким він збудований, особливо портал; гість вважав, що це, очевидно, італійська робота. Коли ж ігумен відповів, що це робота вітчизняних майстрів, що костюл перебудований з колишнього невеликого храму, але перші монахи, які оселилися тут одразу після заснування монастиря, були італійці з Монте-Кассіно, гість заговорив про італійський монастир, сказавши, що добре знає його. І він почав розповідати про нього, про італійців, про Рим, і так, що всі, хто сидів ближче, забули про їжу.

Але чим далі говорив гість, тим неспокійнішим ставав ігумен. Уже тоді, коли вперше почув він, що приїхав пан з Градця, то подумав, що це хтось з королівського двору, бо ще рано-вранці дізнався про вчорашній приїзд до Градця імператора з усім почтом. І коли послушник сказав йому, що невідомий пан перш за все пішов до костюлу, згадав ігумен, що якимось

чув він про імператора Карла таке: куди б не приїхав король, насамперед завжди йде до костюлу. До того ж ця привітна мова, це знання світу, вся поведінка гостя, що збуджували пошану і подив... Коли ж гість одклав ніж і вимив руки в блискучій мідниці, ігумен, відвівши його вбік, до вікна, попросив гостя не мати на нього зла і сказати йому своє ім'я.

Гість обіцяв сказати, але захотів спершу піти до костюлу, і попросив ігумена взяти туди з собою двох найстарших монахів братства. Ігумен охоче погодився й повів гостя довгим коридором до костюлу. Храм був високий, розділений на три частини круглими колонами, на які спиралися могутні, півкруглі арки склепіння. Тьмяне світло проникало до храму крізь кілька невеличких віконечок, і тому в храмі стояв присмерк, у якому важко було розрізнити на стінах образи численних святих. Усі опустилися на коліна перед головним олтарем; нарешті незнайомиць підвівся й сказав:

— Отче ігумене, ти хотів знати моє ім'я. Тож одкрию тобі і братам, присутнім тут, що я Карл, імператор римський і король чеський, ваш володар.

Ігумен почав вибачатися, що прийняв короля без належної шани, хоча, як він зізнався, уже давно здогадувався, яка честь припала їхньому монастирю, але сам собі не вірив. Та імператор лагідно посміхнувся і сказав, що все вийшло добре, що він не хотів бути впізнаним ким-небудь, тому і покинув свій почет в Градці, нікому не сказавши, куди їде.

— Це я зробив для того, — вів король далі, — щоб вільніше поговорити з вами. Отче ігумене, ці брати — найстарші і найвірніші в твоєму монастирі?

— Так.

І тоді імператор сказав:

— Високоповажні отці, отут, на божому місці, відкрию я вам, чого я сюди приїхав. Я чув, що зберігаєте ви в цьому монастирі величезний скарб. Якщо це так, то я сподіваюся, що ви не сховаєте його від мене. А я обіцяю вам, що нічого з того скарбу не візьму — ні сам, ні через когонебудь іншого. Хотілося б мені поглянути на нього — і нічого більше.

Ігумен і старі монахи злякалися й тепер стояли мовчки. Нарешті ігумен попросив у імператора дозволу трохи порадитись. Імператор дозволив; і коли монахи скінчили радитись, ігумен промовив:

— Хай буде відомо твоїй величності, що такий скарб є. Та жодний з братів нашого монастиря, а їх зараз п'ятдесят п'ять, про нього не знає. Тільки я і ці двоє братів знаємо про нього — і більше ніхто в цілому світі. Коли ж хто-небудь з нас помре, двоє інших розкажуть про цей скарб ще одному брату — так, щоб завжди троє: ігумен і два найстарших брати знали про цей скарб. Але хай буде твоїй величності відомо, що ми зв'язані страшною клятвою і не сміємо ні словом, ні знаком розповісти про той скарб. До того ж для твоєї величності надто вже важкий і непристойний шлях до цього скарбу.

Але імператор, незважаючи ні на що, бажав, щоб йому розповіли все, а він також буде мовчати і нікому про той скарб не скаже. І знову почали

радитися монахи, і, нарешті, ігумен оповістив, що не мають вони права розповідати про скарб, але також не можуть вони не виконати прохання свого короля.

— А тому, — сказав ігумен, — зробимо так. Вибирай щось одне: або ми розповімо твоїй величності про місце, де схований скарб, а самого скарбу не покажемо, або покажемо скарб, але не відкриємо, де він лежить.

— Краще нехай я побачу скарб, — вирішив король.

І попросили його монахи, щоб зробив він так, як вони зажадають. І той обіцяв.

Тоді вони повели його з костьолу до ризниці, а звідти зійшли до темного підземелля, вимощеного цеглою. Один з монахів викресав вогню й запалив дві воскові свічки. Як тільки їх вогники замиготіли в темряві, другий монах підійшов до імператора й надів йому на голову каптур, але задом наперед, так, щоб імператор нічого не бачив. Він тільки чув, що монахи розсувають і виймають з підлоги цеглини.

Потім вони підвели його до якоїсь діри і сказали, щоб далі ступав обережно, бо вони спускатимуться по драбині. І він поліз за ними вниз до непроглядної темряви, дуже глибоко. А коли вони, нарешті, дістали дна, монахи почали водити імператора туди й сюди, щоб не міг він занам'ятати напрямку. Потім вони йшли якимсь довгим темним коридором. В повітрі відчувалася волога, пахло цвіллю, і лише кроки голосно віддавались луною під склепінням. Імператору цей коридор здався нескінченим. Раптом вони зупинились, і коли з імператора зняли каптур, він побачив, що стоїть у задушливому підземеллі, тьмяно освітленому миготливим світлом воскових свічок. І в тому світлі заблищало в залізних скринях, як тільки ігумен попіднімав віка, срібло, багато-багато срібла в круглих і довгастих злитках.

Звідси монахи повели імператора до сусіднього підземелля. Тут імператор побачив величезну кількість золотих кругів і брусків, важкі необроблені злитки. Дуже здивувався імператор такому багатству, а в третьому підземеллі він раптом замовк від подиву. То був найцінніший скарб — величезна кількість дорогоцінних металів: золота й срібла. Прекрасні ланцюги, чаші та келихи, хрести й панікадила найтоншої ювелірної роботи, оздоблені дорогоцінним камінням — все це виблискувало й переливалося всіма барвами райдуги, аж очі розбігалися.

Задивився імператор на всю цю красу, на це незліченне багатство — і тоді сказав йому ігумен:

— Володарю, зберігаємо ми ці скарби для тебе і для твоїх нащадків. А тому візьми, що тобі найбільш подобається.

Імператор не хотів, але ігумен, сказавши, що негоже імператору піти звідси, нічого не взявши на спогад, простягнув йому дорогоцінний перстень з надзвичайно рідкісним прозорим діамантом. Імператор з подякою прийняв його.

Після цього вони повернули назад, і коли пройшли через три підзе-

мелля, монахи знову наділи на голову імператора каптур, довго водили його підземеллям і, нарешті, підійшли до драбини, по якій спускалися сюди. Потім монахи заклали за собою отвір, погасили свічки і, знявши з імператора каптур, повели його до ризниці, а звідти до костьолу, де він помолився перед великим олтарем.

Імператор подякував монахам і спитав:

— Високошановні отці, скажіть мені ще, чи смію я своїм друзям, хоча б декому з них, розповісти, який знаменитий і рідкісний скарб бачив я під землею в своєму королівстві? Звичайно, я не скажу, де і в якому місці.

Ігумен і монахи погодились. Потім, уже йдучи з костьолу, імператор сказав, дивлячись на подарований йому перстень:

— Цей ваш дарунок такий дорогий мені, що я ніколи не зніматиму його з пальця, і піде він зі мною в могилу.

Був час вечерні, коли повернулися вони з костьолу. Імператор не затримувався більше в монастирі. Попрощавшись з ігуменом і братами, сів він на коня і в супроводі двох своїх слуг, попрямував луками вгору вздовж Лаби — назад до Градця.

Довідавшись від слуг, де був імператор, почали придворні випитувати в них, що він робив у монастирі.

— Він там обідав, а по обіді пішов з ігуменом та двома старими монахами до костьолу, і вони довго молилися там.

Більш нічого не сказали слуги, бо нічого більше вони самі не знали, й ніхто про це так і не довідався. Імператор зберіг таємницю. Тільки перед самою своєю смертю сказав він кільком своїм радникам, щоб опустили його в могилу, не знімаючи з руки персня, який він завжди носить, бо то пам'ятка зі скарбу Опатовіцького монастиря, який йому показували багато років тому.

Так вони й зробили.

II

Минули роки після смерті доброї пам'яті короля Карла IV. В кінці панування його сина Вацлава IV, в 1415 році, до Опатовіцького монастиря приїхав несподіваний гість — пан Ян Местецький з Опочна з двома слугами на конях. Було це в листопаді, якраз на свято всіх святих, надвечір, коли вже починало сутеніти. Пустельні луки й голі дерева на березі Лаби чорніли в ранніх сутінках. Віяв холодний вітер.

Нічого дивного не було в тому, що до монастиря заїхав рицар і попросився на ніч, пояснивши, що хотів доїхати до Градця, але надворі така сльота, вітер такий холодний, що проникає під шубу, а ніч має бути дуже темною.

Ігумен Петро Лазур, людина стара й поважна, привітно прийняв рицаря і звелів, щоб обох слуг також нагодували доброю вечерею, як і трьох їхніх

товаришів, що, за словами пана Местецького, затрималися в дорозі й прийдуть сюди пізніше. Вони приїхали уже досить пізно ввечері, розчервонілі од вітру й холоду. Їхній пан сидів на той час з ігуменом і монахами в трапезній, освітленій восковими свічками, що стояли на столах; сидів він біля великої зеленої груби, від якої віяло приємним теплом.

Рицар розповідав про різні новини — про собор у Констанці, про магістра Яна з Гусинця та найбільше про Прагу, що прокляли її через магістра Яна з Єсеніц, послідовника Гуса, що тепер по всій Празі припинена служба божа. Із злістю лаяв він нові вчення, лаяв пражан за те, що бунтують проти священників, і короля за те, що все це терпить.

В цей час увійшов новий гість — пан Отто з Бергова. Він сказав, що бездоріжжя й страшна негода примусили його шукати притулку під гостинною покрівлею старого монастиря, і просив прийняти на ніч його самого та п'ятьох його кінних слуг. Він дуже здивувався, побачивши тут пана Местецького, але зрадів, що завтра матиме супутника до Градця.

Ігумен привітно зустрів і пана з Бергова й залишився посидіти з рицарями навіть тоді, коли всі браття після вечері одійшли до своїх келій. Рицарі сиділи біля груби, попиваючи вино. Тепло од печі для них було дуже приємне, бо надворі в п'ятьмь ночі бушував вихор, аж тряслися й стукотіли віконниці. Пан Местецький продовжував розповідати, пан з Бергова також чув немало нового. Обидва вони багато пили, часто доливаючи келихи грайливим червоним вином, обличчя в них розчервонілися, очі блищали.

Та обидва враз замовкли й підвелися, коли знадвору, в темряві ночі, раптом пролунав голос військової сурми. Голос звучав пронизливо, перемагаючи шум вітру. В ту ж мить схопили обидва рицарі ігумена за руки, і пан Местецький похмуро й гостро промовив:

— Отче ігумене, ти чуєш цю сурму? Це знак нам, що наші озброєні люди уже захопили ворота і пустили ще тридцять чоловік, чуєш? Вони дожидались зовні, в темряві. Тепер усі вони уже в монастирі. Ти і всі, хто тут є, в наших руках.

Ігумен, приголомшений і переляканий, ледве вимовив:

— Чого ж ви хочете?

— Скарб, ваш монастирський скарб! Ми нічого не зробимо тобі, якщо скажеш, де він. Ми знаємо, що він схований десь під землею. Скажи, де? — напосідав пан з Бергова.

— Не знаю.

В коридорі зчинився шум, хтось кричав, бряжчала зброя.

— Не сподівайся на допомогу, — погрожував пан Местецький. — Чуєш, то наші люди. Говори, де скарб!

— Не скажу, — твердо відказав старий ігумен, хоч голос його тремтів.

— Ми закатаємо тебе.

— Хай збудеться воля божа. Але я не можу сказати, і я не скажу.

Пан з Бергова вибіг з трапезної, і незабаром туди увійшли четверо слуг, озброєних до зубів. Їм віддав пан Местецький старого ігумена.

В п'яті листопадової ночі раптом пролунав дзвін, що бив на сполох. Якийсь монах добрався до нього і задзвонив, волаючи про допомогу людей з найближчого села. Але тільки почав він дзвонити, накинулися на нього панські наймити, і тут знайшов свою смерть одважний дзвонар. Червоні вогні замиготіли по всьому монастирю, засвітилися вікна костюлу; в келіях, у темних галереях, на подвір'ї — скрізь миготіло світло смолоскипів і палаючих скалок, скрізь метушилися перелякані монахи й грабіжники-наємники, що переслідували їх, шукаючи поживи. А в монастирському підвалі при світлі смолоскипів люди пана Местецького катували зв'язаного ігумена. Вони били його, підвішували на дибі, а пан Местецький або пан з Бергова кричали до нього:

— Де скарб? Де, говори, інакше не минути тобі смерті!

Але ігумен, мужньо зносячи всі катування, мовчав. Нічого не сказав він навіть тоді, коли свічками припікали йому бік.

А коли настав імлістий непривітний день, в Опатовіцькому монастирі було тихо й безлюдно. Він був пограбований. Усе багате монастирське начиння, гроші, всі дорогоцінності — навіть з костюлу, все забрали з собою пани Местецький і Отто з Бергова. Коли селяни прийшли до монастиря, вони знайшли там поранених монахів і закатованого на смерть ігумена.

Великої шкоди заподіяли монастирю грабіжники, та величезний підземний скарб був збережений ціною страждань та смерті ігумена. Не зніс катувань Петр Лазур і помер.

Через п'ять років пан Местецький з Опочна, який разом із своїм другом сховався в завірюсі тодішніх заколотів і чвар від заслуженої кари, знову приїхав до Опатовіцького монастиря, але тепер уже не як грабіжник, а як його оборонець. Він привів туди залогоу — великий загін наємників імператора Сігізмунда, в якого пан Местецький тепер служив, борючись проти співвітчизників.

Зі своїми людьми він замкнувся в монастирі, готуючись до бою з градецькими гуситами й оребськими братами. Цього разу йому було не до скарбів, схованих під землею. Незабаром він мусив поїхати звідси, та залога залишилася в монастирі й двічі перемогла в бою градецьких гуситів: один раз у грудні того ж таки 1420 року, під стінами монастиря, а другий — у березні наступного року, неподалік од монастиря, поблизу села Подольшанів, де загинув і ватажок градецьких гуситів Лукаш. Але уже в квітні залишили наємні солдати імператора Опатовіце із страху перед великим військом пражан, оребських братів та градецьких гуситів, що оволоділи Кутною горою.

Не встигли наємники залишити монастир, а вже прийшов туди пан Дівіш Боржек з Мілетина з оребськими і градецькими братами та жорстоко помстилися Опатовіцам за свою подвійну поразку й за багато інших воєнних невдач. Старовинний монастир спалили.

Згоріли чернечі келії та всі інші монастирські будівлі; на зелених, вкритих квітами луках, що розкинулись на всій рівнині Лаби, де раніше виблискували позолочені хрести на монастирських вежах і прекрасному костюолі, тепер чорніли руїни, розбиті колони галереї були розкидані навколо «райського двору», порослого травою, і мертва тиша стояла там, де монахи колись співали свої молитви.

Так і лежить монастир купою каміння. А глибоко під його руїнами залишився величезний скарб дорогих металів, дорогоцінних каменів і тонких виробів; залишився він незайманим там, де був захований, і спочивав уже цілі століття. І залишилося те місце таємницею. Лише легенда про скарб переходила з покоління в покоління і жила навіть тоді, коли зникли уже й руїни старого монастиря.

III

Вода знищила останні руїни. Колись давно, під час великої повені на Лабі, їх затопило, а коли згодом Лаба змінила своє річище, частина руїн лишилася під водою, на дні. Так Лаба, що текла колись біля самого монастиря, тепер несла свої хвилі над ним. А коли ріка мілішає, і вода в ній стає прозорою, люди ходять дивитися на руїни під водою.

Та частина руїн залишилася на березі. В тих місцях, біля ріки, збудували млин, а там, де раніше був головний олтар, виросла липа, що пережила віки. Мірошник і його робітники часто сиділи літніми вечорами перед млином і говорили про імператора Карла, про скарб, про місце, де він може лежати, про те, що якби змогли вони добратися під водою до нього, як тоді б зажили.

Часто також розглядали вони стару липу, її величезну крону, що чорніла в сутінках, і вітерець доносив до них шарудіння її листя й міцний, приємний запах її цвіту, і здавалося, що то шепіт молитви й пахощі ладану перед жертвовником. А опівночі крона старої липи починала яснішати, наче крізь неї просвічувало сяйво місяця, що сходив. Потім спалахували в кроні дерева вогники та світилися на всіх гілках, а їх проміння линуло в нічне небо. Хто бачив те чудо, з подивом хрестився. Місцеві жителі падали на коліна і молилися, як перед олтарем; багато хто з них чув у таку хвилину побожний спів, що приглушено, неначе здалеку, линув над липою, а потім летів з вітром далі, до ріки, й там завмирав і зникав.

Але й серед білого дня на цьому таємничому місці творилися дива, що жахом сповнювали серця людей, особливо ж «панотця» з млина, його робітників і помольців. Якось за часів короля Максиміліана, батька Рудольфа II, зупинилися раптом колеса опатовіцького млина. Це сталося якраз опівдні.

Всі кинулися до річки — і диво дивне! Колеса зупинилися, бо вода не текла, а вода не текла, бо вище за млином вона зникала просто посеред річища, падаючи гучним громоподібним потоком до якоїсь прірви чи провалля.

Так лилася й падала туди вода добрих півгодини; і в той час ні краплини не потрапляло на колеса, і млин стояв мов зачарований. Та через півгодини вода знову побігла своєю дорогою, як і раніше, текла до млина й крутила його колеса. Мірошник-«панотець», робітники, помольці та селяни довго стояли біля того місця, де вода зникла кудись униз, і говорили про дивну пригоду. Нарешті всі зійшлися на тому, що в цьому місці, очевидно, було якесь монастирське підземелля, а тепер склепіння його обвалилося, й ріка потекла в глиб підземелля, в коридори, та напевно, затопила і підземну галерею, що веде до скарбу; тепер уже всьому кінець і всі спроби добратися до нього марні.

І все ж таки дістати скарб спробували — не свої, а чужинці.

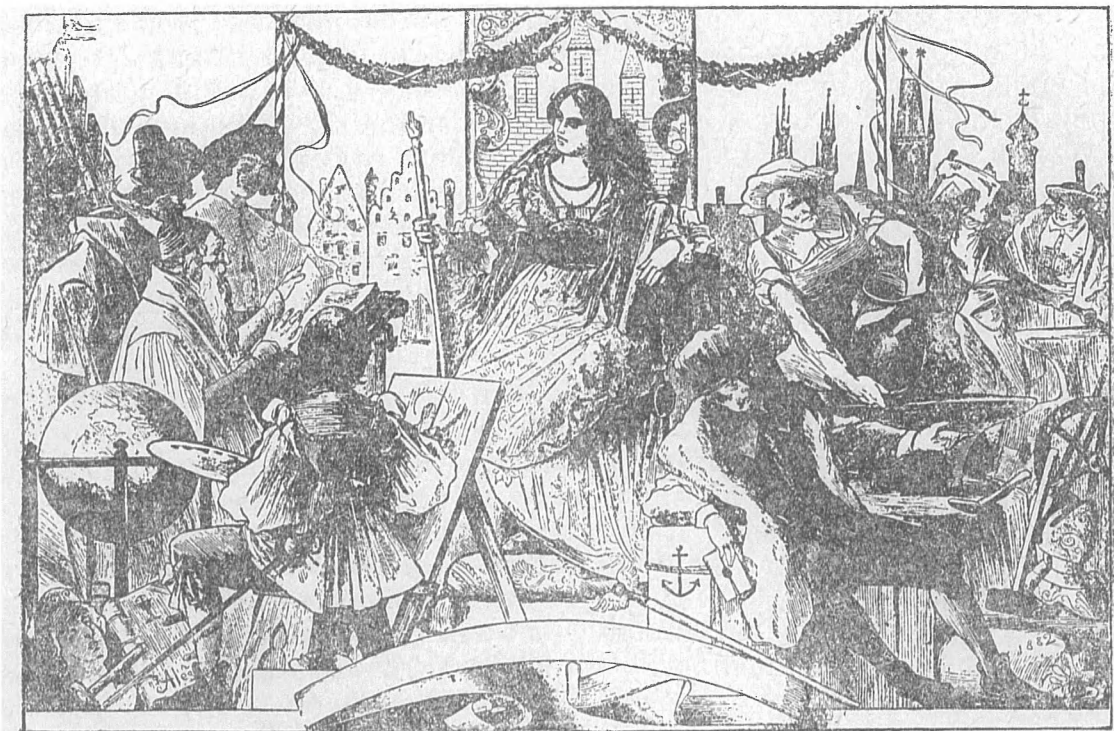
Було це у важкі часи після Білогорської битви; приїхали тоді до Опатовіца чотири італійці. Італійці сказали, що вони водолази з Венеції, що сам імператор Фердінанд послав їх сюди шукати зачарований скарб.

Ніхто їм не забороняв, і, приготувавшись, опустилися вони в глиб Лаби якраз в тому місці, де було видно руїни монастиря. Вони хотіли оглянути там, насамперед, ґрунт і рештки монастирських будівель. Але довго під водою вони не витримали. Двоє з них одразу ж випливли на поверхню. А двоє ще залишились. Товариші чекали їх, чекали, але так і не дочекалися. Вони не повернулися. Може, підхопила їх течія, а може, заблудилися вони під водою в руїнах старого монастиря. Не знайшли навіть їхніх трунів.

Їхні товариші опускатися в ріку за скарбом більше не наважились. Сіли вони на коней і поїхали ні з чим.

І лежить скарб Опатовіцького монастиря ще й досі глибоко під землею, а Лаба стереже його, несучи над ним свої хвилі.

ОПОВІДАННЯ ПРО СТАРУ ПРАГУ

...Прага — це ім'я само вже пісня. Цей простий звук торкає найпотасмніші струни чеської душі і тривожить серце.

Сватоплук Чех

I

ПРО СТАРУ ПРАГУ

Якось Карл IV викликав до себе в Празький замок архієпископа Арношта з Пардубиць, верховного канцлера, бургграфів Чеського королівства та інших знатних чеських панів і дворян, а також деяких славетних вчених магістрів, поміж них і свого астролога. Він сидів з ними в розкішній залі, дерев'яна стеля якої була прикрашена різьбою, розмальована і позолочена, а стіни були оббиті дорогими шпалерами французької роботи; на столі, освітленим великою кількістю воскових свічок, виблискував і сяяв золотий та срібний посуд: тарелі, чаші й коновки витонченої форми, чудово оздоблені.

Повечеряли. У приміщенні ставало душно, й імператор, підвівшись, запросив гостей вийти на свіже повітря. Вийшов він з архієпископом на балкон через двері з зали, а за ними, жваво розмовляючи, йшли пани та магістри.

Але, вийшовши на просторий балкон, замовк імператор, замовкли його радники, припинили й інші гості. Всі стихли, вражені красою королівського міста, що розкинулось перед ними.

Стояла літня ніч, і Прага дрімала в розлитому сяйві повного місяця, подекуди огорнута глибокою тінню. В цьому чарівному освітленні підводилися фронти й дахи високих будинків, храмів, веж, блищали вікна й ліхтарі на стінах будов, а з присмерку випливали м'які обриси розлогих крон дерев у численних садах і на островах.

Все дихало глибоким спокоєм. Лише внизу, в загатах, гучно шуміла вода. Король і дворяни, захоплені такою красою, дивились на місто, подекуди залите світлом, подекуди занурене в тінь. Їх погляди блукали по схилах Петршина, огорнутих синюватими тінями, по Малому Месту, що розкинулося якраз під ними; вони дивилися на його осяйний простір, на палац архієпископа біля ріки, що виблискував позолоченим дахом сторожової вежі, на старий міст, на ріку, що світилася, як розлите срібло, та далі на Прагу, на Єврейське й Старе Место, оточене стінами та бастіонами, над якими стриміли в нічне небо вежі й храми.

А далі, за Старим Местом, по широкому простору тяглося пасмо горбів і білів храм святого Лазаря; на Здераському пагорбі гордо, окремо від інших численних будинків, височів храм святого Петра, далі дрімало село Опатовіце, а вище, у блідому сяйві, підносився в небо храм святого Штепана в селі Рибніку, а ще далі — костюл святого Яна на Бойпті. Вільно розливалось світло місяця над садами, городами, над ланами стиглого хліба, далеко аж до обрію, аж до височини, порослої виноградом, огорнутої білястою імлюю.

Всі мовчки дивилися на чарівну картину, що лежала перед ними, аж поки король, зворушений такою красою, промовив:

— Прекрасна ця земля, в ній моє найбільше щастя, і люблю я її, як найпрекрасніший, найдорогоцінніший сад в усьому світі. А в цьому саду найвідрадніше місце — ось воно — Прага! Чи є що-небудь прекрасніше?

Очі короля засяяли.

— Прекрасне місто, — промовив Арношт з Пардубиць, — і щасливе, як називає його літописець, бо здавна було звеличено святим воєводою. А тепер воно прикрашене твоєю любов'ю і завжди буде прикрашатися нею. Справджується пророцтво праматері вашої величності. Росте Прага у величчї й славі. Князі поклоняються їй, честь і хвала їй лунає по всьому світу, а незабаром слава її ще більш зросте.

— Я був би радий звеличити її з божою допомогою, — щиро вимовив король. — І сподіваюся, — тут він швидко повернувся до старого вченого-

астролога, що задумливо дивився в далечінь просто перед собою. — Ну, шановний астрономе, скажи, чи прекрасне і велике майбутнє цього міста? Ти хмуришся? Говори!

— О ваша королівська величність, не вимагайте, щоб зараз, в цю хвилину оголосив я те, що провіщають небесні знамення.

— Розкажуй, — наполягав король, — я хочу почути, що прочитав ти по зорях.

— Але це дуже невесело, милостивий королю.

— Я хочу чути. Говори.

І засмучений магістр оголосив королю і усім гостям, що, приступивши до нього, жадібно слухали:

— Зрозумів я з небесного знамення, що Мале Место буде знищене, знищене вогнем, великою пожежею, а Старе Место загине від грізної поведні. Все загине, все, і не залишиться каменя на камені.

Всі навколо з острахом поглянули на короля, що стояв прикро вражений, тяжко засмучений. Раптом він повернувся до міста, махнув у його бік рукою і вигукнув:

— Не загине Прага! Залишиться вона і стоятиме тут довіку! І якщо Мале й Старе Место колись загинуть, тут буде інше місто. Он там збудую я нове місто, там, погляньте, буде нова велика Прага!

І він показав за Старе Место, де тяглася широка височина, на поля й сади, на села Рибнік та Опатовіце. І всі вільніше зітхнули, у всіх повеселішали обличчя, а мудрий архієпископ висловив вголос те, що чеські пани й дворяни почували в ту мить і чого від усієї душі бажали вони своєму королю.

— Хай бог благословить вашу величність!

Як Карл IV вирішив, так і зробив. Негайно почав він готуватися до закладання нового міста; сам визначив його межі, напрямок його стін, сам заклав їх, сам був при плануванні вулиць, сам визначив місця ринків і площ. Часто розмовляв він з архітекторами і радився з ними, часто приходив подивитися, як іде будівництво, і щоразу говорив то з мулярами, то з іншими робітниками, розпитував їх, давав поради, наділяв подарунками, радіючи, що робота успішно посувається вперед.

Тільки один раз розгнівався він, коли, повернувшись з подорожі до Німеччини, прийшов подивитися на Нове Место і побачив, що землеміри проклали у його відсутність нову вулицю, що вела до храму святого Індржіка, й уже зводили вздовж неї будинки.

Як тільки імператор побачив пову вулицю, він зупинився вражений, і, спохмурнівши, суворо запитав, хто казав прокладати цю вулицю?

— Ніхто не казав, ваша королівська милість, — відповів переляканий архітектор. — Але ми гадали, що так буде краще. Коли зволите, щоб була знищена...

— Хай залишається, — вирішив король, — але хай довічно йменується Неказанка, бо я не казав, щоб її проклали.

Так піднімалося Нове Место, будови росли, як гриби після дощу. Будували не тільки на кошти майбутніх городян, але й на кошти самого чеського володаря. Саме він зводив найдорожчі будови: монастирі, храми з вежами. Заклав він також костьол святого Ієроніма і при ньому монастир монахів-бенедиктинців, якраз у тому місці «На Скалках», де багато віків тому зеленів гай богині Морани. Будував він цей костьол, не шкодуючи коштів. Особливу цеглу, кажуть, випалювали для цієї будови, таку, як для Карлштейнського замка, з сірої глини, поліровану зверху; покрівля костьолу була зроблена міцно й майстерно—на неї витратили багато дерева — цілий ліс.

Більше двадцяти років будували костьол та монастир, і дорого коштувало це будівництво — розказують, що грошей на цей костьол пішло лише на один гелер менше, ніж на кам'яний міст.

Коли будівництво костьолу було завершено *, коли почалося там перше богослужіння, заспівали священники в олтарі по-слов'янському і почали читати службу божу за давнім обрядом — із слов'янських книг — вперше через стільки століть в чеському костьолі.

І радів побожний чеський король, що привів сюди слов'янських монахів з Далматської країни, а разом з ним радів і весь народ.

А монастир і костьол назвали «На Слов'янах» — так їх називають і досі.

Ще не минуло трьох років, як почали працювати на будівництві Слов'янського храму, а Карл IV заклав уже новий костьол — цього разу на найвищому місці Нового Места, проти Вишеграда. Проект цієї будови запропонував один молодий празький архітектор. Король, побачивши накреслений план, дуже здивувався прекрасному і сміливому задуму архітектора.

Дивувався король, дивувалися і знавці цієї справи, старі, досвідчені будівельники. Вони твердили, що їх молодий товариш не збудує такого храму, що не зведе він такого величезного склепіння, яке замислив. Але король, незважаючи на все це, довірив справу молодому майстру, а той, з палким бажанням звести будову, якої ще не бачила Прага, сповнений натхнення, охоче взявся до роботи.

Він будував і будував, і храм, закладений восьмикутником, зростав на очах. Уже звели стіни, уже зробили в них подвійні і потрійні стрілчасті вікна, уже стояв портал, оточений дорогими кам'яними поясами, оздобленими вибитим на них листям, статуями й терповими віночками, уже почали, за планом молодого майстра, зводити під банею храму досі небачене, сміливе за своїм задумом зореподібне склепіння.

Склепіння було ще закрите риштуванням, його ще не було видно за лісом колод і великою кількістю дощок, а знавці уже дивувалися йому. І ще

* Будівництво завершено в 1372 р.

з більшою певністю кожний твердив, що молодий будівельник не закінчить своєї справи, що склепіння не вдержиться, бо це неможливо, небувала річ, і що, коли все вже буде майже довершене, ця смілива споруда не витримає, трісне і розлетиться вдрузки.

Розмови вплинули. Віра молодого архітектора похитнулася в самій основі. Він злякався, почала його мучити змія сумніву і недовіри. Він уже не поспішав тепер на будівництво так впевнено і радісно, як раніше. А вдома, на самоті, не мав він ні відпочинку, ні спокою. Він креслив, підраховував, чи витримає склепіння, день і ніч прикидав, обдумував свої підрахунки.

Турботи і неспокій прогнали від нього сон. Довго, до пізньої ночі сидів він у своїй майстерні, а коли, нарешті, лягав, знову обдумував свої плани або пригадував слова товаришів-архітекторів, молодих і старих, їх дорікання, їх побоювання, їх упевнені твердження, що довершити це склепіння неможливо. І знову приходили йому на думку їхні глузливі посмішки, і коли він думав про те, що буде, коли не довершить він склепіння, або коли воно розлетиться, скільки, замість похвал, почує він сміху та докорів — тоді хапався він за гарячу голову або, зітхаючи, починав ходити по своїй комірчині. Однієї такої ночі вибіг він з дому і поспішив до Нового Места.

Там у сутінку чорніло його дітище — недобудований костюл, ще в риштуванні. В цей час не дзвеніли тут молоти, на будові стояла тиша, не було нікого. Тільки будівничий обходив її, пильно оглядаючи, звертаючи свій погляд вгору, туди, де почали вже зводити склепіння. Потім він прокрався всередину майбутнього храму, де незабаром мають дзвеніти побожні гімни й молитви.

Крізь незасклені вікна заглядало сюди зоряне небо і лилося місячне сяйво. В цьому світлі засмучений, схвильований майстер озирнувся навколо, але незабаром знову звів очі вгору, до склепіння, що тьмяно чорніло в риштуванні.

В ту мить творець бачив його вже готовим: воно сміливо звелось над храмом, його стрілчасті лінії утворювали восьмикутну зірку, а в ній дві менші; він бачив склепіння різнобарвним, розмальованим золотом, бачив цілий храм, що виблискував своїми оздобами в сонячному сяйві ясного дня. І заходить до храму король та придворні, народ, і всі дивляться вгору на величезне склепіння, всі здивовані й вражені.

Коли ж він отямився, йому спало на думку, що всього цього не може бути й не буде, що склепіння завалиться, і спалахнуло в його душі обурення.

Виходячи з храму, він заприсягся, незважаючи ні на що, будівництво закінчити, склепіння довершити. Він мусить його довершити, коли не сам — так з допомогою диявола! Так і сталося. Викликав він диявола і продав йому свою душу, — а той пообіцяв йому добудувати Карлівський костюл. І добудував! З дня на день чекали будівельники, що склепіння завалиться — але так і не дочекалися; величезне, досі лебачене склепіння стояло на своє-

му місці. Лишалось тільки зняти риштування, що підтримувало його, щоб з'явився перед усіма славетний твір майстра.

Та ніхто з мулярів і ніхто з інших робітників не хотів знімати риштування. Кожний боявся, що варто лиш зрушити його з місця, як склепіння завалиться. Даремно умовляв молодий архітектор своїх людей, даремно обіцяв їм винагороду. Тоді він сам наважився зробити це, але старші товариші не дозволили йому; не пустили його до риштування.

«Тоді я підпалю його!» вирішив будівничий, як підказав йому диявол.

Великий натовп людей стояв навколо нової будівлі і зацікавлено чекав, що буде; розмовляли про те, що склепіння обов'язково завалиться, коли молодий майстер підпалить риштування. І от побачили, як архітектор, до краю схвильований, вийшов з костюлу. Тільки він вийшов — як наче грім загримів; страшений гуркіт струсонув повітря, здавалося, костюл падає. Люди закричали з переляку і в паніці почали тікати з вигуками: «Склепіння завалилося!»

В ту хвилину ніхто не згадав про архітектора. А він, оглушений жахливим гуркотом, стояв, наче втративши свідомість, поплотнілий, у відчаї дивлячись на костюл, крізь вікна якого шугали клуби пороху.

«Диявол обдурив мене, — промайнуло у нього в голові, — це кара божа!»

І, не чекаючи, не бажаючи бачити свій витвір зруйнованим, кинувся він бігти — і помчав звідти щодуху, ніби його переслідували.

Хмари пороху розійшлись, розвіялись, і коли через деякий час люди знову наважилися наблизитися до костюлу — всі враз скрикнули від подиву. Дошки й колоди в безладді лежали на землі, але над ними, над будівлею храму височіло досі небачене прекрасне склепіння. Всі побачили його в повному світлі полуденного сонця, ціле і неушкоджене, не закрите риштуванням, побачили його витончені, мистецьки виведені стрілчасті лінії — і всі здивувались та зраділи.

Тепер згадали вони про молодого архітектора. Кличали його, шукали, аж поки не знайшли його в кімнаті мертвим. У відчаї він сам позбавив себе життя.

Здійснилося все, про що мріяв, про що снів він тієї ночі, коли, сповнений сумнівів, прибіг він до костюлу. Храм був закінчений, оздоблений, і кожний, король і придворні, кожний, хто вперше вступив до нього, насамперед звертав свій погляд до могутнього склепіння, так сміливо розкинутого над священною будівлею, і кожний пригадував нещасливого молодого будівничого, що заплатив за свій витвір життям.

На Градчанах, у замку чеських королів, виростала в той час нова прекрасна будова Карла — храм святого Віта, а за рікою, на широкому пагорбі, на очах піднімалося Нове Место. А між цими двома славними пам'ятка-

ми своєї побожності, своєї любові до мистецтва й до близького його серцю міста почав Карл будувати третій великий витвір доби — Кам'яний міст *.

Цей міст пережив віки; він був свідком і слави і приниження народу нашого. З часу його закладення багато що змінилося і продовжує змінюватися в Чехії, не раз уже суперечки та сварки розділяли народ одної крові, одної мови. Тільки міст завжди був дорогий усім, пережив він немало бурхливих подій, роки приниження й занепаду вистояв він, — твердий і сильний, пам'ятка кращих часів і слави, що народили його і були завжди втіхою й підпорою слабким.

Розповідають, що з усіх мостів Карлів міст — найміцніший, бо під час його будівництва вапно розмішували на яйцях. А пстрібна їх була сила-силенна на шістнадцять прогонів мосту та стільки ж биків, на таку безліч каміння й пегли.

У Празі не змогли зібрати стільки яєць, не було їх і в околицях столиці. Тому наказав Карл IV всім містам Чеського королівства надсилати певну кількість кіп ** яєць на будівництво пражського мосту. Яйця прислали звідусіль, приїжджав віз за возом, їх розвантажували, а потім розбивали яйця просто у вапно.

З Вельвар також прислали цілий віз яєць; прислали з охотою і радістю, сподіваючись догодити королю. Коли ж муляри розбили перше, друге, третє яйце з вельварського возу, то не повірили своїм очам. Та коли розбили четверте, п'яте, а потім і цілу копу, то почали сміятися. Сміялися муляри, архітектор, інші будівельники, сміялася ціла Прага, і скрізь весело розповідали, що вельварці привезли на будівництво цілий віз круто зварених яєць.

Коли Кам'яний міст був добудований, на ньому не було жодної скульптури. Тільки дерев'яний хрест був установлений на виступі, де тепер стоїть металевий, позолочений. Кажуть, що на тому місці відбувалися за стародавніх часів страти, і людина, засуджена до смерті, молилася під тим хрестом востаннє...

На стіні, що з'єднує вежу моста з монастирем ордену святого Хреста, з боку, оберненого до ріки, можна побачити висічену на камені бородату голову. Це Бородань. Розповідають, що це зображення першого будівника мосту, який звелів висікти свій образ на кам'яному бичу мосту на вічну пам'ять.

Идучи Кам'яним мостом до замка наших королів, побачиш вліво на Петршині довгу зубчасту стіну. Вона біліє серед буйної зелені дерев на вершині горба і спускається вниз його стрімким схилом до колишньої Уїздської б'ами. Уся стіна — витвір «сім'ї» Карла IV.

Настала якось велика дорожнеча, бідний люд вмирав з голоду, не було роботи, не було заробітків. В ті важкі часи зібралося в Празі близько двох тисяч бідняків, і вони одного разу, коли імператор Карл повертався

* Кам'яний міст почали будувати в 1357 р.

** К о п а — шістдесят штук.

з костьолу, стали перед ним і з плачем почали благати, щоб дав він їм якусь роботу: вони з радістю будуть працювати навіть без винагороди, тільки за їжу, їстимуть вони мало, аби тільки не померти з голоду. Король, зворушений їхньою бідністю, звелів їм усім зійтися наступного дня на тому самому місці, в той самий час. Вони так і зробили, і король послав їх слідом за своїми людьми на пагорб Петршин, а сам, приїхавши до них на коні, наказав, щоб одні каміння ламали, інші підмурок будували та зводили стіну від Влтави через Петршин аж до Страговського монастиря.

Робітники не одержували грошей, але хліба та всякої іншої їжі мали вони доскоду, вистачало також взуття й одежі. Коли ж почули про це інші голодуючі, то почали юрбами збігатися на будівництво, щоб там працювати. Король Карл часто приїжджав до них на Петршин, часто сам наділяв їх їжею, казав, що цей трудовий народ його сім'я: Тисячі людей благословляли його, молилися за нього вранці й увечері.

З того каміння, що вони звозили, тесали, з якого будували стіну, виростав їхній хліб. Тому називали цю стіну «хлібною», а також «голодною», бо рятувала вона їх од голоду і злиднів. Король Карл IV звелів зробити стіну зубчастю, тому що завдяки цій стіні голодні люди мали дещо на зуб.

Жив у той час у Празі багатий городянин на ім'я Ян Ротлев. Він купив на Іловій горі покинуту шахту, переконаний, що там іще досить золота й він обов'язково докопається до нього. Найняв він багато шахтарів, без устатку копав і терпляче свердлов, не боячись ніяких витрат. Але грошей треба було багато, а до золота він ще не докопався.

Штольня вела крізь щєбінь і пусту породу, ніде навіть не блиснула зернинка золота, ніде не засвітилася жила благородного металу. Силу-силу грошей уже витратив Ротлев на свою шахту. Скінчилися в нього гроші, він почав брати в борг, аби тільки не припинити роботи. Знайомі й друзі попереджали його, відраджували, хай краще покине він усе, бо золота все одно не знайде, а тільки втратить все, що має. Та Ротлев був переконаний, що неодмінно натрапить на золото.

Він уперто не хотів слухати ніяких порад і поступово продавав усе своє майно, аби тільки було на що працювати далі. Так втратив він усе і не мав уже чим платити робітникам. Тоді охопили його сум і відчай. Не тому, що втратив усе, а тому, що не міг копати далі. Він весь час твердив і повторював, що якби мав хоч маленьку змогу копати далі — тепер уже неодмінно докопався б до золота.

Всі сміялися з нього, і ніхто йому не вірив. Тільки його дружина не сумнівалася в його словах. Їй було дуже жаль чоловіка. Та допомогти йому вона не могла. Все, що вона мала, дорогоцінності та прикраси, віддала йому ще раніше. Тільки коштовну золотом ткану вуаль зберегла вона з усього багатства — на спогад про молоді роки. Вуаль була їй особливо дорога — це був подарунок од чоловіка, який вона одержала ще нареченою.

Але вирішила вона розлучитися і з вуаллю. Ротлев узяв вуаль і побіг з нею до купця; а звідти ще швидше поспішив з виручкою на Їлову гору, щоб відновити роботу.

І тільки встигли вони почати роботу, як першого ж дня натрапили на жилу чистого золота. Була вона така потужна й багата, що за короткий час Ротлев покрити усі свої витрати на шахту і все добував і добував золото, аж поки не розбагатів страшенно.

Шахту, яка принесла йому щастя, Ротлев на знак подяки назвав «Вуаллю». У Празі, в Старому Месті, напроти храму святого Гавла збудував він багатий дім, один з найбільших і найкрасивіших в усій Празі. Троє воріт вели на його подвір'я, внизу був портик, нагорі вежка з красиво витесаними прибудовами. Ротлев спочатку сам жив там у багато прибраних кімнатах і палатах, а потім віддав дім Карлову університету. З золотих скарбів виник цей прекрасний будинок, а потім сам став скарбницею вченості і освіти для багатьох поколінь чехів і чужинців.

Восени 1378 року тихо й сумно було в славному замку Карлштейні. Підйомних мостів не опускали, король і його придворні не приїжджали, як завжди бувало в цей час, на гучні лови. Кімнати короля були замкнені і в час світанку не палали вікна його палацу рожевим сяйвом. Тихо було в замку, і тільки холодний осінній вітер розносив голоси вірної сторожі з чотирьох башт навколо великої вежі і з п'ятої, розташованої перед замковим колодязем, і з шостої — біля королівського палацу.

— Далі від замка, далі! — лунало з них щогодини, а тоді протяжно й сумно дзвеніло в темряві непривітної, непогідної ночі. І навіть коли розвиднялося, коли сонячне світло блищало на червоному й золотому листі навколишніх лісів, не ставало веселіше.

Голос мисливських рогів не будив їх тишу, не гавкали собачі зграї, і розмови ловців не лунали ні в долині, ні по косогорох, вкритих різнобарвним осіннім листям. Старий дуб, що ріс у лісі, на шляху з Карлштейна до печери святого Яна під скелею, стояв покинутий. Не приходив добрий король Карл IV відпочити під його розлогою кроною на порослому мохом корені, що виступав над землею, як робив він щороку.

Мимо проходили селяни і з сумом оглядалися на дуб, на «королівську лавочку», де раніше часто вони бачили короля, який відпочивав собі. Вона була порожня, а «королівське джерело», біля якого Карл завжди зупинявся, щоб напиться, було засипане жовтим і червоним листям яворів, буків і грабів.

Сум оповив дрімучий ліс і замок Карлштейн.

Король захворів; лежав він у Празькому замку, його мучила гарячка; говорили, що він уже не встане. Він сам знав це і чекав смерті. Весь час біля його ліжка були — архієпископ, сини короля, вся його сім'я. Король заповідав своєму спадкоємцеві на чеському троні, Вацлаву, щоб

правив він мудро та справедливо, а потім поблагословив його ослабленою рукою.

Раптом пролунав дзвін на Святовітській вежі — один раз, другий, третій, і відразу ж після цих гучних ударів озвався й задзвенів жалібний дзвін.

Усі, хто був біля постелі, злякалися, лише по обличчю короля розлилося світло святого спокою, і він промовив тихим, смиренным голосом: — Чуєте? Господь мене кличе. Хай буде він з вами на віки вічні!

В ту мить переляканий святовітський дзвонар поспішав до вежі. Вежа була замкнена, ключі були в нього, а жалібний дзвін дзвонив! Кваплячись, відчинив дзвонар двері і побіг сходами вгору. Він остовпів од жаху, зупинився, наче примерз до землі, й дивився.

Жалібний дзвін дзвонив сам, а в ту мить задзвонили й усі інші великі дзвони. Вони розгойдувалися й дзвонили, вони ніби говорили. Так було на Святовітській вежі, так було на всіх вежах міста. Жалібні звуки заливали всю затихлу від горя Прагу, і під ці сумні й величні звуки відлітала душа доброго, славного короля, батька вітчизни, в оселю вічної слави, туди, де «прекрасне небесне царство».

II

ЖИТО-ЧАРІВНИК

За перших років панування Карлового сина в усій країні було мирно й спокійно, і довго потім переказували, що за короля Вацлава кожний міг йти або їхати з повним гаманцем золота вдень і вночі, і ніхто його навіть не зупиняв.

Король дбав про справедливість і сам стежив за тим, щоб багаті не знущалися з бідних. Не раз він переодягався робітником, бідним ремісником або студентом і йшов до пекарів купувати хліб. Якщо хліб був смачний і вірно відважений, король платив за нього і йшов собі далі. Але якщо король бачив, що хліб поганий і відважений певірно, він одкривав себе, забирав з крамниць весь хліб і наказував віддати його біднякам або роздати в школи бідним учням. А пекаря карав штрафом або ж, посадовивши в корзину, купав у Влтаві.

Так само чинив він з м'ясниками й іншими ремісниками. Іноді король, також переодягнутий робітником, ходив обробляти виноградники, щоб і там подивитися, як живеться людям. Копав він на виноградниках цілий день, а коли переконався, яка це тяжка й виснажлива робота, наказав, щоб робітникам в обід давали довший відпочинок, а ввечері раніше відпускали додому.

Король любив також, переодягнувшись, блукати вночі по Празі, заглядати до корчом, перевіряючи, чи вірну там міру вина наливають. А ще

цікавився він, що робиться в місті, що люди кажуть, про що думають. Найчастіше він бував у корчмі «У синьої шуки» в Старому Месті, і не одну гулянку влаштував тут з своїми веселими друзями.

Любив король фокуси та різні кумедні штуки. Такі штуки здебільшого влаштовував йому чарівник Жито, великий фокусник, що міг кого завгодно обдурити і вмів легко змінювати свою зовнішність, навіть обличчя. Йде, наприклад, він до короля в блаженській сукняній одежині, у вузьких чобітках. А перед королем стає раптом в шовкових шатах, в строкатих гетрах, а мідні носки на туфлях виблискують, як у найсправжнісінького франта. В такому вигляді він стоїть перед королем, а тільки-но відійде, враз зміниться у всіх на очах, зовсім не переодягаючись,—вже він у широкому мандрівницькому плащі.

А за королівським столом які диковини він іноді витворює! Найбільше страждав королівський блазень. Якось під час обіду блазень простягнув руку до риби в соусі. Тільки-но він узяв рибу, як вона випала з його руки. Блазень скрикнув і здивовано глянув на руку, яка враз почала дубіти, коستنити, і раптом перетворилася на копито, кінське копито! І друга рука теж!

Приголомшений блазень скорчив таку гримасу і в такому відчаї розглядав свої копита, що король і пани почали голосно сміятися й сміялися так, що їм аж по щоках потекли сльози.

Коли король, нарешті, наказав звільнити блазня від тих копит, Жито почав творити над ними різні кола та хрести й бубоніти дивні слова. Кінські копита зникли, але — стривайте! — вони перетворилися на волячі і не зникли доти, доки Жито, зворушений сльозами та благанням блазня, не зняв своїх чарів.

Якось король Вацлав зібрався виїхати з замка. На подвір'ї вже стояла його розмальована карета з подушками і балдахіном на чотирьох стовпчиках. Карета була запряжена четвіркою прекрасних білих коней в яскравій збруї. Почет на конях і блазень на строкатій кобилі чекали короля. Не було тільки Жита, хоч король наказав, щоб він також був у почті. Король уже вийшов, а Жита все не було. Сідаючи в карету, король спитав про нього і, коли почув, що його тут немає, дуже розгнівався.

Раптом з сусіднього двору почулося голосне кукурікання, немов кілька півнів змагалися між собою. І от з двору через ворота виїхала карета — невеликий візок, двоколка, запряжена трьома парами чорних півнів. Перша пара найменша, друга більша, третя найбільша. Чорне пір'я виблискувало на сонці сталевим відтінком, червоні гребінці палали вогнем. Кожний півень тримав у дзьобі ремінець, і всі ремінці були у руді Жита. Фокусник стояв на візку і правив дивовижною запряжкою.

Король засміявся і мовив, що, раз у Жита запряжка на одну пару більше ніж у нього, хай першим їде за каретою. І вони рушили в путь. Попереду король білими кінями, за ним Жито чорними півнями. І де б не їхав той надзвичайний поїзд, усюди збиралися юрби людей. Потім Жито частенько

їздив так і кожного разу збігалися люди, як зачують, що їде Жито, або навіть ще під замком чекали на нього. Аж поки він не видумав щось інше, про що довго гомоніли в усій Празі, і далеко в її околицях.

Якось зробив Жито з соломи тридцять снопів і перетворив ті снопи на тридцять гладких добре відгодованих свиней. І сам вигнав це стадо на пасовисько біля річки, де випасалися свині багатого, але зажерливого пекаря Міхала. Міхал заздро дивився на Житових свиней, а як почув, що вони дешево продаються, вмить сторгувався з фокусником, купив свиней і зразу заплатив гроші. Коли торг закінчився, Жито сказав пекарю: «Отже скажу тобі, добрі свині, сам бачиш, і відгодовані, але не терплять води. Пам'ятай це!»

Та пекар не звернув уваги на Житові слова, не запам'ятав їх і погнав куплених свиней до броду. Тільки-но влізли свині у річку, зразу ж і потонули, а замість них спливали на поверхню тридцять солом'яних снопів. Пекар чекав, доки сплинуть свині, але вони так і не з'явилися, а снопи соломи відносило течією все далі й далі. Зажерливий пекар бігав берегом, кричав і лаявся, то кликав свиней, то показував на снопи і просив перехожих, щоб ловили їх. Але снопи так і попливли по річці. Пекар, розлючений тим, що втратив стільки грошей, стільки свиней, кинувся шукати Жита. В королівському палаці його не було. Пекар довго шукав, розпитував всіх і, нарешті, знайшов його в корчмі. Королівський чарівник сидів у склепистій світлиці в ніші біля вікна, витягнувши поперед себе ноги та прихилившись до стіни спиною. Перед ним стояв порожній келих. Жито дрімав.

Пекар, як вгледів його, аж позеленів од злості. Ще в дверях почав він кричати і з лайкою кинувся до Жита. Але той спокійно спав, ніби то був не голосний крик, а дзижчання мухи. Пекар розлютився вкрай, схопив Жита за ногу, затряс, потім, побачивши, що той навіть очей не розплющує, сіпнув його ногу дужче. І враз зблід, як стіна.

Нога безпомічно повисла, вирвана з суглоба, і Жито, як ужалений, прокинувся й закричав. Потім схопив до смерті переляканого пекаря за горло і потяг його до суду. Що поробиш? Каліцтво було наявним, корчмар і гості свідчили, що винен у всьому пекар. І йому нічого іншого не залишалося, як ласкаво попросити пробачення і заплатити велику винагороду за каліцтво.

Жито на це погодився та згріб гроші в гаманець. Потім він спритно вправив скалічену ногу і без милиць легко, твердим і пружним кроком, вийшов із зали суду, як переможець. А з пожадливого пекаря всі ще й посміялися вволю. Всюди розповідали з сміхом, як його обдурили. І після того приказка пішла: «Нажився, як Міхал на свинях».

Незабаром після цього довелося чарівникові пережити кілька непримних днів. До короля Вацлава приїхав у гості баварський герцог. Разом з ним прибуло кілька німецьких фокусників на возах, навантажених різ-

ними дивовижними приладами. Сам герцог їх спорядив, щоб потішити короля.

Ті фокусники були великі хитруни й пройдисвіти і знали свою справу досконало. Король захоплювався їх фокусами та свого Жито не забував. І мусив Жито показати герцогові своє уміння. Та що б він не робив, німці теж це вмiли. Не було нічого такого, чого б вони не змогли зробити, і неспроможний він був їх перевершити. Тоді розгнівався Жито й утнув таке, чого вони ніяк не могли навіть збагнути.

Було це якраз під час обіду, після якого ті шваби повинні були привселюдно на помості посеред подвір'я замка перед королем і його гостем в присутності двору і всіх пражан робити свої найдосконаліші фокуси. І от під час того обіду в королівському залі, де на підвищенні сиділи король з герцогом і родовитими дворянами, а нижче, за окремим столом, блазні, Жито і двоє герцогських фокусників, долинув раптом з-під вікна крик німецькою мовою. Ті двоє німців, що якраз сиділи біля вікна, підвелися і висунулися у вікно подивитися, що там робиться.

І тут потрапили в пастку.

Нічого там не було, крик був фальшивий. Німці хотіли сісти на місця, та не могли. Не могли втягнути голови назад. Застряли їхні голови у вікні. Бо саме в ту мить, як вони висунулися, у них вирости роги, здоровенні розложисті роги. Звивалися німці, сіпалися, головами крутили на всі боки, та лише рогами билися об вікна, аж луна йшла.

Вибухнув сміх, гучний загальний сміх. Особливо радий був король Вацлав. Од душі сміявся він з фокусників і був дуже задоволений, що Житові так пощастило.

Але по обіді, коли шваби за наказом короля були звільнені від рогів, почали вони привселюдно на помості посеред королівського двору перед королем і тисячами глядачів творити чудеса. Всі просто жахались, дивлячись на їхні чарівні диявольські штуки. А Жито зник. Навіть не показувався. Так говорили в народі. А інші твердили, що тільки-но бачили його тут, але зник він, бо йому стало соромно, коли побачив, що не вмiє робити таких штук. Втік, заховався, щоб не чути гучних похвал на адресу швабів, а також боячись, щоб король не викликав його змагатися з тими німцями.

І раптом Жито озвався. На мить натовп примовк—голос Жита лунав од брами. Його впізнали, і вмить народ захвилювався. Всі розступилися, пропускаючи вперед засмаглого чорнявого Жита, одягненого в червоні шати, аж поки він в супроводі двох слуг не ступив на поміст того баварського «театру». Став Жито посеред помосту, засукав рукави і почав розтягувати собі рота, і зробився рот надзвичайно великий. Баварські фокусники розгубилися, не розуміючи, що це буде. Почали вони задкувати, почали щукатися.

Тут несподівано Житові слуги схопили найзнаменитішого з них і подали своєму пану. І перше ніж люди встигли опам'ятатися, Жито схопив того худенького маленького німця, притис йому руки до боків, скрутив

його, як сам хотів, роззявив свого величезного, як піч, рота і почав його ковтати. І як той німчик не сіпався, не дригав ногами, Жито запхнув його в рот. А чоботи виплюнув.

Всі навколо заплескали в долоні і зчинили такий радісний галас, що задрижали вікна в замку. Тим часом Житові слуги притягли на поміст діжу з водою, яку приготували собі баварські фокусники. І Жито, ніби йому стала поперек горла та страва, схилився над діжею і виплюнув у неї шваба.

Той плюхнувся у воду, аж бризки полетіли на всі боки, почав борсатися і ледве видряпався з діжі, як мокра миша.

Люди навколо кричали, плескали в долоні, галасували, реготали так, що аж падали, хапаючись від сміху за животи. Червоні, плачучи від реготу, люди показували пальцями на баварця, з якого струмочками збігала вода. Той, нарешті, заліз під поміст і заховався.

Більше баварці фокусів своїх не показували. Ніхто на них не звертав уваги. Всі дивилися тільки на Жита. Він став перед королем, і король привселюдно похвалив його. А коли після цього знаменитий чарівник ступив з помосту, люди вітали його такими гучними нескінченними криками, що по всьому королівському замку котилася луна.

То був найславніший фокус Жита. Під кінець свого життя помилився він і зазнав поразки.

Переміг його сам сатана. Продав йому Жито душу, а той разом з душею забрав і тіло.

III

ПРО КОРОЛЯ ВАЦЛАВА

Після кількох років спокійної влади почалися в Чехії заворушення, бо посварився король Вацлав із земськими панами. Не звертав він на них уваги, не радився з ними, більше довіряв своїм улюбленицям земанського та міщанського стану. Тому пани нарікали на короля за те, що він нехтує їхніми високими посадами і не зважає на їхні думки. І коли король не звернув уваги на незадоволення панів, вони ввійшли в змову проти нього з його братом, угорським королем. Так після довгих мирних і благодатних років виникли заколоти та війни. Дійшло до того, що пани напали на свого короля, коли він їхав із замка Жебрака до Праги, забрали його в полон і відвезли в Староместську ратушу. Там посадили його в тюрму, що називалася «Шпинка».

В тій в'язниці король сидів п'ятнадцять тижнів і вже почав занепадати духом.

Жарким літом, в день святого Бартоломея, послав король свого стражника до пражан з проханням, щоб йому дозволили вимитися в лазні, яка була найближче до ратуші. Пани довго радилися, але все-таки вирішили задовольнити прохання короля. І король знову вийшов на волю, хоча й ненадовго і не як король, а як простий празький міщанин. Йому дозволили вийти в міщанській одежі і в супроводі чотирьох стражників.

Оточений ними, увійшов король до лазні, що була найближче, якраз біля Кам'яного мосту. Щоб не зміг він ніяк звідти втекти, залишився один з стражників у сінях, біля дверей, другий стеріг королівський одяг; а два інші ввійшли до лазні і купалися разом з королем. Коли король викунався, він попросив стражників, щоб дозволили йому прохолонути на свіжому повітрі. В лазні було парко.

Стражники дозволили, бо ж був він роздягнутий і втекти не міг. І король, загорнувшись у простиню, вийшов з лазні на кладку біля самої річки. Річка виблискувала на сонці й тихо дзюрчала. По той бік річки зеленів куцями й деревами розкішний Петршин, а за ним на пагорбі сяяли позолочені бані на вежах королівського замка. Всюди такий широкий простір під ясним небом, все таке чарівне в промінні божого сонця.

І затужив тут король за волею більше, ніж у в'язниці. Недалечко при березі під старою вербою тихо погойдувався човен і весло лежало в ньому. Вийшла на кладку жінка, що прислужувала в лазні. Як вгледів король ту жінку, підкликав до себе і, кваплячись, спитав, чи вміє вона веслувати. А коли вона відповіла, що вміє, мовив:

— Перевези мене на той бік, відплачу тобі щедро, не пошкодуеш. Тільки швидко, поки не вийшли стражники з лазні.

Король збіг по східцях з кладки, банщиця теж. Король скочив у човен, банщиця слідом за ним; потім одв'язала човна, відштовхнула його від берега і почала гребти на той бік. Гребла вона швидко, спритно й з усієї сили. Перш ніж стражники вийшли з лазні, пристав човен в затінку під розлогими деревами на протилежному березі. Вискочили вони на берег, побігли проти течії, вздовж прибережних заростей, ховаючись в тіні дерев і кущів, і незабаром досягли села Хухлі.

Тут знову знайшли вони на березі човен, миттю сіли в нього, і Сусана — так звали ту банщицю — перевезла короля на протилежний бік. Усе було гаразд. Король був врятований. Вони ступили у ліс, і темний ліс скрив їх. Хоч був уже вечір, вони не блудили. Король добре знав цю місцевість, бо часто полював тут. Не минуло й двох годин, як вони вже вийшли на узлісся Кунратицького лісу і зупинилися біля струмка під горою, на якій височів королівський новий замок. Світло з вікон пронизувало темряву. В тім замку знаходилось військо, віддане королю. Бургграф не повірив стражі, яка йому доповіла, що перед брамою стоїть його милість, сам король. А коли пересвідчився, що це правда, прийняв свого повелителя з пошаною, вмить наказав принести йому королівську одягу і приготувати розкішну вечерю. Король запросив на ту вечерю

також Сусану-банщицю, а після вечері наказав принести сто золотих чеських дукатів, які в присутності бургграффа віддав їй і сказав:

— Це те, що я обіцяв тобі за перевіз. За все інше я ще тобі віддячу.

І радів бургграф і всі присутні, що їхній король знову на волі.

Король Вацлав потім про Сусану не забув. Коли знову став він до влади й помирився з панами, наказав стару лазню біля мосту знести і побудувати нову — велику й дорогу. І як тільки збудували й обладнали її, покликав король Сусану і подарував їй ту лазню, а також наказав щороку виплачувати їй по 20 кіп грошей, пояснивши, що все це він дає Сусані за вірність королю, за те, що вона врятувала його з в'язниці.

Крім того, подарував король всім банщикам милостиву грамоту, яка робила їх рівноправними з усіма іншими ремісниками. При цьому він дав їм герб: на золотому полі синій рушник, зв'язаний вузлом, а посередині зелена папуга.

Відтоді ще й досі та лазня біля Кам'яного мосту називається «Королівською». А про мужню Сусану нагадує зображення на склепінні мостової Староместської вежі — банщиця в білому одязі, яка в лівій руці тримає поливальницю, а в правій — зелений віник.

Розум короля Вацлава, колись такий ясний і світлий, почав все більше й більше тьмаритись. Король пережив багато розчарувань і людської невдячності. Він перестав довіряти людям, особливо після того, як вороги хотіли його отруїти. Нічого не підозріваючи, він навіть уже був випив отруту, та вчасно врятував себе іншим зіллям.

Не загинув король, але після тієї отрути залишився у нього всередині пекучий біль. І, щоб затамувати його чи бодай трошки притишити, заливав він той біль вином. А коли напивався король і збуджена вином кров ударила йому в голову, спалахував він диким сліпим гнівом і тоді бував дуже жорстокий.

Тяжко було в нього на душі. Похмуро, з острахом і тугою думав він про майбутнє і лякався все більше й більше. Він боявся панів, угорського короля, свого брата, союзників, страшився релігійних суперечок, не знаючи, до чого вони приведуть, що то буде, що станеться з його владою і з ним самим.

І одного разу, вкрай змучений тугою й важкими думками, що не давали йому заснути, наказав король покликати свого астролога, вченого магістра. Похмурий король сидів у своїй спальні біля вікна, з якого було видно широке подвір'я королівського замка і недобудований храм святого Віта, що стояв в мереживі риштувань.

Придворний астролог, вчений магістр у чорнім вбранні, підійшов до вікна, коли його король покликав.

— Якщо ти можеш провіщати майбутнє, — похмуро мовив король, — скажи, що чекає мене, що зі мною буде.

Старий магістр якусь мить мовчав, потім звів правицю і вказав неку туди, де над недобудованим храмом стриміла в нічне небо чорна вежа, і мовив:

— От чого стережись. Стережись тієї вежі, твоя милость!

— Чому?! — вражено спитав король.

— Бо на зорях накреслено й волею всевишнього приречено, що загинеш ти перед цією Святівітською вежею.

— Але як я загину? Впаде вона на мене, чи злетить з неї камінь і вб'є мене? Говори!

Та астролог не знав. Цього він не міг прочитати на зорях. Запальний король, роздратований цим, спалахнув гнівом і скрикнув:

— А що, коли я накажу зруйнувати її, що тоді?

— Про це нічого не накреслено, милостивий королю.

— Тож знай, вчений магістре, — і король зайшовся диким сміхом. — Якщо я накажу зруйнувати ту вежу, її більше не буде, вона зникне, і я не загину перед нею.

В ту ж мить він наказав покликати будівничого і, незважаючи на його здивування, жах і благання, повелів негайно зруйнувати Святівітську вежу і вже вранці приступити до роботи. А на світанку король наказав осідлати коня і разом з кількома придворними вирушив з Градчан до Нового замка біля Кунратіц.

З тяжким настроєм приступили муляри до роботи, яку загадав їм король: неохоче, без радості почали руйнувати прекрасну вежу. Робота посувалася повільно, та вежа дедалі меншала й меншала.

Тим часом король Вацлав жив в Кунратіцькому замку. Повільно минали сумні дні. Навіть полювання вже не тішило короля. І до його відлюдного замка доходили невеселі звістки про великий неспокій у всьому королівстві, про зборища у горах, про велике загальне заворушення в Празі, що віщувало наближення грізної бурі.

І, нарешті, почалося. У неділю під час вечірньої молитви до нового замка прискакав з Праги верховий гонець і сповістив короля, що вранці відбулася процесія подобоїв на чолі з священником Яном Желівським, який ніс тіло Господнє. З костюлу святого Штепана, яким подобої оволоділи силою, процесія рушила до Новоместської ратуші, і там вони вимагали, щоб звільнили всіх, хто був ув'язнений під час останніх релігійних заворушень. Але радники відмовились задовольнити цю вимогу і замкнулися в ратуші. Тоді народ вдерся в ратушу, почав скидати радників униз з високих вікон, а там їх ловили на списи, піки та мечі. І всі радники були вбиті на місці.

Король Вацлав зблід, як стіна, очі в нього загорілися. Такий гнів охопив його, що він затрясся всім тілом. Слова не міг вимовити, втра-

тив голос, але потім враз вирвався з його грудей дикий крик, схожий на лев'ячий рев, і король впав, розбитий паралічем. І незабаром помер.

Помер, як і пророкував йому старий астролог, перед Святівітською вежею, тобто перед тим, як її встигли зруйнувати. Помер раніше, ніж вона, загинув перед нею. Смерть короля зберегла вежу. Муляри відразу ж припинили руйнувати її. Але частина вежі була знищена, і лише пізніше верхівку добудували. Це видно, як тільки поглянути на неї*.

І після смерті не мав король Вацлав спокою. Минуло кілька років, перш ніж він зміг спокійно спочити в Святівітському костьолі поруч із своїм більш щасливим батьком. І тиша запанувала над королівською домовиною, в костьолі й у всій околиці. Не грюкали більше молотки, не стукотіли сокири теслярів на риштуваннях, ніхто не працював в каменолоннях, не чути було гуркоту, не скрипіли вози, вантажені камінням та піском, не лунали голоси робітників ні зверху, ні внизу. Будова величного храму, що її почав Карл і продовжував його син Вацлав, припинилась надовго.

Славний витвір Матея з Арреса, Петра Парлержа і його сина Яна—храм святого Віта стояв незакінчений і залишився таким на цілі століття.

Але люди вірили, що колись буде він добудований і постане в усій величі і красі, як задумав його сам Карл IV, і що будову цю завершить могутній славний правитель. І, добудувавши костьол святого Віта, навіки вижене той правитель турків з Європи, візьме Царград і відновить християнське богослужіння в костьолі святої Софії.

Леопольд I, імператор римський і чеський, дізнавшись про те старе пророцтво і бажаючи вигнати турків з Європи, вирішив добудувати храм святого Віта, щоб було так, як провіщало пророцтво. Вже приступив він до завершення справи Карла, почав різні підготовчі роботи, та несподівано турки напали на угорців, і, щоб відбити напад турків, довелося Леопольду ті гроші, що були виділені для будівництва Святівітського храму, віддати на потреби війська. Так і zostався костьол святого Віта незавершений, а турки залишились в Європі.

IV

СТАРОМЄСТСЬКИЙ ГОДИННИК

Не зібрався в Старомєстській ратуші з'їзд земанів і представників міст, не були скликані там народні збори, не відбувався там якийсь важливий суд, а проте з ранку до вечора хмарою сунули люди до ратуші.

* Насправді Святівітська вежа, ще недобудована і незакінчена, потерпіла від сильної пожежі в 1541 році. Після тієї пожежі бані вежі набули стилю значно відмінного від стилю самої вежі. Легенда по-своєму тлумачить цю аміну. Повністю Святівітський храм був добудований лише в двадцятих роках н. ст.

І хто приходив сюди, залишався чекати. Годинами стояли тут люди, незважаючи на страшну тісноту.

Всі намагались проптовхнутись ближче до ратуші, на її вежі було те дивне диво — новий годинник, про який стільки говорили. Говорили про нього по всій Празі: в королівському палаці, в панських будинках і в селянських хатах, в корчмах і на вулицях — всюди говорили, що той новий староместський годинник не такий, як всі годинники, а дивний і надзвичайний і що немає другого такого в усьому світі.

Міщани, ремісники, старі й молоді жінки, студенти в плащах, — усі товпилися перед вежею ратуші, ставали навпшиньки, витягали шиї та дивилися на циферблат з двадцятьма чотирма годинами, повний золотих кружечків і рисок, чисел і дивних знаків, на круг під ним, де були накреслені дванадцять небесних сузір'їв, на оповиті різьбленим листям статуї обабіч циферблату, а найбільше на зображення смерті, дивовижного турка та скнари з мішком грошей. Навколо ратуші вирував невгамовний крик — ніби шумів бурхливий потік.

Та коли з вежі, з нового годинника, лунали звуки дзвону, натовп враз змовкав. Лише іноді тут або там було чути вигук, тут або там підносилися руки, вказуючи на смерть, що дзвонила у дзвін. І раптом, на подив усім, відчинялися два віконця над годинником і в них з'являлися апостоли. Всі дванадцять йшли вони один за одним, із заходу на схід. Кожний повертався обличчям до людей. А позад апостолів йшов сам Христос, благословляючи натовп. Люди скидали шапки, хрестилися. Деякі вказували на Смерть, яка шкірила зуби, на Юду, що крутився на місці і хитав головою, — видно, не хотів старик умирати, просив, щоб кістяк не дзвонив. Але коли над віконцями з'явився півень і закукурікав, люди повеселішали, почали сміятися, кричати. І знову навколо ратуші вирував невгамовний крик — ніби шумів бурхливий потік. Всюди в натовпі говорили про майстра, творця цього годинника, майстра, позначеного особливим, більшим ніж інші, даром винахідливості; в усіх на устах було ім'я майстра Гануша, який створив цю дотепну й дивну річ.

Магістри та доктори в темних плащах і дорогій одежі, що стояли біля вежі та оглядали годинник, теж хвалили його творця. Стояли вони поважні, товсті та худі, говорили латинською та чеською мовами, але тільки про кола та знаки, що були на циферблаті. З півня, статуї, Смерті, скнари та інших фігур вони лише сміялися. А один з них презирливо пояснив бакалаврам і студентам, коли Смерть задзвонила, а півень закукурікав, — що всі ці іграшки та подібні апарати зроблені тільки на втіху простоліуду.

А потім магістр почав говорити, що той годинник, дивний і добротний, дорогий всім ученим людям, а особливо астрономам і без тих блазенських фігур, бо він вказує, як рухається сонце з заходу на схід по зодіаку, на якому знаку зодіаку та на якому градусі стоїть сонце день за днем і з року в рік, о котрій годині де сходить воно, о котрій годині стоїть в зе-

ніті, де заходить, як високо від сходу над горизонтом, як близько до лінії півдня і як низько до заходу, де знаходиться сонце вночі після заходу за горизонтом, під землею, а також, як від нас, із зменшенням дня на зиму, віддаляється, а на літо, із збільшенням дня, наближається.

Вчений магістр раптом замовк: з ратуші через оздоблений портал виходили члени міської ради та радники Старого Места в шубах, беретах і шапках. Вони прямували до годинника. Всі розступилися, всі, бідняки та вчені магістри, бакалаври та студенти, спрямували на них свої погляди, але найбільшу увагу привертав літній чоловік в темному одязі магістра, який крокував поряд з приматором. В нього було поважне бліде обличчя й темне волосся.

Натовп загомнів, заворушився, кожний штовхався, намагаючись пробратися наперед, витягав шию, щоб краще побачити того чоловіка. Рознеслася звістка, що то магістр Гануш, творець нового годинника.

Всі, і навіть магістри з колегіуму, шанобливо вітали його; він скромно подякував і, як тільки приматор та член міської ради зупинились перед годинником, почав пояснювати, на їх прохання, значення всіх знаків та кіл.

Спочатку говорив він про зірки, про сонце, потім почав пояснювати на годиннику рух місяця: коли місяць сходить, коли буває в першій чверті, коли повний, коли в останній чверті, як прибуває та убуває. Згадав він також про дванадцять знаків зодіаку, про перших шість, що над землею, і других шість, що під землею.

Далі розповів магістр Гануш, що годинник вказує також усі свята в році, сказав, що є тут новий цивільний календар з дванадцятьма місяцями, який має звичайні та золоті числа.

Всі навколо уважно слухали: натовп припинив галас, а магістри та доктори з ученим виглядом кивали головами.

Коли ж магістр Гануш закінчив, звідусіль залунала гучна хвала. Проте він, удавши, що це стосується не його, запросив магістрів і радників піти з ним до вежі, подивитися на механізми, на гирі та колеса; годинник зараз саме битиме, тож нехай вони подивляться на те, а особливо на колеса, як вони точно і безвідказно працюють.

Старші пани пішли до вежі і коли побачили той хитромудрий механізм, колеса та коліщата, важелі та гирі — дуже всі дивувалися, як могла все це придумати голова людини, як могла звести все це до купи, як могла зберегти в пам'яті і визначити роботу кожного колеса, коліщатка, кожного зубця.

І що далі, то більше дивувалися вони, особливо коли магістр Гануш почав показувати і пояснювати чотири сторони чи чотири частини годинника, кожна з яких мала свої гирі, свій окремий механізм і свої коліщатка, що за їх допомогою вона виконувала свою окрему роботу. Найбільше всі дивувалися з четвертої сторони, найскладнішої, найдосконалішої, і з її головної частини — календарного круга, який мав на собі

триста шістдесят п'ять зарубок, або зубців і який за рік обертався повністю, щодня посуваючись на одну зарубку, або зубець.

Весь складний механізм працював так чітко і бездоганно, ніби мав розум і душу. Гострий розум майстра жив у ньому і всім керував, і ніхто, крім магістра Гануша, не розумів будови всього механізму. Один з членів міської ради, Ян-годинникар, відверто перед усіма признався, що нічого в цьому механізмі не розуміє, що все це створено справді на-тхненням божим, і що він, старий годинниковий майстер, нізачо не взяв-ся б лагодити або регулювати цей механізм і навіть доглядати його не згодився, бо від такої роботи можна з глузду з'їхати.

А один з магістрів Карлового колегіуму додав, що відвідав він Італію та Францію, бачив там великі й надзвичайні годинники, але такого не бачив ніде.

— І не знаю і не певен, — додав він, — що можна знайти в інших країнах світу майстерніше зробленого і дивовижнішого годинника, ніж цей. Хіба тільки якщо магістр Гануш ще де-небудь зробить такий годинник.

Ця думка вразила приматора, він мимохіть переглянувся з радниками. Взяв їх страх, чи не трапиться їй насправді такого. І всі вони подивилися на магістра Гануша. Той, посміхаючись, сказав, що дуже радий, що йому довелось завершити цю складну справу і що він дякує за це господу богу.

Приматор повертався після огляду годинника вже не таким спокійним, як ішов туди. Тривожна думка мучила його і деяких радників: що як магістр Гануш ще в якомусь місті зробить такий годинник, й інші міста теж матимуть таку гідну подиву річ?

Чутка про празький годинник рознеслася по всіх землях чеського королівства і далі за його межі, до чужих країн. Кожний, хто приїздив до Праги, спішив подивитися на годинник, і кожний потім розносив славу про нього по своїй країні.

Вже почали приходити послы з різних міст, чеських та іноземних, просячи магістра Гануша зробити їм такий годинник. І взяв тоді страх приматора та старомістських радників. Не хотіли вони, щоб де-небудь ще була така дивина. Тільки Прага повинна мати таку надзвичайну річ, її годинник повинен залишитися єдиним на весь світ!

І зібралися вони на таємну раду, довго радилися, обмірковували, і всі одноставно визнали, що може магістр Гануш спокуситися на обіцянки та золото чужинців, а можливо, він уже й зараз працює над новим годинником, ще кращим, ще надзвичайнішим, бо ж сидить він весь час у своїй майстерні і щось там робить та випробовує. І, щоб запобігти цьому, зважилися вони на підлий вчинок.

Магістр Гануш сидів у своїй майстерні біля великого столу і креслив на розложеному великому аркуші паперу якийсь складний механізм.

Дві свічки горіли на столі, віконниці були зачинені, в каміні палав вогонь. Була ніч, на вулицях темрява і безлюддя. В будинку тиша й спокій, жодного звуку.

Магістр був так захоплений своєю працею, так замислився, що навіть не почув, як раптом знадвору заскрипіли сходи — хтось почав підніматися. Він обернувся лише тоді, коли двері його кімнати враз одчинилися й увійшли троє чоловіків у плащах і каптурах, низько насунутих на обличчя. Магістр здивувався, хотів запитати, що їм потрібно; але тут один з них погасив свічку, два інші накинулися на магістра, зеткнули йому рот і потягли до палаючого каміна.

Всі в будинку спали і не почули швидких кроків нагорі, в кімнаті магістра Гануша, ніхто в будинку також не знав, що невідомі відмичкою одчинили двері, увійшли в будинок і згодом вийшли звідти. Майнули вони, як тіні, і зникли, розтанули в нічній темряві.

Лише вранці відкрилися їх сліди та їх страшний злочин. Магістра Гануша знайшли на ліжку напівпритомного. Очі у нього були зав'язані, його трусила пропасниця. З жахом слухали сусіди, що сталося з ним вночі, як напали на нього невідомі і як осліпили його. Як вони зав'язали йому очі, він не пам'ятав, бо знепритомнів, коли вони творили свою страшну справу.

Чутка про той злочин сполошила всю Прагу. З обуренням говорили люди про злочинців, та марними були всі спроби розшукати і виявити їх. Ніби крізь землю провалилися вони. Подекуди люди здивовано шепталися, передаючи одне одному слова магістра Гануша, які він сказав, коли трохи прийшов до пам'яті: «Не шукайте тих злочинців, не знайдете їх, хоч близько вони».

Більше він нічого не сказав, проте всі догадувалися, що він міг би сказати більше, але чомусь не хоче. Похмурий, як сліпий птах у клітці, мовчки сидів він у кутку своєї кімнати, де колись стільки працював. Нерухомо стояли його прилади, незаймані висіли на стінах його пилки, терпуги та інші інструменти, і вкривалися порохом книги та сувої паперів і пергаментів з його кресленнями та планами. Все для нього поринуло в чорну темряву. Згаслі очі нічого не бачили, навіть слабкого проміння світла. Магістр зовсім не міг працювати. Сумував і страждав він, тужив, мучився і марнів з кожним днем.

І думав він гірко про невдячність, про страшну невдячність за його великий твір. Весь час лунали в душі його слова, які крикнув йому один з неведомих тієї жахливої ночі: «Ну, другого годинника тепер ти вже не зробиш!»

Така була дяка йому, от що він мав за свою працю. Відчував магістр Гануш, що надходить його кінець. І, зібравши останні сили, подався він до Староместської ратуші, супроводжуваний одним із своїх колишніх учнів.

Перед вежею ратуші стояв натовп людей, чекаючи, коли почне бити

годинник. Славетний магістр пройшов повз них, і люди його не впізнали. Так змарнів він. Схуд, щоки позападали, обличчя стало жовтим, а голова посивіла від перенесених страждань. Біля ратуші зустрів він кілька радників, але вони одвернулися від нього. Ніхто з радників уже не вітав його, і незадоволені вони були, коли напередодні повідомив він їх, що прийде подивитися на годинник, що придумав він щось нове і хоче дещо змінити, щоб гирі легше рухалися.

Наказав Гануш підвести себе до найскладнішої, до четвертої частини годинника. Але чорна темрява вкривала від нього безліч коліс і коліщат, пружин і важелів. Він лише чув їх голос, чув, як точно й зладжено йшли вони, чув голос їхньої праці.

І стояв, сліпий та хворий, передчасно посивілий магістр біля свого твору, засмучено прислухався до його звуків і думав про те, що приматор і радники віддячили йому сліпотою заради того, щоб похвалитися його твором перед усім світом, і не зважили ні на його муки, ні на його страждання, ні на нього самого.

Враз задзвонив дзвін. Зовні на годиннику кістяк потягнув за мотузку і вдарив у дзвін, відзначаючи годину, що вже минула. Смерть кликала. Механізм почав діяти, і от уже йдуть апостоли.

Магістр Гануш затремтів усім тілом. Підніс він правицю, якусь мить тримав її над механізмом, потім, ніби все ясно бачив, просунув її всередину, і кістляві його пальці недовго щось там робили. І тільки-но він витяг звідти руку, заскрипіли колеса, і весь механізм, немов спантелений і божевільний, захрипів, загрюкав, загримів, коліщатка та колеса почали крутитися, як навіжені, все задеренчало, заклацало, засичало, запищало. Смерть задзвонила у дзвін. І враз усе стихло. Дзвін змовк, колеса, важелі та пружини завмерли, все стало, апостоли зупинилися на своєму шляху, всі фігури застигли, півень не кукурикав.

Зляканий народ на майдані безладно галасував. З ратуші люди побігли до годинника. Годинник був нерухомий, а на землі блідий, без пам'яті лежав майстер, його творець. Не встигли його віднести додому, як він оддав богові душу.

А годинник стояв і стояв, і не знайшлося, нікого хто б міг полагодити цей прекрасний витвір мистецтва.

V

ПРО ДАЛІБОРА З КОЗОЇД

Тихо і сумно минав час над замком святого Вацлава. Околиці його спустіли під час великої бурі гуситських війн, храм святого Віта був пограбований, а прекрасні королівські світлиці, зведені Карлом IV, дедалі більше перетворювалися в руїни. Лише іноді, та й то не надовго,

оживали вони, коли знизу, з свого палацу в Старому Месті, приїздив сюди король.

Завітає король, побуде хвильку, але не залишиться тут. І молодий Ладислав Погробек і славний його наступник блаженної пам'яті король Їржі жили здебільшого внизу, в місті. Так було й після Їржі, в перші роки панування Владислава II Ягелонця. Але згодом настали великі зміни.

На двадцятий рік панування Владислав змінив свою резиденцію. Здалося йому раптом, що Староместський палац недосить безпечний, хоча за наказом короля біля палацу й була збудована дорога, майстерно й красиво оздоблена вежа. І повернувся Владислав до давньої резиденції чеських королів — на Градчани — і наказав там все, що зруйнувалося, поновити і відбудувати.

Саме в той час Бенеш з Лоун спорудив великий, гідний подиву зал та королівську молитовню в храмі святого Віта, направо від головного вівтаря, оздоблену прекрасними зображеннями, вирізьбленими з каменю.

Король наказав також прикрасити голі стіни драпіровками, зокрема у Святовацлавській каплиці, і його турботами та щедротами знову засяяли кімнати в королівському замку пишнотою шпалер і картин. В одній з кімнат висіли портрети чеських князів та королів.

Та не лише про красу замка дбав король, але й про те, щоб він був краще укріплений. За його наказом укріпили мури замка, поглибили рови, де було потрібно — вище насипали насипи, а на вежі Мігульця зробили високий дах і покрили його блискучою черепицею. На самій маківці сяяв і вигравав на сонці посріблений лев.

Незабаром король Владислав наказав збудувати нову круглу вежу за будинком верхового бургграфа, поблизу задньої брами. Спорудили її над Оленячим ровом, і не тільки для захисту замка служила вона, але й як в'язниця, як сумна в'язниця. Влаштували в ній три темниці, одна над одною. Найнижча з них була під землею, без вікон, без світла, без дверей. В'язня спускали туди на вірвовці через люк, що був у підлозі середньої темниці.

Вежі збудували, але в'язнів ще не було ані в горішній, найменш похмурій темниці, ані в інших. І тому була вежа безіменна, бо мала дістати назву по імені в'язня, який перший переступить її поріг. Але недовго залишалася вона безіменною.

В той час багато кривди чинилося сільському людові. Пани й поміщики гнобили селян новими, нечуваними ще повинностями. Подекуди не могли вже селяни витримати того гніту. Кидали вони свої села, тікали з своїх земель у ліси, в чужі краї і ставали злодіями, розбійниками, різними злочинцями. А деякі боролися проти своїх панів. Так повстали селяни в Літомержицькому краї проти Адама Плосковського з Драгоніц, тому що був він дуже лютий пан і весь час вигадував для своїх підданих нечувані податки й повинності та всіма засобами гнобив їх. Напали

селяни на його замок, взяли приступом вали, зламали браму, а жорстокого пана, який вперто оборонявся, поранили і захопили в полон. Щоб зберегти своє життя, пан погодився на всі їхні вимоги, поклявся своєю честю і дав їм вільну грамоту, пообіцявши не подавати на них жодної скарги.

По сусідству з поміщиком Плосковським жив тоді в своєму маєтку молодий земан із старовинного роду Далібор з Козоїд, предок якого хоробро бився поруч з королем Яном у битві біля Кресчак і разом з ним там і загинув. До того Далібора й прийшли звільнені селяни Адама Плосковського і радісно повідомили, що Плосковський замок їм підкорився, а також просили Далібора, щоб він прийняв їх, що вони з радістю підкоряться йому, як своєму володарю, і зроблять це з власної волі, бо знають, що Далібор буде для них милостивим паном.

Знали вони й самі пересвідчилися, що Далібор з Козоїд був справедливий і милосердний до своїх підлеглих, що не одного бідняка з сусідських маєтків прийняв він, допомагав йому і заступався за нього.

Далібор не відмовив їм: прийняв їх до себе, коли почув, що мають вони вільну грамоту від свого колишнього пана. Але Плосковський, тількино минула небезпека і загоїлися його рани, почав вимагати повернення своєї власності.

Наполегливо домагався він підмоги у властей, і земські гетьмани, звинувативши Далібора у самоуправстві, а плосковських селян у бунті, зібрали в Літомержському краї військо з шляхетської челяді та літомержських городян.

Той численний загін вдарив на повсталих селян; багато з них було вбито, багато ввіймано й жорстоко покарано, а Далібора, їх спільника, захопили в полон. Так потрапив молодий захисник знедоленого люду в кайдани. У кайданах одвезли його до Праги і кинули до середньої темниці нової круглої вежі за будинком бургграфа, над Оленячим ровом.

Далібор був першим в'язнем, що переступив поріг вежі, і тому її назвали Даліборкою. В замку і по всій Празі багато говорили про молодого земана, про те, що він був першим в'язнем у тій новій вежі, і про те, за що він туди потрапив. Чванливі пани раділи з його долі, а народ співчував йому.

Тоскно й сумно було йому там. В склепистій темниці з товстими стінами і невеличкими віконцями був тепер весь його маєток. Вдома з вікна свого будинку він дивився на прекрасні широкі простори, а тут ледве бачив смужку неба та під вежею частину глибокого зарослого чагарником рову. Листя там вже змінило свій колір, стало золотим, червоним; почалася тужна осінь.

Тихо у вежі, тихо навкруги. Птахи змовкли, лише вітер свистів, гойдаючи кущі та дерева. Листя опадало, туман сідав у глибокий рів, оповиваючи його вранці та на світанку, дощі шуміли, стьобали по голих кущах і кронах дерев. Короткий день здавався у в'язниці таким довгим,

а довгі ночі — нескінченними. Туга і смуток краяли серце молодого земана.

На ті скромні запаси грошей, які йому залишили на їжу, він попросив купити скрипку. І як тільки тюремник приніс йому скрипку, Далібор зразу почав вчитись грати. До того часу ніколи не тримав він смичка в руці, а відтоді не випускав його з руки. Вчився він сам, все грав і грав, коротаючи дні; час минав швидше, а гра ставала дедалі кращою, досконалішою, милозвучнішою.

Вже почали тюремник і вартові зупинятися біля дверей, щоб послухати його гру. Вже навіть деякі пани та чиновники з кремля приходили послухати, як навчився грати у в'язниці козоїдський земан. Вже пішла про те чутка по місту, і люди приходили пересвідчитися, чи це правда: спочатку цікаві, а потім ті, що невірили. З кожним днем їх приходило більше, аж нарешті почали збиратися юрби людей біля задньої брами, на обох шляхах, між якими тягнувся вниз по схилу виноградник святого Вацлава. Люди збиралися і чекали, коли заграє Далібор.

Це вже було навесні, коли повіяв м'який південний вітрець, коли набувнявіли й розквітли дерева, коли зазеленів Петршин і всі навколишні пагорби, та Оленячий рів сповнився чарівним гомоном пташиного співу. Але прекрасніше, ніж той пташиний спів, лунав з круглої вежі мелодійний голос скрипки.

Всі завмирали від хвилювання і захоплення, коли раптом чулися з похмурої темної в'язниці ті ніжні, солодкі, жалібні звуки. Люди були глибоко зворушені ними. То сум і туга звучали в них, то враз музика мінялася й дзвеніли в ній знайомі мелодії релігійних пісень. Докора, відчай і благання сумуючого серця звучали в ній. Іноді звучали світські мотиви, мелодії любовних та бойових пісень.

Часом грав Далібор стару пісню про короля Яна, про молодого Клімберга та Пліхту з Жеротіна, про Бавора Страконіцького, про всіх тих чеських панів та земанів, що загинули зі своїм королем біля Кресчака, як прадід ув'язненого музики.

Схвильовані, слухали пражани, стоячи біля вежі. А коли одного разу побачили вони, що з віконця темниці спустився грубий полотняний мішечок, охоче і з радістю почали класти туди хто що мав — хто золотий, хто дрібну монету. Досі вони думали, що земан має на що жити. Нині побачили, що йому погано, що прийшли до нього злидні. Родовитий муж, він не хотів сам старцювати в місті, а передач до в'язниці ніхто йому не носив. Не мав він нічого, крім своєї скрипки.

Але відтоді, як тільки він заграє і тільки-но спустить з віконця свій полотняний мішечок, завжди люди, що слухали внизу його гру, наповнювали мішечок грошима та різними дарунками, щоб не терпів він голоду та злиднів. Не одна милосердна городянка, не один добрий селянин намагалися полегшити його долю: передавали йому їжу та глеки з напоями, принесли навіть подушку під голову та нічний одяг. За це він подовгу

грав людям, що збиралися біля вежі в полудень та у надвечірній час. Затамувавши подих, слухали люди, а коли потім розходилися, говорили в один голос, що так, як цей земан, не грає ніхто в цілій Празі. Неволья, злидні навчили Далібора такій майстерній грі на скрипці. Вдень він грав для людей, а вночі для себе.

Коли королівський замок затихав, поринав у темряву, і його казковий сіросиній обрис бовванів на тлі нічного неба, коли в білому місячному сяйві переставали шелестіти чагарники і дерева в Оленячому рову, тоді з темної круглої вежі лунали чарівні звуки Даліборової скрипки. Сльози бриніли в тих звуках, туга за волею і спалахи гніву. Вони давали полегшення, але не свободу. Господь був високо, король далеко, а пани не мали жалю.

Довго тримали земана з Козоїд у в'язниці, аж нарешті на верховному суді визнали його винним і прийняли таке рішення: за те, що Далібор узяв собі неправдою відібраний маєток і перебував у ньому, за те, що учинив він неправильні і нешляхетні дії проти закону, за такий свій злий вчинок мусить він поплатитися головою.

Так йому об'явили і не стали зважати на його виправдовування, що не він перший почав, не він перший вчинив явну неправду, яка підбурила народ, що він, Далібор, лише заступився за людей. Саме це вони вважали його гріхом і провиню. І вирок залишився в силі, проте день і час страти від усіх приховали. В ніч перед стратою востаннє озвався голос Даліборової скрипки. З глибини порожньої в'язниці дзвеніла й тремтіла в нічній тиші мелодія, — остання втіха, останній промінь у темряві смутку, — і завмирала в місячному сяйві над Оленячим ровом. Коли вранці пражани знову прийшли до нової вежі, не побачили вже вони полотняного мішечка на ґратах Даліборової в'язниці. Німа, мовчазна була вежа. Коли люди питали, що сталося з Далібором, чи не хворий він, — відповів тюремник, що скінчилося страждання Далібора, що на світанку перед замком стратили його.

— Але перш ніж вийти з в'язниці, — розповідав далі стражник, — зняв він зі стіни скрипку, довго глядів на неї прощаючись. Потім мужньо пішов на страту. І там став на коліна й поклав на плаху свою буйну голову. Загинув він мужньо, як справжній християнин, вірте мені.

У багатьох сльози стояли на очах, коли тюремник розповідав це. Сумно повертались пражани до міста, оглядаючись весь час на безмовну Даліборку.

Вежа за будинком бургграфа біля задньої брами замка і досі називається так, зберігаючи пам'ять про нещасного земана і славного музику Далібора.

VI

З ЄВРЕЙСЬКОГО МЄСТА

1

Єврейське Мєсто — частина Старого Мєста, прилягало до нього, зливалася з ним, а проте було відокремлене. Шість брам відділяло його; на страсний тиждень брами ті були замкнені вдень і вночі. За тими брамами все було інше: інші будинки — бідніші, жалюгідніші, здебільшого не кам'яні, а дерев'яні, з дивними прибудовами, балконами, виступами, з темними неvigідними двориками; інші вулиці — вузькі й короткі, криві, брудні та неvigмошені. І всюди — самі євреї, люди інших звичаїв, іншої вдачі, іншого родинного життя. Відрізнялися вони й одягом. Одразу кидався у вічі жовтий рiг — єврейський капелюх — та жовтий або червоний сукняний кружок, який вони мусили носити на плащі.

Їх утискували, і жити вони могли тільки в своєму Єврейському Мєсті. Але від покоління до покоління переходила легенда про те, що Єврейське Мєсто древніше за саму горду Прагу, що їх батьки оселилися тут раніше, ніж Лібуша заклала Празький кремль. З гордістю говорили вони також, що їх старо-нова синагога, біля дверей якої, на східцях, присягали вони в суперечці з християнами на Старому Завіті, древніша за храм святого Віта і за всі інші празькі храми.

Кожний з пошаною дивився на стару похмуру будівлю з вузькими вікнами, високими фронтонами, з черепичною покрівлею, що потемніли та вицвіли від часу, будівлю, яка одиноко височіла, немов велетень, над лабіринтом вузеньких вуличок, — сумний пам'ятник прадавніх віків і минулих бур.

Євреї вірили, що, коли не рахувати молитовню у Вормсі, їх синагога найдревніша, що в її фундаменті є камені зруйнованого Єрусалимського храму, що самі ангели за давніх-давен принесли її з обітованої землі на це місце. Тоді, мовляв, з'явилися ангели старійшинам празьких євреїв і наказали, щоб синагога завжди залишалася такою, як її принесли вони, щоб ніколи нічого в ній не змінювали.

І коли згодом євреї робили спроби перебудувати синагогу, то ніколи не могли довести цю справу до кінця і завжди бували покарані за це. Чи то калічилися вони під час праці, чи то вмирили наглою смертю.

Розповідали також й інші легенди про виникнення синагоги та її заснування. Говорили, що спочатку синагога була дерев'яною. І коли вже для всіх неvigстачало місця, вирішили старійшини збудувати нову, більшу, кам'яну на неvigеличкому пагорбку.

Коли почали розкопувати та розрівнювати той пагорбок, раптом натрапили на камінь, на цілі стіни з могутніх брил. Що далі копали вони, то більше переконувались, що то стіни якоїсь прадавньої синагоги. А

коли згодом знайшли сувій пергаменту, списаного староеврейським письмом — сумнівів уже не було.

Тоді в Празі якраз мешкали два єрусалимських євреї, і порадили вони празьким єдиновірцям, щоб будували вони свою синагогу на зразок єрусалимських, щоб вікна зовні були ширші, а у товщі стіни вужчали, аби святиня була так глибоко, щоб до неї треба було спускатися по сходах, бо у святому писанні сказано: «З глибини волаю до тебе, господи!»

І так воно й було. Саме в такий спосіб збудували синагогу, як кажуть, будівничим Ліренським, і стояла вона і стоїть завжди однаково незмінна. Покоління за поколінням приходили сюди, молилися й співали псалми.

Приходили до синагоги й невірні, силою вдиралися вони сюди і опоганювали священні для євреїв місця. Двічі згасав «нер тамід» *, а вітвар божий — Арон гакодеш, занавішений дорогоцінною, розшитою золотом завісою «потрохес», розгромили розлючені християни.

Вперше це трапилось за короля Яна, який наказав шукати в синагозі заховані євреями скарби; і його люди відкопали тут на дві тисячі гривень золота й срібла. За того ж короля кров тут пролилася, пролилася кров і за його онука Вацлава IV. В ту пасхальну ніч весь простір під склепінням, що лежало на двох восьмигранних стовпах, здригнувся від жалісних відчайдушних криків та ридань покалічених євреїв. Їхня кров високо бризкала на стіни старої синагоги й окропила староеврейські священні письмена.

Довго з жахом згадували в Єврейському Месті ту страшну пасхальну ніч, і відтоді щороку в день прощення відбувається в синагозі «селіха» — скорботний плач по жертвах тієї ночі. Склав його рабин Абіддор Каро, який був свідком тих подій.

А в старій синагозі лишилась пам'ять про ті дні. Відтоді не прояснилися її стіни. Ніхто їх не чистив, не фарбував, і так вони темнішали все більше й більше, аж поки зовсім почорніли. Рабин не дозволив нікому торкатися тих стін, бо прилипла до них засохла кров віруючих; сучасники і нащадки шанували її, як кров мучеників.

Стара синагога пережила й пізніші бурі та небезпеки. Коли чотириста років тому Єврейське Место охопила величезна пожежа, коли все палало й горіло, стара синагога недоторканна стояла над цим живим вогняним озером. Полум'я нищило все навколо, звідусіль шугали стовпи та хмари чорного їдкового диму. Лише на молитовню не злетіла жодна іскринка, і жодна черепиця не впала з її покрівлі.

На темний її фронтон сіли дві білі голубки та так і лишилися тут. Ані страшний жар, ані задушливий дим не зігнали їх звідти. Сиділи вони доти, поки не минула небезпека. Потім враз змахнули білими крилами і зникли у хмарах.

* Нер тамід — вічне світло.

За давніх-давен, більше ніж триста років тому, якимось восени повертався примас Єврейського Места рабин Ісаак додому. Повертався він з якогось провінціального містечка, де був у своїх справах. Йому довелося їхати лісом. Через те, що ні він, ні візник не знали дороги, звернули на роздоріжжі невірним шляхом і заблудили. Незабаром вони зрозуміли свою помилку, але на вірний шлях натрапити вже ніяк не могли.

Почало сутеніти, і в дрімучому лісі п'ятьма швидко насувалася, в ній потонули всі стежки та дороги. Але раптом перед ними між дерев блимнуло синювате світло. Побачили вони те світло й завмерли на місці. Коні самі зупинилися. Були вони неспокоїні, пряли вухами, форкали, потім почали ставати дибки — світло перед ними збільшувалося, виростало в червоне вогнище, в цілу заграву.

Візника теж пройняв страх. Лише примас не втратив самовладання. Він наказав візникові, щоб той зав'язав коням очі і зачекав тут, поки він піде довідається, в чому справа. І рабин пішов поміж дерев прямо до палаючого вогню, аж вийшов на невелику просіку і тут побачив дивну річ: величезну, гігантську купу золотих та срібних грошей. Двоє пігмеїв із сивими бородами брали з тієї величезної купи золото та срібло й наповнювали ним мішки.

Обидва були так захоплені своєю працею, що не помітили примаса. Той якусь мить дивився на них, а потім запитав, для кого вони наповнюють ті мішки. Тільки-но він сказав це, як один з карликів невдоволено поглянув на нього й злісно мовив:

— Не для тебе!

І тільки його й бачили. Одразу зникло золото, зникло срібло і всі мішки, вже повні грошей. Лише кілька загублених золотих виблискувало на землі. Другий карлик, проте, залишився. І цікавий єврей знову запитав, для кого наповнювали вони мішки.

— Не для тебе!

— А для кого ж тоді, скажіть, будь ласка?

— Для одного з твоїх людей, — відповів карлик і додав: — Але тобі не слід було питати. Ти перервав нашу роботу і тим нашкодив своєму чоловікові.

— Хто той чоловік? Прошу тебе, чи не міг би ти мені сказати?

— Не смію.

— Якщо не ім'я, то хоч як він виглядає, хоч яку-небудь прикмету...

— Не смію нічого.

— Тоді прошу хоча б таку дрібницю скажи: коли, в який час одержить він той скарб.

— Коли вийде заміж твоя дочка.

Примас був вражений, але все-таки знову почав допитуватись:

— Дочка? Моя дочка?! Але яке відношення має до цього моя дочка?

— Все одно ніколи не догадаєшся.

— Такий скарб! Боже! І мені нічого! Так дозволь хоча б підібрати з землі ці золоті монети.

— Дати не можу нічого, — сердито заперечив карлик. — Але, якщо хочеш, обміняй їх.

На тому й погодились. Примас віддав карликові три дукати, а сам, впавши на коліна, почав підбирати ті три золотих, що лежали на галевині, в різних її кінцях.

Коли він підвівся — нічого вже не побачив. Вогонь згас, карлик зник, навколо був один лише темний ліс, по якому гуляв холодний нічний вітер. Рабин швидко повернувся й поспішив назад. Візникові він не розповів, що бачив, а вигадав щось і наказав їхати. Коні вже не боялися і, дивна річ, йшли впевнено. Незабаром навколо посвітлішало. Вони виїхали з темного лісу й натрапили на вірну дорогу. Шлях тепер пролягав відкритою місцевістю, їхали вони цілу ніч і на світанку під'їхали до брами Єврейського Места.

Рабин Ісаак привіз з дороги великий клопіт. Хто той щасливий чоловік, який успадкує таке незчисленне багатство, і що мав на увазі карлик, кажучи про його дочку? Рабин думав, розглядав ті три дукати, привезені з лісу, гадав, та все марно. Пекуча цікавість не переставала мучити його. Нарешті він вирішив, що повинно йому допомогти якесь знамення, якийсь знак. Він загорнув карликові дукати у папір, кожний окремо, і один з них кинув крізь вікно на вулицю.

Сам сховався і почав стежити, хто ту монету підбере. Багато людей ходило повз будинок примаса туди й сюди, та жоден не звернув уваги на папірець. Вже кінчався день, вже примас хотів послати за монетою, аж раптом прибіг якийсь хлопчина, обідраний і замузаний, якусь мить лякливо оглядався на всі боки, потім швидко — скік — прямо до дуката, схопив його і кинувся навітки.

Примас навіть жахнувся від думки, що такий шалапут і обідранець може дістати той скарб. Але він тішив себе, що це ще не напевно. Наступного дня він знову кинув дукат в папірці на вулицю і знову чекав і спостерігав. І знову цілий день ходили люди, не звертаючи уваги на папірець, а надвечір знову прибіг той хлопчина, забрав монету і втік. Так сталося й на третій день з третім дукатом.

То вже не могло бути випадковістю, не могло статися само собою. То, безумовно, було знамення. Примаса не дуже тішило це, але він вбачав у цьому вищу волю. Тоді захотілося йому дізнатися, що це за хлопчина. І наказав примас оголосити по всьому Єврейському Месту, що він, примас, загубив три дукати і просить, щоб той, хто знайшов, повернув їх йому. Ледве встиг мешорес * оголосити це, як до примаса вже прибіг той бідний хлопець. Приніс дукати, але тільки два, і просив пробачення

* Мешорес — урядовий слуга.

за те, що третій віддав матері на торгівлю — мати одразу поверне цей дукат, як тільки одержить прибуток. Він би всі три зразу ж повернув, але не знав кому. А придбав він їх в такий дивний спосіб через те, що три ночі бачив віщій сон, в якому йому було наказано йти до будинку примаса, де він знайде загорнені в папірці дукати.

Рабин Ісаак був вражений і вже не мав жодних сумнівів, що цей бідний хлопець, на ім'я Мордух, син бідного єврея Шалома Майзеля, і є той щасливий спадкоємець скарбу. Похвалив рабин хлопця за його чесність, віддав йому останні два дукати і просив залишитись у нього, що буде його одягати і вчити, як власного сина. Зрадів молодий Мордух, подякував, але сказав, що залишитись не може, бо мати цілий день в крамниці, а батько сліпий.

— Я один у батька, і немає нікого, хто б водив його до синагоги. А ходить він туди тричі на день, — додав хлопець.

— Я найму для нього проводиря, — сказав примас.

— Чужий йому ніколи так не прислужить, як власний син.

І молодий Мордух не залишився у примаса. Через кілька днів пішов примас до його батьків і запропонував їм, щоб вони щодня посилали свого сина до нього, хоча б на кілька годин, — він оддасть його вчитися торговельній справі, щоб Мордух жив краще, ніж його батьки.

— Хлопець ваш мені подобається, — мовив примас. — Хороший він хлопець, і, якщо залишиться й надалі таким, віддав би я за нього свою дочку.

Шалом та його дружина були приємно вражені відвідинами багатого примаса і від радісного хвилювання не вірили своїм вухам. З вдячністю погодились вони віддати хлопця і свято обіцяли, що нікому не скажуть про це ні слова, як того бажав Ісаак.

Так потрапив п'ятнадцятирічний Мордух Майзель в дім примаса. Однак він продовжував щодня водити свого батька до синагоги і допомагав матері, як тільки міг. В навчанні і в торгівлі він мав великі успіхи, і коли йому минуло двадцять років, женив його рабин Ісаак на своїй дочці, яка щиро покохала Мордуха.

Ледве минуло сім днів після весілля, наказав примас запрягати коней і виїхати з Праги. Молодого зятя взяв він з собою і завіз його до того лісу, де шість років тому було йому таке дивне видіння. Майзелю примас, однак, не сказав, чого вони туди їдуть, не розповів про мішки золота і срібла. Пробули вони в лісі цілу ніч, аж до світанку. Але не побачили ні вогнища, ні карликів.

Збентежений повертався рабин Ісаак до Праги. Проте надії він не втрачав. Гадав, що іншим разом їм пощастить більше. Але їм не пощастило ні на другий, ні на третій раз. Через деякий час знову подався примас у ліс із своїм зятем, якому він так досі нічого й не розповів. Але й на цей раз їм не пощастило. І примас пересвідчився, що диво, яке він тоді бачив, було пекельною манною, що його обдурив диявол для того, щоб він оддав свою дочку за такого бідняка. Це дуже гнітило примаса.

І він вже не міг приховати своєї досади. Зять, якого він нещодавно так вихваляв, був йому тепер ненависний, і старий єврей відкрито показував це. Він дедалі холодніше ставився до нього, а згодом почав поводитися з ним просто грубо. Молодий Майзель тяжко переживав це і нарешті вирішив піти з дому примаса, де він став зайвим. Молода дружина не перечила йому, і вони переїхали до батьків Майзеля.

Мордух Майзель взяв у свої руки торгівлю залізом, яку вела його мати, і повів справу так добре, що їхня крамниця стала скоро найкращою не лише в Єврейському Месті, але й в усій Празі. Господь бог благословив старанність молодого купця. Незабаром Мордух Майзель став заможним, проте не запишався він і не зачерствіло його серце. Завжди пам'ятав він про бідняків. Щедро роздавав милостиню та подарунки, заступався за тих, хто не з своєї провини збіднів і заборгував, викупав боржників з в'язниці.

Якось влітку, перед жнивими, прийшов до його крамниці незнайомий селянин. Вибрав той селянин собі новісіньке знаряддя, коси та серпи, але сказав, що тепер перед жнивими немає в нього грошей і спитав, чи не буде Майзель такий ласкавий, чи не дасть йому той товар у борг. Майзель, якому селянин здався поважною людиною, погодився і віддав вибрані ним речі в борг.

Зворушений цим, селянин сказав:

— Ну, справді, ти хороша людина, якщо мені, незнайомому, віриш. Знаєш, у мене вдома є стара залізна скриня, дуже важка. Скільки не пробував, не можу її відімкнути. Та вона мені й непотрібна. Я її тобі привезу і віддам в рахунок боргу.

На третій день селянин привіз скриню. Була вона, справді, дуже важкою і важила стільки, що селянин не лише погасив нею свій борг, але й ще дістав трохи грошей готівкою, за лишки заліза.

Пізно ввечері хотів Майзель відкрити залізну скриню. Та тільки заклав долото, тільки стукнув молотком, як віко само одскочило і відкрилося. А під віком! Майзель жахнувся, остовпів, і, засліплений, дивився на золото й срібло, якими була доверху наповнена залізна скриня. Молодий купець дуже зрадів, але зразу ж опам'ятався, опустив віко, замкнув скриню, і нікому нічого не сказав, навіть своїй дружині. День, тиждень, місяць чекав він, сподіваючись, що селянин згадає і прийде за своїм скарбом. Але місяці минали, а ніхто не йшов, ніхто не зголошувався. Майзель із селянином не був знайомий, навіть не знав, звідки він. І коли минув рік, Майзель почав користуватися скарбом, як своїм.

Перше, що він зробив, — це пішов до верховного рабина і віддав йому велику частину грошей з тим, щоб на них була збудована нова синагога. Але він застеріг, щоб ніхто не знав, що це він дав гроші на будівництво. Проте коли синагога була збудована й освячена, рабин привселюдно оголосив, хто її збудував і вказав на Мордуха Майзеля, що скромно стояв у кутку.

Всі кинулися до нього, почали славити і поздоровляти. Першим був рабин Ісаак, його тесть. Примас зразу примирився з зятем, а коли той розповів йому про селянина і залізну скриню, впевнено сказав:

— Селянина не чекай! То був один з карликів!

І тільки тепер розповів примас своєму зятеві, що трапилось з ним багато років тому в лісі і чому вони стільки разів після весілля туди їздили.

— Хто б міг подумати, що таке трапиться! — вигукував рабин Ісаак. — Таке диво трапиться! Хай славен буде Іегова на віки вічні!

Мордух Майзель був багатцем аж до самої своєї смерті. Проте він не був скнарою, завжди допомагав своїм єдиновірцям і багато добра зробив їм.

Синагога, яку він збудував своїм накладом, досі носить його ім'я. Крім неї він збудував у Єврейському Месті ратушу, жіночі лазні, богадільню та притулок для єврейських сиріт; і те, що криві, брудні й багаті вулиці й провулки Єврейського Места були вибруковані — це теж його заслуга. Розширив він також єврейське кладовище й завжди і скрізь пам'ятав про бідних. Так чинив він до самої своєї смерті, а вмер він у 1601 році.

3

За панування Рудольфа II жив у Єврейському Месті рабин Іегуда Лев бен Безалел, муж дуже досвідчений та вчений. Був він високий на зріст, і тому називали його «великий рабин». Він досконало вивчив не тільки талмуд і кабалу * але й математику й астрономію. Не одна таємниця природи, захована для інших, була йому відома, і він творив такі дивні речі, що люди вражалися його чарівній силі.

Далеко йшла про нього слава, і досягла вона замка святого Вацлава, двору короля Рудольфа. Його придворний астроном Тихо де-Браге давно знав і поважав вченого Іегуду Лева, а сам володар познайомився з ним за дивних обставин.

Якось їхав король у кареті в супроводі вершників-придворних з Градчан до Старого Места. Було це якраз тоді, як видав король указ про виселення всіх євреїв з Праги. Рабин Лев пішов у замок просити за своїх єдиновірців. Але зазнав невдачі, бо до короля його не пустили. І от зараз він чекав короля, стоячи посередині Кам'яного мосту, бо напевне знав, що король їхатиме саме цим шляхом.

Коли люди побачили на мості розкішну королівську карету, запряжену четвериком коней у красивій блискучій зброї та пишний почет на конях, закричали вони рабинові, щоб тікав з дороги. Але Лев стояв, ніби не чуючи, якраз на шляху королівської карети.

* Т а л м у д — збірка єврейських законів; к а б а л а — єврейське таємне вчення.

Тут люди накинулись на вченого мужа і почали шпурляти в нього каміння та грязюку. Але замість каміння та грязюки, на голову рабина, на плащ і до ніг його падали квіти.

Тимчасом під'їхала королівська карета. Та рабин ні на крок не зішов з дороги. І коні його не зачепили, а навпаки, самі перед ним зупинилися, хоча кучер їх і не стримував.

Тільки тут поворухнувся рабин, підійшов з оголеною головою, весь усипаний трояндами та іншими квітами, до карети, опустився на коліна і просив короля про милість для своїх єдиновірців. Король, здивований його появою і тим, що тут сталося, звелів йому прийти до замка. Це була велика милість.

Другої милості домігся рабин у королівській резиденції — король задовольнив його прохання.

Євреїв не стали виганяти з Праги, а їхнього рабина Лева відтоді часто запрошували у замок до короля, якого він розважав своїм чаклунством. Одного разу забажав король Рудольф, щоб показав йому рабин Безалел праотців Авраама, Ісаака, Іакова і синів його. Рабин спочатку вагався, але потім пообіцяв, що виконає прохання свого повелителя, тільки просив, щоб ніхто не сміявся, коли з'являться священні образи патріархів.

Король і придворні, що зібралися у віддаленій залі, пообіцяли не сміятися й нетерпляче дивилися у глибоку нішу біля вікна, де у напівтемряві стояв поважний великий рабин. Але раптом він зник, немов розтанув в імлі, і з сірої хмари з'явилася, яскраво освітлена, самотня велетенська постать в збористому одязі. З'явилася, велично пропливла перед очима в усіх і раптом зникла, ніби згасла в сірій хмарі. То була тінь Авраама. За ним з'явився Ісаак, потім Іаков і сини його — Іуда, Рувім, Сімеон, Ісахар та інші; з'являлися вони один за одним, і король та придворні тихо й поважно дивилися на предків єврейського народу. Аж тут раптом з хмари вискочив син Іакова Невфалім — рудуватий, у ластовинні. Він пробіг підтюпцем, швидко, ніби не хотів відстати й доганяв інших. Тут король не міг втриматися від сміху. Але як тільки король засміявся, зникли враз і хмара і всі видіння, і в просторій залі залунали крики жаху та здивування. Придворні схоплювалися зі своїх місць, усі дивилися і вказували вгору на розмальовану стелю.

Стеля прогнулася, і на очах стала осідати, опускаючись все більше і більше. Висока зала ставала дедалі нижчою й нижчою. Придворні, бліді як смерть, хотіли кинутися до дверей, але не могли зрушити з місця. Немов примерзли. Всі, у тому числі й король, почали волати до Безалела, щоб він зупинив стелю.

І вийшов рабин з ніші, звів догори руки і щось промовив. І перш ніж договорив, стеля зупинилася і більше не прогиналася. Про дальші чудесні видіння корою годі вже було й думати. Кинувся він геть із зали, а за ним і всі придворні.

Стеля однак на своє місце не повернулась. Як опустилась, так і залишилась. Король ніколи більше до тієї зали не входив. Замкнули її двері, й так, замкнені, вони залишились назавжди.

Рабин Лев бен Безалел не впав у неласку через цю пригоду. І трапилось так, що сам король Рудольф відвідав його дома. Такої честі ще не знало Єврейське Место. Та рабин Лев зумів за неї віддячити — чимало несподіванок приготував він для свого короля і повелителя.

Будинок Лева мав непоказний вигляд. Був він старий і погано збудований. Але тільки король та придворні увійшли через низькі двері до покою, як почали дивуватися. То не була кімната звичайного дому, а то була прекрасна склеписта, розмальована, з ліпними прикрасами палата княжого палацу. Сходи, які вели на масхауз* і які звичайно робилися дерев'яними, виблискували мармуром там, де їх не закривав дорогий килим. І не в звичайній скромній масхауз увійшли вони, а до розкішної зали, прикрашеної картинами та рідкісними шпалерами. Крізь бічні відчинені двері було видно анфіладу багатих кімнат, а одні двері вели на відкриту галерею в італійському стилі.

Рабин Лев, шанобливо супроводжуючи короля, увів його та придворних до великої кімнати, де був накритий стіл, і просив короля скористатися з його гостинності. Король сів до столу, і рабин почастивав його і всіх придворних такими стравами, які нічим не поступалися перед королівськими. Король, захоплений тим чарівним умінням, з яким Лев розширив і так розкішно оздобив свій невеличкий будинок, гостював у рабина досить довго і повернувся дуже задоволений. Свою приязнь до вченого рабина і милість до нього виявляв король не один раз. А рабин, щоб зберегти пам'ять про відвідини чеського короля, наказав вирізьбити на своєму будинку поруч зі своїм гербом — гроном винограду — лева.

Ще дивовижнішим, ніж ті градчанські привиди праотців, був Голем, слуга Іегуди Лева. Могутній рабин сам виліпив його з глини, а потім оживив, вклавши йому до уст «шем»**.

Голем працював за двох. Прислужував, носив воду, рубав дрова, замітав і взагалі робив усю чорну роботу. Причому не їв, не пив і не потребував відпочинку. Але кожного разу напередодні «шабесу»,*** в п'ятницю надвечір, коли всяку роботу треба було припиняти, рабин виймав з уст Голема «шем»; Голем одразу застигав, більше не ворушився і стояв, як бовдур, у кутку — мертва глина, яка після «шабесу» знову оживала, як тільки рабин знову вкладав йому до уст чарівничий «шем».

Одного разу Лев бен Безалел, поспішаючи до старо-нової синагоги, щоб засвітити «шабес», забув про Голема і не вийняв «шем» з його уст. І тільки рабин увійшов до молитовні, тільки почав цсалом, як прибігли

* М а с х а у з — прихожа або прохідна кімната.

** Ш е м — папірус з чаклунським єврейським написом.

*** Ш а б е с — святкування суботи в євреїв.

люди з його дому і від сусідів, перелякані, захекані, почали з жахом розповідати, що вдома діється щось страшне — Голем лютує, ніхто не сміє до нього підійти, так і дивись, вб'є когось.

Рабин якусь мить вагався: почався «шабес», вже співають псалом. Всяка праця, будь-яка, найменше зусилля вважається вже гріхом. Але псалому, яким починається суботній день, він ще не доказав, отже, справжній «шабес» ще не почався. Тому рабин підвівся й поспішив додому. Ще він не добіг до свого будинку, а вже почув глухий шум і важкі удари. Коли він увійшов до будинку — всі інші від страху залишилися позаду, — то побачив справжній розгром: розбитий посуд, розтрошені, перекинуті столи, стільці, скрині та лавки, розкидані книги. Тут уже Голем свою справу закінчив. Зараз він «працював» у дворі, де вже лежали побиті кури, курчата, кішка та пес. Саме в цей момент він виривав з землі велику, з товстим стовбуром липу. Голем був весь червоний, чорний його чуб метлявся по чолу й обличчю, коли він видирав дерево, та вирвав він його так легко, мов якийсь кілок з плоту.

Рабин йшов прямо до нього. Дивився йому просто у вічі і простягав руки. Голем здригнувся, витріщив очі, коли рабин доторкнувся до нього, і втупився у рабина, ніби прикутий його поглядом. І тут рабин простяг руку й одним рухом вихопив з його уст чарівний «шем».

Голема немов підкосило. Враз він звалився на землю і лежав без руху, як звичайний глиняний бовван. Усі євреї, старі й молоді, радісно закричали і, сповнені тепер відваги, наблизилися до поваленого Голема, сміялися й лаяли його. Рабин, однак, глибоко зітхнувши, не промовив ні слова і пішов назад до синагоги, де при світлі ламп почав знову читати псалом і засвітив «шабес».

Святий суботній день минув, але рабин Лев бен Безалел не вклав уже Големові до уст «шем». І так Голем більше не встав, залишився глиняним бовваном і потрапив на горіще під дах старої синагоги, де згодом розвалився на куски.

Минули віки, і багато змін стался в Єврейському Месті. Суворі ізоляції не додержувались, брами зникли, місто змінилося, змінилися вулиці, будинки, змінилися люди.

Лише старо-нова синагога залишилася без змін, такою, як і була, а разом з нею незмінним залишився тихий «сад мертвих», що лежав між нових будинків. Тут були поховані минулі покоління древнього Єврейського Места, від найстаріших часів, коли ще, як кажуть, не було Праги, аж до тих часів, коли жителям гетто * стало легше жити, коли востанне

* Гетто — частина території в середньовікових і деяких капіталістичних містах, одведених для примусового поселення певної расової групи людей.

відбувалося тут «коуре» (похорон) і востаннє читали «кадіш»* над відкритою могилою.

В тіні дерев і кущів бузку височить безліч кам'яних пам'ятників, простих і вигадливих, плоскі дошки стоять прямо або прихилені одна до одної на зразок стріхи. І на кожній накреслено інший малюнок: гроно, що взагалі свідчить про єврейське походження, умивальник, який означає, що тут спочиває нащадок роду Левів, руки, знак роду Арона. Тут зображення дівчини, там зображення лева, вовка, оленя та інші, відповідно до імені небіжчика.

Скрізь написи старосєврейським письмом, короткі або довгі; вони повідомляють ім'я та рід, рік смерті та інші відомості про померлого. Читаєш імена різноманітні та дивні: старосєврейські, німецькі, з давніх часів, з XVI сторіччя, коли євреї найбільше приєднувались до іншого народу, багато чеських імен. Тут спочиває єврей Краса, там Чех, Черний, тут єврейка Сладка, Чарка, Маміла, Лібуша, Слава, там Незамисл, Мата, Влк, поряд Добрушка та багато-багато інших.

За старих часів, коли тут ще ховали мерців, євреї таємно клали на пам'ятник гроші — милостиню біднякам, які стидалися просити допомоги та подання. Нині на деяких пам'ятниках лежать купки камінчиків, де більше, де менше; вони покладені на знак поваги до небіжчика. Кожний віруючий, що приходив на могилу, клав на пам'ятник камінець, і кількість їх свідчила про те, як довго живе в пам'яті той, до кого стосуються слова: «Будь благословенна пам'ять справедливого».

Всі покоління колишнього Єврейського Места спочивають тут: бідні й багаті, забуті й прославлені у свій час. Тут спочиває вчений рабин Абігдор Каро, творець плачу про великий погром євреїв за короля Вацлава IV, тут спочиває Мордух Майзель, син Шалома, великий благодійник своїх єдиновірців; славний Іегуда Лев бен Безалел та інші визначні люди Єврейського Места.

Усі вони спочивають в тіні запашних кущів, і ніщо не порушує їхнього сну. Але є тут один, який навіть в «саду мертвих» не знайшов одпочинку, і побожно «шолом алейхем»** марно витає над його покинутою могилою.

Той єврей замолоду відцурався свого роду. Прийняв християнську віру і став священником. Був він капеланом у храмі святого Віта. Проте, коли прийшов його останній час, згадав він про своє походження, і дуже захотілося йому бути похованим у «саду мертвих» в Єврейському Месті.

Була там також похована молода єврейська дівчина, яку він колись в молодості кохав. Вмер він, як єврей, і євреї його поховали так, як він просив, поблизу могили коханої дівчини. Проте спокою, якого він і за життя не зазнав, не знайшов і тут. Щоночі вставав він з могили і прямував до Влтави, де чекав на нього човен і страшний гребець-кістяк.

* Кадіш — молитва по мертвому.

** Шолом алейхем — мир вам!

Кожної ночі, в темряві або при світлі місяця, переправлялися вони на той бік. Священик-віровідступник сховався на берег, а гребіць супроводжував його на гору до замка, в храм святого Віта. Там єврей-священик сів до органа і починав грати, а кістяк роздував міхи. Печальні церковні пісні, покаянні псалми лінули в просторому похмурому храмі. В тих палких звуках виливав священик свою тугу і просив прощення у бога. Але бог не чув цих зворушливих, жалісних прохань. Перш ніж годинник на Святовітській вежі бив північ, орган затихав, і сумно вертався органіст вниз до ріки.

Кістяк перевозив його назад через Влтаву, і священик повертався на кладовище батьків, до своєї могили, щоб завтра знову встати серед ночі та їхати за ріку грати у храмі святого Віта покаянні псалми та пісні.

VII

СКОРБОТНІ МІСЦЯ

Ніч на 21 червня 1621 року була в Празі страшною та неспокійною. Жах стискав серця. Всюди мертво, всі будинки замкнені, ніхто не виходив на вулицю; лише патрулі чужоземних солдатів походжали по місту. Лунко звучали їх кроки й грізно бряжчала зброя.

На Старомістській площі стояли у нічній темряві вози, з яких скидали дошки й колоди і носили на середину ринку, де працювали теслярі. У гробовій тиші лунали глухі удари сокир та стукіт молотків. У нічному присмерку при світлі смолоскипів усе вище й вище виростав великий поміст, і коли замріяв холодний синій світанок, він стояв уже готовий: обтягнений червоним сукном, з високим дерев'яним хрестом на одному боці. То був ешафот.

На ньому ще нікого не було. Але коли зійшло сонце, загримів з кремля постріл гармати — знак, що езекуція починається. Всю площу оточили імператорські війська, піхота й рейтари, а на зловісному помості вже стояли похмурі, загорнуті в плащі могильники та помічники ката. Згодом вийшов і сам кат Ян Мидларж.

Зайняли свої місця королівські судді. От уже оголосили вони ім'я першого із засуджених директорів, що провели останню ніч у Старомістській ратуші, і вже мужньо пішов пан Шлік на ешафот.

Солдати почали бити в барабани, а в місті, в будинках, запанувала жахлива тиша. У вірних чехів серця стискалися від жалю, вони плакали і молилися за чеських панів та їхніх друзів з директорії, які вмирили на тому червоному ешафоті та на шибеницях. І було їх двадцять сім.

На тому місці Старомістського ринку, де це сталося, лежало шістнадцять великих каменів, розкладених квадратом. Старі чехи, ходячи

через це місце, ніколи не зачіпали тих каменів, не наступали на них. Завжди обходили їх, пануючи це печальне місце й пролиту кров чеських панів.

Кажуть, що один раз на рік, а саме в ніч на 21 червня, з'являються на цьому місці ті страчені шляхтичі та городяни. Сходяться тут усі вони на чолі з найстарішим, майже дев'яностолітнім паном Капліржем з Сулевці, за ним іде пан Будовец з Будова, з довгою сивою бородою, старий Конєцхлумський, Кохан з Прахової, пан Криштоф Гарант, Дівіш Чернін, пан з Міхаловіц, Шлік, Отто з Лосу, пан з Білої, Гоштянек, Єсенський, Воднянський, Вокач, Іржі Ржечицький, Кобр, Ізбицький та інші, старші й молодші, і наймолодший від усіх сорокалітній Ян Кутнаур, що так мужньо, з піснею на устах помирав. Усі вони сходяться на місце страти, а потім тихо, мовчки прямують площею до Тинського храму. Там стають вони на коліна перед олтарем і побожно приймають святе причастя під обома видами. А потім зникають.

В той час стояли будинки і посеред скотного ринку, і один з тих будинків, той, що стояв ближче до Новоместської ратуші, мав назву «У Замечніків». Приблизно за тридцять кроків від того будинку, недалеко від ратуші, височів на відкритому місці камінь п'ять четвертин ліктя заввишки та лікоть завширшки. На тому камені був витесаний хрест, під ним череп і дата — 1627.

Кажуть, на цьому місці, біля цього каменя, за давніх часів у нічну пору відбувалися страти. Кажуть, що в 1627 році стратили тут кількох священиків, а в 1743 році кількох чеських панів за те, що приєдналися вони до баварського курфюрста Карла Альберта, коли він з французами захопив Прагу, оголосив себе чеським королем і коронувався у храмі святого Віта.

Якраз до цього каменя, що стояв тут аж до дев'ятнадцятого століття, вів з Новоместської ратуші підземний хід, який проходив під усім скотним ринком і йшов далі — аж до будинку Фауста.

VIII

БУДИНОК ФАУСТА

Цей старовинний будинок стояв «На Скалках», в кінці скотного ринку, на розі проти монастиря «На Слов'янах». Ніхто в ньому вже давним-давно не жив, і тому вигляд він мав занедбаний і похмурий. Червоний колись дах потемнішав, стіни облупилися, вікна, помутнілі від пороху й дощів, затягнені павутинням, дивилися, як сліпі. Важкі дубові ворота були забиті міцними цвяхами, і хвіртка в них ніколи не відчинялася; і ніхто біля них не зупинявся, щоб постукати залізним, майстерно виконаним молотком, що висів збоку.

За воротами було тихо: пес там не гавкав, півень не кукурікав. А перед воротами росла між камінням трава.

Похмурим був також і сад, що простягався за будинком з того боку, де проходив шлях до монастиря «На Слов'янах». Ніхто той сад не доглядав. Не було в ньому клумб, не було ні квітників, ні грядок з овочами. І стежки зникли, заросли травою. Скрізь тільки трава, буйна, висока трава, в якій потопали вкриті лишайниками та мохом стовбури старих яворів, лип та фруктових дерев.

Лише весною, коли розпускалися дерева, коли буйна трава була всипана кульбабами, немов золотими дукатами, коли біліли в ній зміячки та болиголови, ставало тут веселіше. Але восени, коли опадало листя і встилало весь сад, коли небо, схиляючись під важкими хмарами, низько опускалося, холодний вітер знову гуляв серед голих дерев, а вже ранніми сутінками й сад і будинок огортала пітьма, сумом віяло тоді від саду та від будинку, і наганяли вони на людей якийсь дивний жах. Це було прокляте богом місце, і вночі тут витав дух доктора Фауста, що й після смерті, як і за життя, не мав спокою. Давним-давно в цьому домі жив доктор Фауст. Тут він займався чаклунством, тут вивчав чарівні книги, тут викликав диявола і продав йому свою душу. За це диявол йому служив і виконував усе, чого тільки бажав доктор. Але згодом, коли настав час розплати, диявол сказав: «Досить вже. Ходім!»

Проте доктору Фаусту ще не хотілося йти; боронився він, як тільки міг. Заклинав, замовляв він диявола, але все дарма. Диявол накинувся, схопив його, затис у пазурах і, незважаючи на опір, вилетів з ним геть, та не через двері, а прямо крізь стелю. І так Фауст одержав те, що заслужив: продався чорту, і чорт його взяв.

А та дірка, яку пробрили вони в стелі, залишилась. Кілька разів намагалися її замурувати, але щоразу на ранок каміння випадало, й знову, як і раніше, зяяла чорна дірка. Врешті люди кинули її замурувати, охопив їх жах, особливо коли в будинку почав з'являтися дух Фауста. Він з'являвся щоночі і лякав мешканців будинку, і навіть найхоробріші не могли довго витримати тут.

Ніхто вже в ньому не селився, він спорожнів і поступово став руйнуватися. Ніхто навіть не заходив до нього, всі намагалися обминати його стороною, особливо надвечір або вночі. Та одного разу восени надвечір зупинився біля воріт будинку Фауста якийсь юнак, студент.

Про те, що він не мав ні копійки, свідчили його поношений трикутний капелюх, стара куртка, лискучі, короткі по коліна, штани, латані панчохи та стоптані черевики.

Був він бідний, як злидень, як бродячий чорт. Не мав уже навіть де жити — з квартири його виселили, бо не міг він платити. Довго ходив студент по Празі, шукаючи притулку, просив, щоб здали йому кімнату в борг, але всюди йому відмовляли, ніхто не хотів його брати. Так про-

ходивши цілий день, він, нарешті, змучений, стомлений, зупинився перед будинком Фауста. Як він до нього потрапив — сам не знав.

Смеркалося, мжичив дощ і віяв холодний вітер. Зношена куртка, хоча студент і застебнув її доверху, не гріла, а блаженські черевики пропускали воду. Студент тремтів од холоду. Дощ припустив дужче, настав осінній вечір. Де ж він почуватиме? Він не мав навіть де голову прихилити. Розпачливо оглядався він на всі боки, аж раптом погляд його зупинився на старому похмурому будинку. «Звідси мене не виженуть», майнула думка. І гіркота охопила юнака. Хвилину він вагався, потім взявся за клямку, хвіртка відчинилася, і юнак опинився в склепистому під'їзді. Тут було сухо, вітер не завивав сюди. Наважившись зайти сюди, студент вирішив іти й далі.

По сходах, над якими з правого боку в нішах стояли дивовижні статуї, піднявся він у коридор. Коридор був довгий і кінець його губився в темряві. Вздовж коридора побачив юнак ряди темних дверей, що вели до покоїв. Тут було тихо й безлюдно, лише знадвору, із запущеного саду, долиняло виття вітру. Студент хвилину роздумував, потім сміливо потягнув за ручку найближчих дверей і зайшов до кімнати. Під її склепистою стелею вже ставало темно, темрява тут густішала ще й тому, що стіни були до половини вкриті дубовими панелями і всі меблі, старий стіл, шафа і лави біля стіни, були з темного дерева. Біля столу чорніло крісло з високою спинкою.

Студент якусь мить стояв біля дверей, потім підійшов до крісла і сів. Оглядаючись, він чекав, прислухався. Але в будинку ніхто не озвався, ніхто не з'явився. Лише вітер надворі завивав і дощ дріботів і періщив у вікно. Студент у кріслі чекав, прислухався, але втома перемогла його, вітер та дощ приспали, і він заснув.

Спав він до одинадцятої години, проспав північ, годину після півночі, спав аж до білого ранку, і ніщо його не збудило. Вранці він здивувався, коли побачив, де опинився, але те, що він так спокійно провів тут ніч, надало йому сміливості. Він не кинувся тікати, а навпаки, зацікавлений, увійшов до сусідньої кімнати. Тут теж стояли різні меблі і, крім того, на стінах висіло кілька старих почорнілих портретів, на яких можна було розгледіти лише похмурі обличчя бородатих мужів. Про колишнього мешканця будинку, про доктора Фауста, який весь час не виходив з голови у студента, ніщо тут не нагадувало.

Але в третій кімнаті... Тут стояло ліжко під балдахіном з випівлої матерії, на підлозі лежали полинялі подушки, два повалених, вкритих порохом стільці й розкрита стара книга, в пожовклій, колись-то білій шкіряній палітурці. А в стелі — дірка! Чорна, зяяла вона, очевидно, пробита одним ударом надзвичайної сили.

Тут студент зупинився вражений. Все, що він чув колись про те, як чорт забрав Фауста, тепер він бачив на власні очі. Оці стільці повалив Фауст, оцією книгою він шпурнув у диявола. Студент не наважувався

взяти її і взагалі довго не затримувався тут. В дальшій кімнаті не було нічого особливого, лише те, що з стелі звисала дерев'яна драбина. Студент піднявся по ній нагору і зупинився перед отвором у склепінні, що вів далі. Та тільки-но студент ступив на останній щабель драбини, як почув позад себе якийсь шелест. Він здивувався й злякався — драбина, якою він піднявся сюди, раптом сама собою зморщилася, немов була зроблена з паперу, і зникла в стелі. Студент стояв у новій кімнаті, значно більшій, ніж інші. Він так здивувався, що навіть забув про драбину й про те, як він сюди потрапив.

Кімната була простора, з розмальованим склепінням, на якому були зображені сонце, місяць, зірки та інші небесні знаки. Попід стінами стояли потемнілі полиці з книгами в старовинних палітурках, великі та малі, і столи з різними посудинами, скляними і залізними, пляшки, порожні та наповнені рідинами червоного, золотистого, синього та ясно-зеленого кольорів. Посеред цієї великої кімнати стояв довгий стіл на схрещених ніжках, покритий зеленим сукном. На столі блищали мідні та латунні посудини, різні вимірювальні прилади, поруч лежали поживклі пергаменти й папери, чисті та списані, а під олов'яним свічником з напівзгорілою восковою свічкою — розкрита книга. Все мало такий вигляд, немовби хтось вийшов звідси на хвилинку, але так і не повернувся.

В цій кімнаті затримався студент найдовше. А коли він знову підійшов до отвору, через який зайшов сюди, і став на його край, сама собою спустилася дерев'яна драбина, і він міг вільно зійти вниз. З нижньої кімнати він вже не пішов до спальні Фауста, а через інші двері вийшов до вестибюля. Там побачив він статую — гарного юнака з барабаном. Студент підійшов до нього і тільки-но доторкнувся до барабана, як хлопець заворушився, немов живий, і почав бити в барабан. Палички так і мелькали, а барабан гримів так гучно, що дрижали вікна. Хлопець все барабанив і барабанив, а студент, перелякавшись, вибіг у коридор. Звідти до під'їзду, на порожнє подвір'я, в самий кінець саду, де стояв колодязь. Його кам'яні плити поросли жовтим лишайником і зеленим мохом і жовто-червоне опале листя вкрило його і дивну кам'яну статую химери, що стояла біля нього.

Студент пройшовся садом, але довго не затримувався в ньому.

Похмурого осіннього дня невесело було під старими деревами, між кущів та заростей глоду. Студент повернувся до будинку.

Там було тихо. Барабанщик уже не барабанив. Але студент більше до нього не підходив, він знову попрямував до великої склепистої кімнати й почав розглядати пергаменти і папери, що лежали на столі. І раптом під паперами він знайшов гладеньку лискучу мисочку з чорного мармуру і в тій мисочці — срібний талер, чистий, блискучий, як новий.

Студент зрадів і злякався одночасно. Хвилину стояв над ним, міркуючи, що робити. В нього не було ні гроша і він був голодний. Але що, коли це витівка Фауста або навіть самого диявола?!

Студент вагався, боявся, але потім все-таки взяв талер і подався до міста. Надвечір повернувся він ситий, але зі страхом в душі — чи не з'явиться йому вночі якийсь дух. Знову сів у те крісло, як і вчора, щоб у ньому переспати ніч. Але не зміг він так легко заснути, як минулого вечора, та й вночі прокидався. Проте ні дух Фауста, ні чорт не з'явилися.

А коли вранці він знову почав розглядати бібліотеку і прилади на столі, знову знайшов у чорній мармуровій мисочці талер. Учора там лежав лише один талер, він його взяв, розміняв у місті, у нього навіть в кишені лишилося кілька дрібних монет; а зараз — звідки взявся цей новий талер? Білий, мов крапля молока, тремтів цей талер у чорній мисочці. Так, це, мабуть, для нього! Мабуть, доктор Фауст чи хтось інший підтримує його. Так вирішив студент і взяв монету.

Перед полуднем він пішов і повернувся лише надвечір, в кишені у нього була остача з другого талера. І знову він проспав у будинку Фауста всю ніч, і знову все було спокійно, як і вчора. Ранком він побіг просто в бібліотеку і кинувся до столу. Він був там! Талер був там: блискучий, ніби щойно викарбуваний, лежав він у чорній мисочці. Студент вже анітрошечки не сумнівався в тому, що це для нього, і взяв талер без всяких вагань.

І так щоранку находив він там талер. Студент у день стільки не витрачав. Що залишалося, складав, і незабаром назбирав собі на новий одяг, на плащ, на капелюх, на нове взуття. Почував він себе дуже добре. Про квартиру не думав. Йому вже не було страшно в будинку Фауста, він уже звик до цього тихого житла, де піклувався про нього якийсь дух, що ніколи не з'являвся на очі. Дров на зиму було досить у дворі і в саду. Студент добре топив, усе підкладав поліна, і вогонь, потріскуючи, весело горів у печі великої кімнати, або в каміні нагорі, в бібліотеці, а студент все читав та й читав книги з бібліотеки Фауста; читав він книгу, яку знайшов на великому столі, і ту, що лежала на підлозі в спальні. Не зразу він одважився взяти її, але знайшов він в ній лише велику кількість *пентаграм* *, чарівних знаків і заклинань. З острахом почав він читати, і інколи волосся ставало дибом од тих чародійних письмен.

Іноді йому ставало тоскно в цьому відлюдді. Та переселятися йому не хотілося. Тут було спокійно й затишно, а також — щодня талер без праці. Друзі по університету, куди він ходив дедалі рідше, дивувалися, що з ним трапилось, як він змінився, яким став франтом. Жахнулися вони, коли почули, де він живе, і не захотіли йти до нього, коли він їх запросив. Та згодом цікавість деяких спокусила. Студент усе показав своїм друзям, од під'їзду до верхнього поверху, показав вестибюль, кімнати, бібліотеку, показав спальню і в ній чисту нову постіль, в якій він тепер сам спав, дірку в стелі, затулену і прикриту килимом, провів їх

* Пентаграма — тут — магичний знак.

по саду і показав все, що тільки сам побачив під час свого перебування в старому будинку.

Потім студенти, вкрай здивовані, розповідали про чудеса таємничого будинку: про юнака, що сам барабанить, про дивні статуї, що тихо співають, про залізну панну, яка облила їх водою, про чарівну ручку від дверей однієї з кімнат, яка іскрилася й біла того, хто до неї доторкнеться, про кімнату, в яку із стелі сама спускається драбина і потім сама піднімається нагору, про дивовижні прилади та чародійні книги. І про залізні двері розповідали, що вели з будинку до підземелля в довгий темний коридор.

Лише чорною мисочкою з білим талером не похвалився студент. Він сміявся, коли знайомі застерігали, щоб не залишався він довго тут, що все це до пори, до часу, що колись раптом з ним може щось трапитися, і, можливо, злий дух уже розставив на нього тенета.

І недарма говорили вони. Принада цієї пастки була в чорній мисочці.

Щодня студент мав талер, не повинен він був ні про що турбуватися і нічого робити. Звик він до достатку й почав дозволяти собі деякі надмірності, почав чепуритися, красиво одягатися, витрати збільшувалися, але грошей в мисочці не прибувало. Талера вже йому не вистачало.

Студент одвик від скромного життя, забув, як йому було, коли він тільки прийшов у цей дім. І працювати йому вже не хотілося. Вирішив він звернутися до книг, зокрема до тієї, що лежала на столі у великій кімнаті, і до тієї, яку знайшов у спальні на підлозі. В них було написано, як заклинати і як викликати духів. Самі духи досі не з'являлися і не турбували його, і він їх теж іще не викликав. Він боявся, торопів. Але тепер його мучила жадаба до золота. Срібло вже його не задовольняло. Навіть повних мисок талерів було б йому вже замало. Він жадав золота, і допомогти йому в цьому мали ті книжки.

Якось він цілий день бенкетував у Празі і прогуляв усі позичені напередодні гроші. Під час бенкету він хвалькувато говорив своїм друзям, товаришам по чарці, щоб вони більше пили, щоб не жаліли його грошей, що завтра, мовляв, він матиме грошей ще більше, причому золото, тільки золото, і не позичене, а своє власне, що він примусить того духа, який йому досі служив, щоб давав золоті дукати, а не прості талери.

Пізно увечері повертався він до будинку Фауста. Кілька підпилих друзів хотіли зайти туди разом з ним. Але він не дозволив, сказав, що сьогодні мусить бути сам, що цієї ночі в нього буде важлива праця. Друзі бачили, як він увійшов, як зачинилася за ним хвіртка у важких воротах. І більше вони його не побачили. Ні вони, ні хто інший. Не з'являвся він більше ні в університеті, ані в своєму легковажному товаристві.

Коли дехто з його знайомих, які вже побували в будинку Фауста, пішли туди шукати його, то не знайшли. В будинку було тихо, порожньо і якось тривожно. Ані сліду студента ніде не було. Лише у спальні поба-

чили друзі зім'яту постіль, скидані на землю подушки, розкиданий одяг, подертий на лахміття плащ, перекинуті стільці, на підлозі розкриту стару чародійну книгу, а біля неї свічник з обгорілою свічкою.

Все виглядало так, ніби тут хтось боровся. А в стелі! Килим лежав на землі, зірваний і роздертий, і в стелі зяяла чорна дірка. По краях її були криваві плями. І не чорні, старі, а свіжі, недавні.

Студенти перехрестилися і кинулися геть з будинку Фауста. Жах охопив їх, коли уявили собі, як загинув їх товариш. Очевидно, викликав він злого духа, зухвало з ним розмовляв і... дух йому одплатив. Злий дух виніс його крізь ту саму дірку в стелі, крізь яку колись вилетів з доктором Фаустом.

Яка багата твоя скарбниця старовинних легенд, матінко Праго!

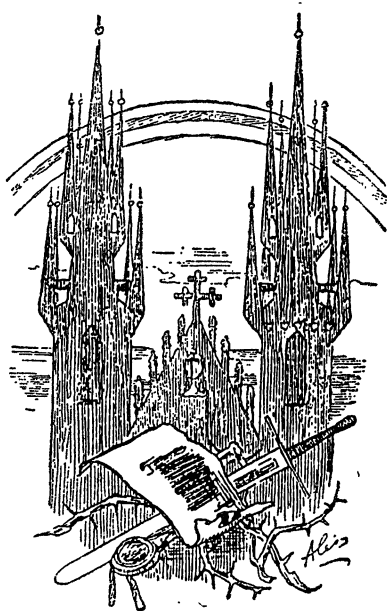
Про тебе наші перші думи. Ти — розум і серце вітчизни. Твоя слава і твої страждання були славою і стражданням усього народу. Мила ти і дорога всім вірним чехам. Од віку стоїш, мати наших міст, і віки віддавали тобі красу свою.

Чудова і прекрасна ти в сонячному сяйві, чудесна, як у казці, як приємний сон в місячну ніч. Минулі віки втілені в тобі так прекрасно, що серце стискається від захоплення.

Будь благословенна! Будь здорова ти — гніздо королів наших!

А ми підемо далі, в інші краї, по слідах віків, прислухаючись до їх відгомону в старовинних легендах.

Будь здорова, матінко! Злата слов'янська Праго!

ПРО ЯНА ЖИЖКУ

I

Спершу глянемо на південь Чеської землі. Онде видніється в тій стороні, неподалік од невеличкого селища, тихий відлюдний куток, Троцновський маєток. Навколо — луки, поля, дубовий гай та хвойні переліски, за ними вдалині, на заході, синіють Крумловські гори.

Зупинись і глянь на той земанський маєток, з дерев'яними будинками і порослими мохом покрівлями, що сховався в тіні дерев. Тут провів своє дитинство найбільший герой і полководець нашого народу.

Тут місце його народження.

Віддалік за маєтком і за ставком, біля поля на узліссі, височів колись над голим косогором могутній дуб. Під тим дубом і народився він. Влітку, в жнива, пішла троцновська земанка глянути, як працюють женці.

Тут і побачив світ її син Ян, що згодом став волею і духом міцний, мов той дуб.

Зростав і мужнів він в Троцновському маєтку й у відлюдних його околицях. За юнацьких літ, кажуть, віддали його до школи у Прахатице, що було на той час чеським містом, до тієї самої школи, куди ходив також із Гусинця бідний хлопчик Ян *. Щодня той хлопчик Ян ходив уздовж річки Бланіце і часто, стомившись, відпочивав на її березі на уламку скелі, що ще й досі зберігся.

Коли Ян, якого прозвали Жижка, досяг віку чоловіка, дістав він у спадщину після свого батька Троцновський маєток. Проте недовго прожив він тут спокійно. Незабаром почалася в нього суперечка з Індржіхом з Роземберга, могутнім паном і володарем земель південної Чехії, який чинив збройний опір навіть королеві. Володар з Роземберга грубо нехтував правами своїх сусідів-земанів, і так сталося, що молодий троцновський господар, який ревно оберігав свою честь і незалежність, взявся за зброю і став непримиреним ворогом крумловського пана і будейовіцьких німців, з якими він теж завів суперечку.

Боротьба була нерівною. Незаможному земану несила була перемогти всевладного пана і багате королівське місто. Він мстив їм, як тільки міг, а коли вороги спалили і пограбували його маєток, втік у ліс і продовжував нерівну боротьбу, аж доки друзі не заступилися за нього і не закинули королеві про нього слово.

І так з ласки короля Вацлава IV потрапив Ян Жижка в 1409 році до Праги, де залишився при дворі, ставши комірником королеви Софії.

Через деякий час виїхав Жижка з Праги до Польщі — воювати в польському війську проти німецьких рицарів. 15 липня 1410 року разом з багатьма чехами та моравами, що служили в польському війську, Ян Жижка брав участь у битві біля Танненберга, в якій німецькі рицарі були розбиті вщент. В Танненберзькій битві героїчно бився Жижка і втратив тоді око. Довгий час пробувши в королівстві польським, Жижка повернувся на батьківщину, до Праги, до двору короля. Як слуга королеви Софії, він супроводжував її часто до Віфліємської каплиці на проповіді славного магістра Яна з Гусинця. Троцновський земан дуже полюбив його і його вчення. Людина строгих правил, Жижка цілком погоджувався з віфліємським проповідником, коли той таврував розбещеність і розпусту тодішнього товариства світського та духовного.

Тому так глибоко засмутила Жижку нещасна доля благочестивого магістра, коли довідався він, що Ян Гус ув'язнений у Констанці, що закували йому в кайдани руки і ноги і що, нарешті, на сором і ганьбу всьому чеському народові, спалили на вогнищі. І не лише печаль, а гнів і ненависть до всіх ворогів Гуса, чужинців і чехів, охопила Жижку, особливо до останніх. Дедалі частіше роздумував Жижка про смерть магістра Яна і друга його Ієроніма Празького. Нерідко, заглиблений у свої сумні думки, довго походжав він по подвір'ю королівського замка у Вишеграді.

* Мається на увазі Ян Гус.

Якось застав його там король Вацлав. Побачивши його задуму, король спитав, чому він сумує.

І одповів тропновський Ян:

— Милостивий королю, мені жаль, дуже і дуже жаль, що вірні чехи і щирі вчителі наші так жорстоко й несправедливо, незважаючи на охоронну грамоту імператора, були спалені. Хто б міг бути веселим після цього!

І король відповів на це:

— Милій Яне! Якщо можемо ми виправити цю помилку і коли знаєш ти шлях до цього, — зроби це. Ми щиро бажаємо тобі успіхів.

І, кажуть, піймав Жижка короля на слові, пообіцяв зробити це. І таки зробив.

II

В той час всі пражани, як і більшість народу, захоплювалися вченням Яна Гуса і забажали приймати святе причастя під обома видами. І коли священники празьких костьолів відмовилися причащати хлібом і вином, рицар Мікулаш з Гусинця на чолі величезного натовпу став перед королем Вацлавом на вулиці біля костьолу святого Аполлінарія і просив, щоб більшість храмів була віддана тим, хто причащається під обома видами.

Король злякався такого страшного напливу народу, вигнав з Праги Мікулаша з Гусинця, змінив радників в Новоместській ратуші, а пражанам наказав, щоб усю свою зброю — списи, піки, луки, лати, шоломи та щити — принесли в день свята Мартіна до Вишеграда і поклали перед своїм королем.

Радники страшенно злякалися того наказу. Боялися вони, що дуже розгнівається король, якщо не послухаються його наказу. А віддати зброю і зменшити свою силу теж не хотіли. З цього скрутного становища вивів їх Ян Жижка. Він порадив їм зібрати всю громаду й оголосити, що це наказ короля, нехай пражани надінуть свій обладунок і всі разом рушать до Вишеграда. І коли король побачить їх, то, звичайно, не віддасть наказу, щоб вони склали зброю.

Так і зробили.

В день святого Мартіна всі пражани в повному озброєнні пішли до Вишеграда. На чолі, в рицарському обладунку, йшов Ян Жижка. І коли вони, сяючи на сонці зброєю, вишикувались під прапорами на площі перед королівським замком і король злякано й стурбовано глянув на них з вікна, радники підштовхнули Жижку:

— Говори, брате!

І він, виступивши вперед, став перед королем і мовив:

— Милостивий королю! Тут стоїмо ми, твої піддані, при повному озброєнні, так як наказав нам ти його принести. Ось воно тут перед тобою,

милостивий наш пане. Накажи, що нам тепер з ним робити. Можеш послати нас куди завгодно, проти будь-якого ворога — ми підемо з радістю й будемо мужньо, до останньої краплі крові, захищати твою милість і твоє королівство.

Заспокоєний король посміхнувся і мовив:

— Ти, брате, добре кажеш. Накажи людям, щоб кожен йшов собі додому; я вам вірю.

І всі у повному порядку повернулися до Новоместської ратуші і там розійшлися. І зброю вони зберегли і короля не прогнівили. І все завдяки мудрій пораді і розумній промові троцновського зема́на, Яна Жижки. Відтоді пішла серед пражан слава про нього.

А ще більше прославився Жижка після смерті короля Вацлава в 1419 році.

Були тоді сумні, тяжкі часи, бо сила-силенна ворогів ополчилася проти чеського народу. Найзапеклішим ворогом був Зігмунд, король угорський, брат короля Вацлава, який відкрито говорив, що віддав би всю Угорську землю за те, щоб на Чеській землі не залишилось жодного чеха.

І от тоді, коли смертельна загроза нависла над Чеським королівством і над мовою чеською, став на захист своєї батьківщини прославлений хоробрий земан, одноокий Ян Жижка з Троцнова, який згодом почав називати себе «Чашник».

Повстав він з божою поміччю і ополчився проти ворогів свого народу, проти тих, хто був з ними заодно, проти ворогів Яна Гуса, проти тих, хто не причащався під обома видами. Всюди він закликав народ до зброї, щоб всі — від малого до великого — завжди були напоготові. Підбадьорював і закликав не журитися і не втрачати надії в цей час небезпеки, мужньо стати на захист батьківщини і не зважати на те, що доведеться битися слабким проти сильних, небагатьом проти багатьох, неодягненим проти одітих.

Основу його війська складали селяни, і з ними в частих боях і битвах він перемагав закутих в броню рицарів і добре вивчених воїнів. Ні разу не був він переможений. І не лише силою, яку збільшувало його натхнення, не лише військовим умінням, але й хитрістю знищував він своїх ворогів.

Так, у березні 1421 року йшов Жижка з Пльзеня до недавно закладеного міста Табора із своїми людьми, яких разом із жінками та підлітками-пращниками було не більше чотирьохсот. Бойових возів у нього було дванадцять, їзових коней — дев'ять. Почали наздоганяти Жижку пани, що були на службі в угорського короля. З двох боків сунули вони — одні йшли од Піску, інші, пльзенські, на чолі з магістром Страконицьким, — від Стракониць.

Коли Жижка проминув Штекен і йшов до Судомержиць країною, в якій було багато широких лук і повноводих ставків, пани наздогнали

Його і не дали можливості відступити й уникнути нерівного бою. Жижку переслідували дві тисячі одних тільки вершників, і всі були в тяжкій добрій броні. Жах наводили ці «залізні пани». Проте Жижка не розгубився. Із своїм невеличким загonom, озброєним здебільшого тільки ціпами, відступив Жижка за ставок, який називали Шкаредим і який був тоді саме спущений, вишикував тут своїх людей, а возами укріпив високу греблю.

І тоді наказав жінкам свого загону, щоб розклали на мулкому дні в траві та в комишах свої хустки, пледи та покривала.

І тільки вони це зробили, як з'явилися загопи «залізних панів» — і скоро поле, луки навколо й сам ставок уже кишіли важкими вершниками, їхній обладунок і зброя блищали на сонці, а над ними маяли численні прапорці.

Було саме свято благовіщення, коли надвечір, в час молитви, мов рій першнів, вони кинулися з усіх кінців до ставка, до примітивної фортеці, що складалася з греблі та возів. Вони мчали вперед з дикими криками радості. Сподівалися рицарі, що їм не доведеться навіть рукою поворухнути, навіть вдарити мечем або списом, — а тільки потопчуть цю жалюгідну купку людей і рознесуть її копитами своїх коней.

Але навіть добратися до греблі на конях вони не змогли. Мусили спішитися і більша їх частина рушила через ставок. Важко було йти «залізним панам» по мулкому дну. Сковзалися вони і перед самою греблею почали падати. Заплутувалися острогами в хустках, пледах і покривалах і чим швидше хотіли звільнитися, тим більше заплутувались, тим важче піднімалися і частіше падали. А ззаду наступали все нові й нові ряди рицарів, задні штовхали передніх, передні падали і не могли підвестися. Ряди збилися, зчинилася метушня і безладдя, і тоді кинулись на них «брати». Били і молотили їх ціпами так, що панцири тріщали й шоломи бряжчали.

І почалася страшна битва. Паніка і жах охопили «залізних панів», особливо коли сталося небувале диво: хоча було ще досить рано, лише час вечірньої молитви, проте сонце зайшло передчасно і так раптово, ніби ним хтось вистрілив за гору, і настала така темрява, що не видно було, хто кого б'є. В цій пітьмі почали «залізні пани» рубати один одного і, нарешті, кинулись тікати. В безладді, з великими втратами, ганебно тікали вони, і багато з них з досадою і злістю повторювали:

— Мій спис їх не бере, мій меч їх не рубає і мій самостріл в них не лучає!

Всю ніч провів Жижка на бойовищі, а на світанку вирушив далі й добрався до Табора без особливих труднощів. Там зустріли його урочисто і з великими почестями.

Біля Судомержиць захистив себе Жижка від численної ворожої кінноти жіночими хустками, пледами та покривалами. Іншим разом звелів він виготовити проти кінноти тригранні гострі залізні шипи, які наказав розкидати по землі. Коли вороги погналися за його військом, гострі шипи

вп'ядлися в ноги їхніх коней. Коні почали кульгати та, перелякані раптовим і сильним болем, ставали дибки, розбиваючи ряди і лякаючи цим задніх вершників, бойовий порядок був розладнаний, і у ворожому війську почалися метушня та безладдя.

Жижка навчив своїх людей, як користуватися бойовими та обозними возами, як ставити їх тісно один до одного, колесо до колеса, створюючи таким чином міцний заслон, відповідно до сили й кількості ворогів та до місцевості. Надавати цьому заслонові різні форми, знайомі селянам,— форму мотики, граблів, коси тощо. А коли бувало скрутне становище і вони стояли на горі, Жижка наказував наповнити частину возів камінням і поставити їх, непомітно для ворога, між передніми рядами вершників. І коли ворог, що стояв під горою, готувався до наступу, вершники за наказом Жижки розступалися, даючи дорогу возам, і важкі вози, наповнені величезними каменями, котилися вниз. Колеса крутилися дедалі швидше вози розганялися все дужче, деренчали, тряслися, гуркотіли так, що аж земля дрижала. Ніхто їх не міг ні затримати, ні зупинити, вони нестримно з шаленим гуркотом летіли вниз, налітали на ворогів і нищили їх. Били, трошили, руйнували все на своєму шляху, а коли перекидалися, то давили ворогів своєю вагою. І перш ніж вороги встигали опам'ятатися, Жижка вже наказував своїм людям іти в наступ. Так трапилося в 1424 році біля Малешова в битві проти пражан.

Сам Жижка їздив на білому коні; був він на той час літній вже чоловік, середній на зріст, але кремезний, широкоплечий, з круглим широким обличчям, з рудою коротко підстриженою бородою і з пов'язкою на лівому оці. Під час бою був він у кольчuzі, а в руці тримав булаву. А взагалі носив Жижка круглу шапку, обшиту хутром, з-під якої спадало волосся на темний плащ без рукавів, надітий поверх сукняної куртки. А на ногах — грубі чоботи.

Коли виїздив він куди-небудь, оточений своїми підлеглими, попереду завжди їхав священик, несучи в розщепленій палиці дерев'яну чашу. Священик був у ризи, як і всі священики Жижки під час богослужіння. Не любив Жижка, щоб таборські священики служили в звичайному одязі і в грубих чоботах, без ризи. Тому-то, кажуть, називав він їх «шевцями», а вони прозвали його священиків «лахмітниками».

Багато міст і замків захопив Жижка, але всю здобич завжди віддавав «братам».

Собі нічого не залишав, тільки «павутиння», як він сам говорив. Коли вони захоплювали місто, Жижка посилав «братів» за здобиччю, а сам йшов, як він говорив, «обмітати павутиння» — забирати окости і копчене м'ясо, що зберігалося у населення в коминах. Обмітав Жижка все це «павутиння» і наказував величезні окости, копчене м'ясо, солонину сховати у вози. І Жижка завжди возив їх з собою, щоб у разі потреби мати для себе і для «братів» запаси їжі.

III

Брат Жижка жорстоко мстив за Гуса. Не один костьол, не один монастир, не одне місто ворога було спалене і знищене без жалю. Та часом Жижка бував і милосердний. У Празі, коли підступив він зі своїми людьми до монастиря святої Анни, щоб знищити його, на порозі монастирської брами впала перед ним на коліна черниця, його родичка, і в ім'я боже просила зглянутись над нею, над її сестрами во Христі і над монастирем. Пожалів її Жижка, змилювався, і монастир святої Анни залишився цілий.

Гірша доля спіткала великий Седлецький монастир на Кутній Горі. Жижка віддав його своїм людям на пограбування, та наказав не зачіпати прекрасний монастирський костьол, величезний і надзвичайно красивої архітектури. Проте один з воїнів забрався на дах костьолу і розпалив там вогнище. І зайнявся весь костьол. Розгнівався Жижка, як побачив, що з костьолу шугає дим і вихоплюється полум'я; почав він допитуватися, хто це запалив, і пообіцяв багато золота палієві. І палій прийшов і похвалився своїм вчинком. Тоді наказав розгніваний полководець, щоб дали йому золото, але спочатку, щоб розтопили те золото і гаряче вилили в горло палієві. Так шкода було Жижці прекрасного костьолу.

Великих труднощів зазнав Жижка під час облоги замка Влчінець, коли йшов до гори Осташ за Полицею, що над Медуєю, туди, де сілезьці так жорстоко мучили й били полицьких гуситів.

Замок Влчінець стояв серед лісів на високому відрозі, де зливалися потоки Медуя і Ждярьський. Сам по собі він був неприступний, а крім того берегла його якась чародійна сила, бо ядра від гармат навіть подряпин на його стінах не залишали. Гусити були вправними стрільцями, гармати їхні безнастанно гриміли цілими днями, а часто і вночі, аж ліси навколо гули, немов від грому, — та все дарма. Ядра одскакували від бастіонів, мурів і веж, як горох.

Довелося припинити обстріл. А коли гармати замовкли, долинула до табору Жижки музика із замка. Хтось грав на скрипці. Це був музикант, якого вже бачили воїни раніше. Тепер він стояв у вікні вежі і теж грав на скрипці. І наказав Жижка найкращому стрільцеві, щоб вистрілив у того музику. Стрілець взяв самостріл, прицілився, вистрілив — і враз замовкла скрипка, і музикант зник з вікна. Тоді наказав Жижка стріляти з усіх гармат по замку. І тільки-но перші ядра вдарили по замку, як знявся порох, посипалося каміння і згодом у стіні з'явив великий пролом. Перш ніж зійшло сонце, у здобутому Влчінці лунали переможні крики «братів».

Зруйнували вони замок і підпалили його. Цілу ніч він палав, і червона заграва освітлювала навколишні ліси й пагорби. Замок згорів, і

згоріло все, що було в ньому, — і чарівний музикант, що мистецтвом своїм охороняв його...

Так ішов брат Жижка Чеською землею, борючись проти друзів і союзників короля Зігмунда. Підкорилося йому багато міст, і багато замків він захопив. В 1421 році обложив він замок Рабі на Пльзенщині. Той замок Жижка вже один раз захоплював, але не залишився в ньому. І от тепер, коли Жижка вів своїх людей на приступ, а вороги зі стін стріляли по них, він був поранений стрілою в око, в своє єдине здорове око. Кажуть, що земан Сезема Коцовський був тим стрільцем, що поцілив славного полководця. Кажуть також, що до ока Жижкові влетіла під час наступу тріска з груші, в яку вдарило вороже ядро. Поранення було таке тяжке, що Жижка ледве залишився живий. Він наказав одвезти себе до Праги на лікування, і з ним поїхав туди Матій Лоуда з Хлумчан, воевода таборський, вчений досвідчений чоловік, який, як кажуть, поклав Жижку в своєму будинку в Старому Месті в Празі. Називався той будинок «У чорного баранця». Лікарі витягли у Жижки з ока стрілу, але світла божого йому вже не повернули. Став він сліпий на обидва ока.

На брамі замка Рабі, де спіткало Жижку те лихо, намалювали пізніше таку картину: ліворуч Жижка в латах, верхи на коні, з булавою в руці, веде військо в наступ. Праворуч — вежа з брамою, а на тій вежі Коцовський стріляє з лука. Під тією картиною записана розмова, яку він мав з Жижкою:

— Це ти, брате Жижко?

— Я.

— Бережи своє обличчя.

Відтоді не міг уже Жижка сам на коні водити в бій своїх людей. Але командував ними в бою так само, як і раніше. Сидячи високо на возі під великою короговою, на якій було зображено чашу, він наказував возити себе за військом. Люди, що супроводжували його, помічники й особливо милі та вірні йому брати — пан Вікторін з Подебрад, Ян Бздінка і Кунеш з Біловіц, — описували йому місцевість: де скелі та гори, де ліс і луки, де долина, рівнина або пагорб. З усім цим Жижка знайомився перед боєм, а під час бою вони доповідали йому, що робиться.

Жижка все це враховував, віддавав накази й — перемагав союзників угорського короля і в Чехії, і в Моравії. Звідти одного разу вирушив він проти короля Зігмунда. Це було восени 1423 року, на початку жовтня.

Вишикувавши в чотири ряди вози і взявши скільки можна було гармат, вирушив Жижка за кордон чеського королівства, через гори до Угорщини. І спустошував він землі, якими йшов, одплачуючи угорцям і їхньому королю за нехристиянську жорстокість і насильства, які чинили вони в Чехії, особливо в 1420 році. Тоді не щадили вони ні жінок, ні немовлят.

І пройшов Жижка через гори аж до Дунаю, до земель, що лежать між Комарно і Естергомом. Вороги тікали від нього, забираючи з собою

худобу. І трапилось так, що нестало в Жижки харчів, зокрема м'яса. І от захопив він одне село на Дунаї, вище Естергома. Було те село безлюдне, покинуте, жодної людини в ньому не залишилось. Наздогнати втікачів уже було неможливо. Всі вони переправились човнами й плотами на острів на Дунаї, що був недалеко від села. Туди ж перегнали всю свою худобу, залишивши в хлівах лише кілька телят і маленьких поросят, які не могли перепливати на острів.

Угорці на острові дуже тішились, що зберегли від чехів всю свою худобу. Почуваючи себе безпечно, вони одуріли від радості. Почали галасувати, кричати через ріку в бік села, кивати глузливо до чехів і кликати їх до себе — тут, мовляв, досить худоби. Вони добре знали, що гусити не мають ні човнів, ні плотів.

Та Жижці не потрібні були плоти. Перехитрив він мадьярів. Наказав, щоб «брати» взяли телят і поросят, яких знайшли в селі, і надвечір притягли їх на берег до самої води і тут їх били і взагалі робили так, щоб телята мукали, а поросята пронизливо верещали.

І залунав над Дунаєм страшний крик — мукання, ревіння, всерек — аж у вухах дзвеніло. Звуки ті линули за Дунай до острова і так вплинули на корів і свиней, що вони посхоплювалися з місць і, як навіжені, споцуквані інстинктом, кинулися у воду. Марно кричали на них угорці, марно лаялися і намагались повернути худобу. Як не кричали, як не лаялися, не змогли нічого вдіяти: вся худоба кинулася у воду, коли побачила перших корів і свиней, які пливли на той бік. Вся ріка кишіла від худоби, а навколо й у воді та на березі лунало мукання, хрюкання, бекання і вереск, але все заглушив веселий крик Жижкових людей, коли гнали вони до палаючих вогнищ мокру, лискучу від води худобу.

Досі угорці не чинили особливого опору Жижці і не перешкоджали йому просуватися вперед. Вони хотіли заманити його якомога далі, щоб переважаючими силами оточити і знищити. Але він зрозумів, що не можна далі просуватися, і повернув свої вози знову до Моравської землі.

Але тут настало для Жижки скрутне становище. Його почало переслідувати велике кінне угорське військо, що мало багато гармат. Насувалися вороги на нього з усіх боків і майже щоразу, коли він розкидав табір, нападали на нього. Багато шкоди завдавали вони також під час переправ через річки. Проте сліпий полководець своєю хитрістю руйнував усі плани ворогів, відбив усі їхні напади і щасливо дістався до Моравії.

Цей угорський похід був одним з найвизначніших бойових подвигів Жижки, бо відтоді, як почав він воювати, цей похід був найтяжчим. Та господь бог допоміг йому вийти з Угорщини.

Коли ж з Моравії повертався Жижка до Чехії через Літомишль, прийшов він за Високе Мито і наказав війську зупинитись. Настав полудень, час обіду і відпочинку. Жижка був стомлений. І «брати», бажаючи зробити приємність любимому полководцеві, влаштували йому місце, де б він міг зручно відпочити і попоїсти.

Кожний воїн по кілька разів набирив у свій шолом землі і висипав ту землю на обраному місці. Сотні й сотні шоломів землі насипали вони, і незабаром височів уже пагорб, рівний зверху. Привели на нього Жижку, і тут він пообідав. По обіді військо рушило далі. Але пагорб той воїни не розрівняли, залишився він цілий. Він стоїть і нині, і навколишні жителі називають його «Жижчин стіл».

IV

Коли Жижка йшов з військом на Моравію, оточив він по дорозі місто і замок Пршибислав. Тут, у таборі, захворів він на моровицю. Довго не мучився. Відчувши, що вже більше не встане, заповідав Жижка своїм дорогим вірним чехам, зокрема пану Вікторіну з Подебрад (його синові Іржикові був він, кажуть, хрещеним батьком), Кунашеві з Біловіц і Яну Бздінці, щоб завжди захищали вони правду божу.

В ті сумні хвилини був біля Жижки також Ян Лаудат, його писар, і Міхал Коуделе з Житеніц, на руках у якого помер Жижка у середу напередодні святого Гавла, під грушею, як свідчить про це легенда. Існує ще інша чутка, що вмер він під дубом, бо ж під дубом він народився.

Тіло полководця було поховано в костьолі святого Духа в Градці над Лабою. Звідти його останки перевезли згодом до Часлава й поховали в костьолі святих Петра і Павла. Могила його була біля однієї з костьольних колон, поблизу бічного вітваря. Проти тієї могили висіла кам'яна таріль. Про ту таріль розповідають, що з неї їв Ян Жижка, а інші кажуть, що на ній носив священник Жижки святі дари для причастя.

Так помер брат Ян Жижка, «Чашник», переможець біля Судомержиць, Вожиці, на Жижкові, біля Кутної Гори та Гавлічкового Броду, на горі святого Готарда, біля Горжіц, біля Малешова та інших місць, творець гуситської військової техніки, якому підкорилося стільки міст і замків і який ніколи не був переможений, тому що бився він «не лише за закон божий, але також за визволення мови чеської та слов'янської».

Коли вмер Жижка, вирішили жителі Градця намалювати його на своєму прапорі — верхи на білому коні, в рицарських латах, з булавою в руці, — так, як він їздив, коли був живий. І коли жителі Градця билися під тим прапором, ніколи не були переможеними.

Жоден з мужів, прославлених у чеській історії, не зберігся так довго і живо в пам'яті народу, як тропновський герой. І місце, де він загинув, залишилось у пам'яті. «Жижчине поле» — так називали і називають те місце, і довго залишалося воно незораним. В пізніші часи, коли дехто намагався заплямувати пам'ять славного героя, хотіли те поле зорати. Спробували, невелику ділянку виорали, але доорати не змогли. Воли, що були запряжені в плуг, захворіли і здохли.

Так і зосталось «Жижчине поле» цілиною. А згодом виріс на ньому кущ бузку. Ріс він, розростався і став таким великим, що хазяїн тієї ділянки вирішив його знищити. Але тільки почали копати, аж мотика випала з рук робітника і вдарила його по нозі. Тоді взяли сокиру. Та тільки почали рубати, злетіла сокира з топорища і поранила того, хто рубав нею кущ. Так і залишився кущ бузку на полі. Не забув народ і того дуба біля Троцновського маєтку, під яким народився Жижка. Віки стояв той дуб, і люди шанували і берегли його.

Пізніше, після Білогорської битви, намагалися змалювати народів Жижку, як жорстокого дикуна й кровопивцю. Але люди пам'ятали його, як непереможного воїна сили нездоланної. Джерело тієї сили шукали люди в тім дубі, під яким народився Жижка. І за силою ходили вони до дуба, зрізали гілля, відколювали скалки від стовбура і робили з них держак до сокир і молотків. Вірили, що удари таких сокир і молотків будуть дужчі і служитимуть довше. Коли дуб засох і залишився від нього невеликий сухий стовбурчик, почали приходити сюди ковалі та селяни і забивали в той стовбур цвяхи. Були вони переконані, що від нього стануть дужчими. Та водночас нищили вони і стовбур, відколюючи від нього скіпки на держак до своїх знарядь. Так поступово гинув могутній дуб, аж поки не залишився від нього тільки пеньок. А коли й той почав зотлівати, ходили до нього люди по тріски, щоб ними закріпити і забити топорища на своїх сокирах і ручки на молотках. І тепер немає від того дуба й сліду.

Всі будівлі, особливо монастирі та замки, зруйновані в Чехії під час воєн, зокрема під час Тридцятилітньої війни, знищені були силою Жижки. Так вірили люди, а деякі й зараз вірять. І де не стоїть який старий вал, що зберігся од давніх-давен, вважають, що він також з часів Жижки.

Так, про старі вали в околиці Лужі розповідають, що вони були Жижчині. Коли ти відвідаєш величезні насипи біля Копідлна і спитаєш людей, що живуть по-сусідству, що знають вони про ці старовинні вали, то почувеш: «Це старочеські бастіони, з тих часів, коли воював Жижка».

І місця, де зупинявся Жижка під час своїх походів, звідки починав наступ і де відпочивав, — назавжди запам'ятав народ і пам'ять про них передає од покоління до покоління.

Біля Рихмбурга є ставок Спалинець. Називається він так, бо в тому місці, кажуть, Жижка наказав спалити ченців, захоплених в полон у Подлажиському монастирі. В самому Рихмбурзі є «Жижчина скеля». Та скеля, що височить якраз проти замка і відділена од нього вузькою ущелиною. Розповідають, що Жижка наказав у центрі скелі зробити заглибину, поставив у ній свої гармати і почав гатити по замку; в мурі замка ще й досі є два кам'яних ядра з гуситських гармат. Далеко звідси, на північному заході нашого королівства, біля Блшан, є пагорбок, який досі називають «Жижчин», бо кажуть, що колись троцновський вождь розбивав тут табір. А за межами теперішньої Чехії, в Кладському графстві, яке

належало в ті часи до Чехії, біля шляху з міста Радка до Вамбержиць на узліссі стоїть скеля, а на скелі камінь, дуже схожий на людську голову у шоломі, з пов'язкою на оці. Скелю цю й досі називають «Жижчиною головою».

В Наході також є «Жижчин стіл». Це великий круглий камінь на грубому піщаному «п'єдесталі» під білою стіною на замковому пагорбі. Колись біля того столу була кам'яна лавка. Тепер вона стоїть трохи нижче. За тим столом, кажуть, обідав Жижка, коли повертався з Моравії через Кладське графство. Находського замка він не зацілав. Лише подивився, кажуть, на нього і мовив, що це осине гніздо не варто ворушити.

Крім того «Жижчиного столу» в Градецькому краї є ще один. Поблизу Вшестар, Росніце та Проблузі біля Кралова Градця чорніє ліс під назвою Бор. В тому лісі є невисокий пагорб «Гомоле», і вершина його, що заросла травою, називається «Жижчин стіл». З чотирьох боків його ростуть липи, а посередині — горобина. На цьому місці зупинявся Жижка, коли йшов з Кутних Гір до Кралова Градця. Розляглося тоді військо навкруги «Гомоле», а на вершині поставили стіл для полководця. Кажуть, що був той стіл золотий, а посуд на ньому — срібний. В той час, коли Жижка обідав за цим столом, воїни співали йому. Після обіду той стіл і той посуд за наказом Жижки закопали, а самі пішли далі до Градця.

Золотий стіл і весь срібний посуд лежать в тих місцях і нині. Але ще нікому не пощастило їх викопати.

Зате викопують люди багато «Жижчиних підков». Де знайдуть яку стару підкову глибоко в землі, то вважають, що вціліла вона з Жижчиних часів. Пізнають ті підкови по дірках. Дірки в підковах з часів Жижки круглі.

Поряд з жижчиними столами існують також і жижчині дерева. Здебільшого це липи, під якими відпочивав стомлений полководець, лежачи в приємній прохолоді. Така стара липа є в Крчині та в інших місцях. Здійснилося те, що написав про Жижку старий літописець: «Слава про нього долетить до багатьох і далеких країн світу і житиме у віках».

КУТНОГОРСЬКІ РУДОКОПИ

I

За часів Жижки Кутна Гора перейшла до чехів. Кажуть, що саме тоді в Італійському дворі карбувалися гроші з чеським левом і з написом на одній стороні: *«Гріш чеського народу»*. А на другій стороні був зображений кіот, чаша і було написано продовження: *«Що бореться во славу божу»*.

Тоді знову здійснилося Лібушине пророцтво про гори: вдруге вичерпалися багатства Кутної Гори і вдруге відкрилися нові поклади. Вперше відкрилися поклади за панування блаженної пам'яті короля Їржика, вдруге за короля Владислава Ягелонця.

Не одна нова жила була виявлена, не одна нова шахта закладена, багато шахт поглибили й багато штолень прорубали в скелях. Кількість рудокопів дедалі збільшувалась. Долини кишіли від рудокопів, і побож-

ний їхній спів лунав з численних приміщень, де вони чекали своєї зміни. Розквіт рудників позначився і на місті. Кутна Гора пропвітала, багатшала. Будувалися нові дома, і саме в цей час збудував на Кутній Горі Матей Рейзек свій славний мистецький витвір— храм святої Барбари. В місті селилися земани, чужинці, часто приїздили купці, багатолюдно, шумно було на всіх вулицях і площах, а найбільший гомін стояв на Італійському дворі, де працювали головний управитель монетного двору Чеського королівства, управитель рудників, управителі виноградників, писарі рудників та інші чиновники, там була канцелярія королівського скарбника, де часом бував і сам король.

Під канцеляріями і розкішними королівськими покоями були підвали, повні дорогоцінного металу, і майстерні монетників та карбувальників, де з срібла, розплавленого в печах і вилитого в пруги, карбували блискучі чеські гроші.

Кутна Гора розквітла і стала першим містом після Праги. І от, за часів Владислава II, згадали кутногорці про вірних чехів, яких за те, що вони причащалися під обома видами, німці, які володіли колись містом, без всякого милосердя живими кинули до глибоких шахт. І витягли кутногорці з тих старих шахт, головним чином з тієї, що за Коуржімською брамою, останки вірних чехів, щоб з пошаною поховати їх. І диво-дивне— знайшли вони там одне пошматоване тіло, від якого йшов чистий і приємний запах, подібний до аромату мірри.

Це схвилювало і збентежило все місто. Всі говорили про те, що коли тіло, яке стільки років спочивало в глибокій шахті, має такий запах, то це свідчить про божу милість. Говорили також, що, напевне, це тіло коуржімського священика Яна Ходека, який був замучений разом зі своїми товаришами-священиками і, подібно до сотень і сотень чехів, кинутий сюди.

Це дивне тіло знайшли в 1492 році. І ще не встигли люди заспокоїтись після цього, як сталася нова хвилююча подія. Над Кутною Горою знялася буря, і вибухнула вона з глибин землі, де кипіло незадоволення, де бідні люди тяжкою працею добували багатство й добробут багатим і сильним. Надра землі давали стільки руди, що королівська комора могла мати безліч срібла, а люди— достатній заробок. Але пожадливість кількох людей завдала кривди і королю і робітникам. Чиновники рудників не надсилали всього срібла до Праги та ще й уривали частину заробітку у рудокопів.

Глибоко під землею, в глухій темній штольні, освітленій тьмяним червоним світлом вкритої кіптявою лампочки, старанно і невтомно працював рудокоп, ламаючи руду киркою та кайлом. Раніше він спокійно виконував цю роботу. Великого клопоту у нього не було, хіба що іноді на самоті, у пільмі, ледве освітленій тьмяною лампочкою, мимохіть припинить роботу, прикладе вухо до землі, прислухаючись, чи, бува, не пролунає зненацька в мертвій тиші чужий голос, тричі повторивши його ім'я.

Або оглянеться — чи не з'явиться з темних глибин штольні гномик з іскристими очима в одязі рудокопа, з лампочкою на поясі, з кайлом в руці, який часто глузував з рудокопів, але часто також наводив їх на багату руду.

Тепер рудокопи мали інший клопіт. Гнітила їх жорстока панська кривда, те, що чиновники дедалі більше недоплачували їм за тяжку, виснажливу працю. Вони вже одержували майже половину колишньої платні, виконуючи ту ж саму роботу. За цю мізерну платню не міг рудокоп прогдувати свою сім'ю. Деякі з них страшенно бідували.

І накипіло у всіх на серці. Скаржилися рудокопи одне одному, і ніхто вже не приховував того, про що думав під час роботи і що вирішив: не можна далі так жити, не повинно бути так, щоб вони поневірялися, а пани чиновники багатіли. Турбувалися робітники також і про короля. На власні очі бачили вони, скільки руди й металу добувається в горах, скільки срібла виплавляється, і наскільки менше посилають чиновники до Праги!

Спершу рудокопи спробували домогтися полегшення своєї долі. Та ні чиновники, ні управителі, ні староста громади навіть слухати їх не захотіли. І почали знущатися над ними ще більше. А коли рудокопи сходилися, щоб поговорити про свої турботи, розганяв їх бургомістр зі своїми наглядачами або жовнірами з Італійського двору. І рудокопи таємно змовились і вирішили послати ходаків до короля, який тоді жив в Угорщині в Будинському замку.

З нетерпінням і тривогою чекали рудокопи повернення своїх посланців. Тішилися вони думкою, що король, почувши про їхні страждання, накаже перевірити і, переконавшись у правдивості скарг рудокопів, покарає винних.

Посли рудокопів, як таємно вночі вийшли з Кутної Гори, так таємно й повернулись. Був липневий вечір 1496 року. Рудокопи зібралися на площі перед Італійським двором. Збіглися сюди всі, хто не був у шахтах, а також багато жінок. Рудокопи тішили себе думкою, що зараз пани почують такі новини, від яких зразу принишкнуть.

Але пани не принишкли. Та й рудокопи не заспокоїлись, хоча новини були неприємні для них. Король нічого для них не зробив, не заступився за них, бо послів їхніх навіть не вислухав. Послів не допустили до короля. Ось які були вісті з Угорщини. Не таких вістей чекали рудокопи. Посли розповіли також, що пани очорнили їх перед королем, що тепер рудокопи в немилості у короля, і придворні попередили послів, щоб вони швидше забиралися додому, коли не хочуть потрапити в тюрму.

Посли не договорили.

Наче грім вдарив з ясного неба. Дикий крик розчарування та гніву вирвався з усіх грудей. Сотні, тисячі рук звелися вгору і погрожували в бік Італійського двору, тисячі горлянок лаяли і кляли крамольників,

брехунів і злодіїв, які сидять там і тільки те й вміють, що гнобити людей і зводити наклепи на них.

А коли на зубчастій стіні замка з'явився писар рудника і хотів щось сказати, буря гніву вибухнула з такою силою, що писар одразу поспішив сховатися. Нічого не міг вдіяти навіть сам управитель монетного двору. Коли він почав закликати рудокопів розійтись, вони закричали йому, хай він влаштує їм побачення з королем, щоб могли вони домогтися справедливості, а ні, то вони покинуть роботу, нехай тоді пани самі лізуть у шахти.

Всюди в місті зачиняли двері та віконниці. Всі були налякані, і ніхто цієї ночі не заплющив очей.

Цілу ніч галасували рудокопи. Збиралися групами, готувалися в дорогу, виводили дружин і дітей з будинків, скликали товаришів, які були ще в шахтах.

Ні королівські чиновники, ні наймані солдати не могли їм перешкодити, не могли розігнати їх. Невистачало озброєних солдатів на стільки тисяч розгніваних повсталих людей. Бургомістр, пани з Італійського двору й багаті городяни навіть раділи, що рудокопи йдуть, бо боялися, що може бути кровопролиття і що місто згорить.

Рано-вранці, немов темні бурхливі потоки, хлинули рудокопи кутногорськими вулицями, під прапором, із своїми інструментами, а деякі із зброєю, до брами. І всі голосно, так, що аж стукотіли шибки, співали пісню: «Вірні християни, покладайте надії на тайну вечерю»*. Співали вони цю пісню, хоча за наказом короля співати її було заборонено під страхом смерті.

Більше ніж шість тисяч рудокопів вийшли з міста і зупинилися на горі Шпідберг між Малином і Каньком. Тут розкинули вони табір і, як порадили їм старші, окопалися і насипали вал.

Тихо стало на Кутній Горі, але неспокоїно. Боялися пани рудокопів і боялися також, що великі збитки матимуть вони без робочих рук. Роздратовані були пани в Італійському дворі, роздратовані були й управителі рудників відвагою рудокопів. Хотіли примусити їх працювати, покарати їх і підкорити. Писали королівські чиновники і управителі рудників листи, запечатували їх, і верхові гінці розвозили ті листи на бистрих конях у різні боки.

II

Минув день, другий, третій і ще один день, а рудокопи все стояли табором на пагорбі і чекали, що пани з Кутної Гори пришлють за ними, попросять повернутися, стати до роботи і запропонують хороші умови.

* Одна із найпопулярніших таборитських пісень.

Та ніхто не приходив, ніхто не з'являвся на дорозі. І настав вечір п'ятого дня. На валу навколо табору стояла варта з молодих рудокопів, яка пильнувала й охороняла табір.

А в таборі неспокійним сном спали рудокопи, а старшини зовсім не могли заснути од тривожних думок. Підозрівали вони, що кутногорські пани щось задумали, і розуміли, що недовго продержаться вони в цьому таборі — запаси їжі кінчалися. Пізно поснули люди в цю ніч і до ранку не доспали.

Перед світанком почувся крик. Це варта на валу кричала: «Піднімайсь!» — бо наближався до табору якийсь великий загін. Вибігли старшини на вал і побачили в передранковому присмерку темну хмару піхоти і вершників, яка сунула з півночі, од міста Колина.

Незабаром з іншого боку валу закричали, що другий загін підходить до табору з Часлави. Не встигли договорити, а вже з Кутної Гори вийшов численний загін, який обходив рудокопів з тилу; лунали звуки сурми й барабанний бій; над кутногорським загоном, як і над тими, що прийшли з інших міст, маяли знамена.

Було ясно, що всі вони йдуть на рудокопів, намагаються оточити їх з усіх боків. Чаславські та колінські городяни одержали з Кутної Гори грізні вісті про те, що рудокопи готуються до бунту, що хочуть вони знищити шахти і всі рудники.

Ще допоміжні загони шикувалися і рівнялися біля підніжжя гори, як раптом з'явився новий збройний загін, що прибув з Подебрад. В цьому загоні було багато кінноти. Коли він зупинився біля підніжжя, вже розвіднілося, і рудокопи на горі побачили, що цей новий загін веде управитель Подебрадського королівського замка Онек Каменицький з Топіц.

Вершина, де окопалися рудокопи, була оточена, підніжжя було немов затоплене і кипіло від ворогів. Понад чотири тисячі зійшлося і з'їхалося сюди. Рудокопи, стоячи на горі за насипами із зброєю і молотками в руках, як наказали їм старшини, дожидали нападу ворога. Вирішили вони першими бою не починати. Але просити пощади і здаватися в полон не хотіли.

Та от деяким спало надумку, що можна було б переговорити, але не з кутногорськими панами, а з подебрадським управителем, бо ж він королівський чиновник і, мабуть, діє за наказом його величності. Напевне, Онек Каменицький навіть не знає, що трапилось на Кутній Горі і чому рудокопи прийшли сюди. І якщо вони йому все розкажуть, він, мабуть, підтримає їх і допоможе дійти до короля або ж сам передасть королю їхню скаргу.

І ось від'їхав подебрадський управитель при повній зброї від свого загону і попрямував до табору рудокопів. І вийшли старшини за насип назустріч йому. І один з них, сивобородий Опат, який завжди говорив від імені товаришів, сказав Онеку, що не бажають рудокопи кровопро-

лиття, а хочуть лише відстояти свої права й просять, щоб його милость король вислухав їх.

— Якщо це так, — мовив управитель, — ходімте зі мною до Подебрад, і я доб'юся у його милості короля всього, чого ви бажаєте.

— Ми б з радістю пішли, — відповів Опат, — але боїмось за своє життя.

— Нічого з вами не трапиться, вірте моєму слову. Ходімте!

І повірили старшини його дворянському слову й погодились піти. Вони розповіли товаришам про умову, попрощалися з своїми родинами і вирушили в дорогу. Опат і його брат Вікторін, брати Шімон і Пруша, Духек, Чорний, Кужел, Голий, Желвув, Ондржей Немцув, Віт Крхнявий, Лана з Глушки, Младек та Клад. Решта рудокопів із своїми сім'ями повернулися назад до Кутної Гори, щоб там чекати, доки вирішить король їхню справу, як було обіцяно.

Старшини йшли з Онеком Каменицьким та його людьми до Подебрад, часто оглядаючись на Кутну Гору. Невесело їм було. Мучили їх сумніви, не вірили вони в успіх своєї справи і почували себе в цілковитій залежності від панів.

Та сподівались вони, що рицар додержить свого слова.

Коли вони прибули до Подебрад, управитель помістив їх в челядній замка і наказав забезпечити всім необхідним. Вони могли вільно гуляти по подвір'ю замка, але вийти в місто не мали можливості. Міст був весь час розведений.

На третій день управитель викликав рудокопів на короткий допит і пообіцяв негайно вислати двох верхових гінців до короля з листом. А поки що хай мають терпіння — як тільки прийде відповідь од короля й якщо, бог дасть, буде доброю для них, він одразу ж повідомить про це.

Лист до короля Онек Каменицький таки послав, але, підкуплений кутногорцями, він написав те, що вже писали королю перед тим чиновники з Італійського двору. Він писав про рудокопів, як про небезпечних бунтарів, що можуть зруйнувати й знищити Кутну Гору, — скарбницю його милості і всього Чеського королівства.

Перш ніж повернулися гінці, Онек заїхав до Кутної Гори і в подяку за нагороду, розповів панам про все, що зробив, що король, безперечно, у відповідь на його лист засудить рудокопів до страти — отже, нехай пани готують для своїх рудокопів савани.

І приготували пани насамперед купу срібла подебрадському управителю, а потім тринадцять саванів з білого полотна для старшин товариства рудокопів. Коли Онек повернувся до Подебрад, прискакали з Угорщини гінці. Прискакали вони увечері, і рудокопи не знали про це. На другий день покликав управитель до себе Голого, Ондржея Немцува і Віта Крхнявого. І попросив він їх поїхати до Кршівоклат. Там, мовляв, натрапили на руду і хотіли б знати, яка вона. Отже, нехай поїдуть і перевірять це, бо ж вони добре розуміються на руді і дорогоцінному камінні.

Рудокопи повірили цій брехні і, попросившись з друзями до скорої і, бог дасть, може й кращої зустрічі, вирушили в путь. Не гадали вони, що не зустрінуться вже більше з товаришами, що провідник їхній везе Урійового листа * до кршівоклатського маркграфа, що в Кршівоклаті чекає на них страта і що провідник везе з собою три савани.

На третій день після того, як ці троє поїхали, управитель наказав викликати до себе решту десять рудокопів, які ще й досі не знали, що привезли гінці з Угорщини. Було це ранком у п'ятницю, на другий день після дня святого Вавржінця**. Старшини дивувалися, чому так рано викликає їх управитель. Мабуть, приїхали гінці, — думали вони.

Але повели їх не до канцелярії, а на двір до балкона, що височів на трьох стовпах якраз напроти канцелярії управителя. Навколо двору, оповитого ранковими тінями, і біля веж, покрівлі яких вже позолотило проміння серпневого ранку, стояли солдати в повному озброєнні, із списками в руках. Було їх багато.

Старшини дуже здивувалися, особливо коли наказали їм зупинитися на дворі перед балконом. Довго їм чекати не довелося. З канцелярії вийшов сам Онек Каменицький з Топіц у чорному оксамитному капелюсі з чорним пером і золотим шнуром, у чорному каптані та чорних штанях. За ним вийшов Ждярьський, суддя міста Подебрад, а також чиновники замка.

Тримаючи в руках листа, управитель суворо оголосив рудокопам, що його милість король висловив свою волю — щоб усі рудокопи, які стоять тут, а також ті, що були відіслані до Кршівоклат, були страчені карою на горло.

В рудокопів, і в старих і в молодих, кров захолола, заніміли вони не від страху, а від кричущої до неба несправедливості того управителя, що так підступно і підло вчинив. І спочатку закричав один, а за ним інші, і всі вони в обуренні кричали, що управитель безчесний запроданець, що зрадив своє дворянське слово.

Онек, темний, як хмара, мовчки хитнув головою. Солдати схопили рудокопів і повели їх назад до челядні, де вже стояли два кати, Сохор із замка та Колоух з міста, обидва зі своїми помічниками. Там мусили засуджені одягти білі савани; прийшли туди також два священники, щоб спорядити їх в останню путь.

Незабаром, о дев'ятій годині ранку, зв'язали їх по двоє і вивели з замка. Каменицький управитель їхав верхи на чолі численного озброєного загону, поруч крокував суддя Ждярьський зі своїми сищиками.

Чутка про те, що діється в замку, розлетілася по місту, люди збіглися звідусіль, і великий натовп супроводжував сумну процесію.

Всі нарікали на вирок, а ще більше на управителя, і щиро співчу-

* Урійов лист — за переказом цар Давид одправив Урію з листом до Йоави, в якому був наказ убити Урію.

** День святого Вавржінця — 10-е серпня.

вали бідним засудженим рудокопам, що в білих саванах, босоніж, крокували своїм скорботним шляхом: сльози застинали їм очі, а похоронний дзвін долинав до них наче з далекої імли.

Йшли вони, немов у страшному сні. Цей жахливий кінець прийшов так раптово, так несподівано! Ніхто з них навіть і не подумав, що так може статися, бо управитель до останньої хвилини утішав їх, що все буде гаразд.

Крім всіх несправедливостей, яких вони зазнали, тепер їх ще ведуть на смерть! А діти, бідні діти і дружини вдома! Ні, це була б жорстокість! Це неможливо! — такі слова дзвеніли в їхніх серцях. — Але ці кайдани, білі савани, цей похоронний дзвін! Ні, це все, мабуть, тільки для того, щоб налякати! Пани хочуть покарати їх страхом смерті. А як дійдуть вони на місце, управитель оголосить їм свою ласку. Так думали вони, так втішались вони останньою іскрою надії.

Минули вони неприступний Подебрадський замок долини Лаби, перейшли міст, минули село Клук і, нарешті, підійшли до скорботного місця на луках між селищами Полабецьким та Клуковським. Стара груша розкинула над плахою свою густу крону, а над нею ще височів розкидистий дуб. Могутні віти низько схилялися до землі, майже торкаючися трави.

Біля того дуба зупинилася процесія, біля того дуба гукнув з коня подебрадський управитель до ката Колоуха:

— Карай!

І одне це слово погасило останню іскру надії. Вже бачили рудокопи, що не повернуться вони назад. Що все грізна правда, їх не залякують. Сюди була їхня остання путь, тут — остання зупинка, а потім — вічність.

Гнів згас. Печаль і скорбота стисли серця рудокопів, і думки їхні, покинувши прах земний, піднеслися до неба. Лише там була справедливість. Ніби змовившись, впали вони враз на коліна і почали молитися від усього серця:

— Боже, отче наш, ти, який бачиш і знаєш кривди кожної людини! Не відмов нашій молитві, пошли росу небесну, хай змиє нашу невинну кров!

В глибокій сумній тиші печально звучали їхні голоси. Всі в натовпі були охоплені жалістю. І навіть кат Колоух, який тримав у руці оголений меч. Схвильований, кинув він меч під грушу і обурено вигукнув:

— Не буду карати!

І тоді кат Сохор, який не міг не послухатися управителя, свого пана, виступив вперед і зробив те, що йому наказав немилосердний володар.

Шимон-старший першим поклав голову на плаху, під могутню гілляку розлогого дуба, яка схилялася над ним, як балдахін. В мережаному зеленкуватому затінку блиснув меч ката. Кров струменем бризнула високо вгору і окропила, облила дубову гілляку так, що з неї, немов після дощової зливи, почали крапати великі червоні краплі.

За Шимоном поклав голову Пруша, його молодший брат, потім Чорний, потім Опат, його брат, і так всі десять один по одному. І коли останній впав бездихавний на залиту кров'ю траву, на ясному небі з'явилася маленька хмарка. Вона швидко росла, збільшувалася і незабаром затягла все небо.

З цієї величезної темної хмари, немов голос божого гніву, загримів грім, вихор налетів на старий дуб, на грушу і почав ламати їхні крони. Віти затріщали і безладно зашуміли.

Люди, що були присутні при страті, враз згадали молитву рудокопів. Почали вони хреститися і кинулися тікати додому, з жахом повторюючи:

— Божий суд! Це божий суд!

— Бог їх почув! Почув голоси невинних!

І тільки-но встигли закопати мертвих рудокопів, як почався дощ, страшний zalивний дощ. Сам управитель, коли в'їздив до замка, посковзнувся біля брами і впав разом з конем.

Злива шаленіла цілий день, цілу ніч, потім знову день та ніч і так безперестанку дев'ять днів і дев'ять ночей. Пересохлі струмки перетворилися в ріки, вода знищила поля і навколо Подебрад та Кутної Гори утворила яруги.

В той час і на Кршівоклаті теж відбулася страта. Але не всі трое засуджених загинули. Віт Крхнявий, коли двоє його товаришів були вже закатовані, розірвав кайдани, оглушив ката великим каменем, втік у ліс і врятувався.

III

Але ті, хто так несправедливо й жорстоко вчинив з рудокопами, не втекли від карі.

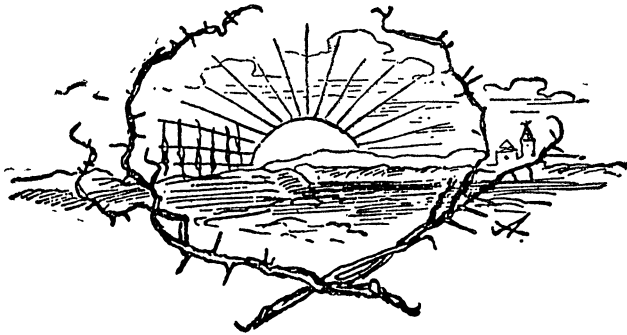
Король Владислав, який був також королем угорським, повернувшись з Угорщини знову до Чехії, почув від справедливих людей щирі правду про той подебрадський суд. Приїхавши до Кутної Гори і зупинившись в Італійському дворі, викликав король Онека Каменицького і суворо допитав його, а також рудникових чиновників. Віт Крхнявий, що єдиний з усіх засуджених залишився живий, також був викликаний на суд. Він посвідчив, як ставилися пани до бідних рудокопів. Онек Каменицький з Топіц та інші чиновники були підвішені на диби, бо вперто заперечували свою провину, і тут королівський управитель не витримав мук і вмер під час катування. І всі інші, хто брав участь в цьому злочині, зазнали справедливої карі.

Після цієї жорстокої страти невинних рудокопів видобуток руди на Кутній Горі дедалі зменшувався і майже звівся нанівець. А на місці, де були страчені рудокопи, сталася дивна річ. На дубі, під яким відбулася страта, почали рости відтоді жолуді дивної, незвичайної форми — схожі

на капелюх рудокопа. Проте росли вони лише на одній гілляці, на тій, яку окропила кров страчених і яка відтоді мала червоне листя.

Бувало так, що під час посухи на всій могутній кроні старого дуба не родилося ні одного жолудя, але на цій гілляці жолуді були завжди. Жолуді, схожі на капелюх рудокопа, стали священними. Зблизька й здалеку приходили люди до дуба і збирали ці жолуді собі на спогад. Або оправляли їх в срібло чи золото і носили на шиї, як амулети, вірячи, що вони березуть од чар і пристриту, а також приносять щастя.

Подібні жолуді не росли ніде, крім ще одного дуба біля самого Клука, повз який вели на страту кутногорських рудокопів. Старий дуб на місці страти стояв поруч з невеличким косяолом аж до другої половини вісімнадцятого століття (до 1777 року), коли грізна буря вирвала його і повалила. Молодий його друг, що біля села Клука, був зрубаний у 1842 році.

БІЛА ПАНІ

Минає день за днем, рік за роком, і нарешті приходить смерть. Іноді вона довго стоїть під дверима й потім входить раптом, несподівано. А іноді з'являється перед тим, як скоротити життя. Існувало й існує повір'я, що бувають іноді знамення близької смерті, що часом чути якісь дивні звуки, які віщують наближення останньої хвилини.

Пророкують близьку смерть голос сови, таємничий стукіт або звук — немов хтось лозиною уперіщив по дверях чи вікні та деякі інші призивістки. Це знамення загальні. Але для деяких родів бувають особливі знамення, які віщують, що хтось із них відійде шляхом усіх людей.

Так, якщо хтось із земанів Стростицьких мав померти, він бачив білого горобця, якщо хтось з Пржиховських — чув раптом звуки мисливської труби, гавкіт собак, іржання коней. Якщо в замку Рабі велика чорна шафа починала раптом ні з того ні з сього здригатися і якщо лунав

з неї приглушений гуркіт, — це значило, що тільки-но вмер хтось з Длоговеських, Частоларів або Хановських. Чернінови перед смертю чули дивний звук, немов хтось сипав пісок або жорству, Лобковіцови — звуки дзвіночків, а коли мав заснути вічним сном хтось з Коловратів, в Роговському костюлі потів надгробний камінь, під яким спочивав їхній предок, що прославився за Карла IV. Деяким родинам з'являлася Біла пані. Куди вона приходила, там можна було сподіватись якихось подій, веселих чи сумних. Або хтось народжувався, або хтось вмирав, або гуляли весілля в тому роді. І завжди з'являлася вона в білих шатах, поважна, струнка, з покривалом на голові, як у вдови. А коли мало статися щось сумне, на руках, кажуть, були в неї чорні рукавички.

З'являлася вона в різний час: іноді вдень, але найчастіше вночі. В замку в Індржіховому Градці бачили її в полуденну пору. Визирнула вона з вікна старої високої покинутої вежі, куди не було жодного доступу, бо дерев'яні сходи, що колись вели до неї, давно згоріли під час великої пожежі. Коли люди біля замка і в місті помітили це таємниче біле видіння і, сповнені жаху, почали вказувати на нього, воно, проте, не зникло одразу. Біла пані постояла біля вікна, а потім помаху почала відходити, немов спускалася з вежі вниз, дедалі меншала і, нарешті, зникла. Вночі вона з'являлася також вся в білому, загорнута в білосніжне покривало, поважна, але не страшна. То повагом крокувала вона коридорами, то, з ключами на поясі, швидко, немов кудись поспішаючи, переходила вона з кімнати в кімнату, відмикаючи одні двері і замикаючи інші. І не кривдила вона нікого. Якщо хтось зустрічав Білу пані під час її таємничої прогулянки і вітався з нею, вона поштиво дякувала або мовчки киваючи головою, або ласкавим словом.

Особливу щирість і піклування виявляла вона до близьких родів Золотої та Червоної троянди, до панів з Градця і Роземберга, з якими ще за життя свого мала родинні зв'язки.

В 1539 році у пана Йошта з Роземберга, який тоді хворів тяжкою хворобою, народився наймолодший син Петр Вок. Був він останнім у цьому старовинному роді. Хлопчика доглядали нянька та годівниця, які не спускали з нього очей. Але, крім них, мав він ще одну дбайливу і ласкаву заступницю.

З'являлася вона щонаочі тоді, коли весь Крумловський замок, що велично височів над Влтавою, затихав, коли всі, і навіть няньки, засинали. Була то Біла пані. Вікна кімнати, в якій спав малий Петршічек, були зачинені, двері теж. Але раптом невідомо звідки з'являлася Біла пані і зупинялася посеред кімнати. І там, де вона стояла, все освітлювалось, немов од місячного сяйва.

Біла пані підходила до колиски, над якою був легкий балдахін на чотирьох стовпчиках, одкидала завіски, схилялася над колискою і дивилася на останнього нащадка старого Розембергського роду.

Нянька і годівниця сиділи оддалік і спали. А коли хлопчик починав

плакати, Біла пані брала його на руки, колисала, няньчила, гладила, цілувала й сміялася до нього, аж поки він не заспокоювався і не засинав. Потім вона зникала, як зникає, згасає місячний промінь.

Але одного разу нянька прокинулася. Від жаху слова застрягли у неї в горлі. Тремтячи всім тілом, дивилася вона на таємниче видіння і раптом впізнала Білу пані, про яку стільки чула. Проте від переляку вона не могла рушити з місця і тільки дивилася, чи не скривдить нова нянька дитини. Коли згодом Біла пані раптом зникла, нянька розбудила годівницю і, все ще тремтячи від страху, збиваючись та захлинаючись, розповіла, що сталося, що вона бачила, потім кинулася до колиски, а годівниця за нею. Але все було гаразд. Хлопчик міцно спав, рум'яний і усміхнений, і прокинувся аж уранці цілий і здоровий, і нічого з ним не трапилося весь день.

Зі страхом чекали няньки наступної ночі. Сіли, як і вчора, неподалік од колиски Петршіка. Самі очей не заплюшували. Чекали, дивилися на двері, на вікна, лякаючись кожного звуку. Аж раптом пробило північ на вежі замка, кімната освітилася і в білому сяйві з'явилася Біла пані.

Підійшла до колиски, заглянула в неї, потім взяла на руки хлопчика, коли він заплакав, і почала няньчити, колисати його, аж поки він не заснув. І потім зникла, як і вчора, і спантеличені няньки не могли зрозуміти, як і куди. Лише здалося їм, що вона ніби розтанула десь біля стіни. А здорове дитя спало тихо, як в раю.

Жах минув, зменшився, й наступної ночі обидві жінки чекали Білу пані вже спокійніше. І сталося так, як і минулої ночі. Біла пані з'явилася, поколикала дитину, зникла, і няньки швидко знов поснули, а не хвилювалися аж до ранку, як минулої ночі. Коли ж потім Біла пані почала приходити щоночі, няньки вже не чекали на неї, а спали собі спокійним сном. Вірили Білій пані і не боялися її.

Але трапилося так, що одна з няньок занедужала, і на її місце взяли іншу. Нова нянька вночі не спала, побачила біле видіння і злякалася так, що навіть крикнути не наважилася. Коли вона ранком розповіла про це подругам, ті заспокоїли її і порадили мовчати і наступної ночі спати спокійно — Біла пані замість неї колисатиме дитину. Новій няньці це не сподобалось, вона не погодилася з подругами і сказала, що не вірить тому духові, та й як вона відповість перед господом Богом і своїм хазяїном, якщо з хлопчиком щось трапиться.

Наступної ночі вона також не заснула, нетерпляче чекаючи півночі — чи прийде знову Біла пані. І Біла пані прийшла. Так само, як вчора і в попередні ночі, вона попрямувала до колиски і, як тільки хлопчик почав плакати, вийняла його, взяла на руки, щоб заколисати.

І тут раптом, наче квочка, що охороняє своє курчатко, нянька кинулася до Білої пані і почала виривати в неї з рук дитину. І таки вирвала. Біла пані не опиралася. Стояла нерухома, похмура, суворо дивлячись на сміливу няньку, і нарешті сказала:

— Чи знаєш ти, зухвала, що робиш? Я родичка цього немовляти і маю право на нього. Але більше ви мене тут не побачите!

Тут Біла пані підійшла до стіни, перехрестила її, і раптом нянька побачила, як стіна розступилася і видіння зникло в ній. Навіть сліду не залишилося після Білої пані, сяйво зникло, кімната поринула в темряву.

Нянька, ледве отямившись, віднесла хлопчика на ліжко.

Більше Білої пані не бачила ні нова нянька, ні її подруги. Вже не приходила вона колисати панського синочка. Коли він виріс, розповіли йому про його таємничу покровительку і про те, як дивно зникла вона біля його колиски. Часто про це згадували, і от якось пану Петру Вокку спало на думку наказати, щоб проломити стіну в його колишній спальні саме в тому місці, де, як кажуть, зникла Біла пані. І коли робітники проломити стіну, знайшли там великий скарб.

То була спадщина предків. Пан Петр Вок, складаючи дорогоцінності в свої скарбниці, з вдячністю згадував Білу пані, яка вказала йому шлях до того золота.

Прислужилася Біла пані також і останньому нащадку дружнього роду панів з Градця, пану Яхимові.

В 1604 році пан Яхим тяжко захворів. Проте ніхто не знав, що він скоро може померти. Було це взимку, в січні місяці. Якимсь вночі, коли надворі лютувала завірюха й вітер свистів так, що аж стукотіли віконниці, сповідник пана Яхима раптом прокинувся. Йому здалося, що хтось його кличе. Скочив він з ліжка і тільки-но встиг похапцем одягтись, як двері відчинилися, і в темряві, як біле сяйво, з'явилася Біла пані і мовила суворим голосом:

— Не барись та йди за мною!

Той хотів викресати вогню й запалити світло.

— Про світло не турбуйся, — сказала Біла пані. Вона взяла ліхтар, дихнула на його скло, і враз спалахнуло яскраве світло й освітило всю кімнату. Тримавши ліхтар у руці, Біла пані вийшла і швидко, явно поспішаючи, пішла довгим коридором до каплиці. Священик рушив за нею.

Коли вони ввійшли до святилища, священик дуже здивувався. Каплиця була яскраво освітлена, на вітарі горіли свічки, як під час богослужіння. Біла пані кивнула йому, щоб він узяв святі дари для причастя, і повела його просто до спальні пана Яхима. Біля самих дверей спальні світло враз погасло, і Біла пані зникла. Але священик уже все зрозумів. Швидко зайшов він до кімнати.

Сиділки, що повинні були доглядати хворого пана, міцно спали, а пан — боровся зі смертю. І священик встиг причастити його і прочитати відхідну молитву.

В замку в Індражіковому Градці збереглася ще одна легенда про Білу пані — про роздачу «солодкої каші», про бенкет бідняків. Щороку висока

склеписта кухня в Червоній вежі кілька днів служила біднякам з усього мастку. У вівторок і в середу перед страсним четвергом і в страсний четвер палав там у величезному каміні вогонь, на якому на триніжках стояли казани та інші посуд, а над ними висів великий котел з широким дном. З ранку до вечора там варили, здебільшого рибу, весь час підкидали дрова у вогонь. Дим стовпом піднімався до склепіння, де було п'ять отворів, що вели до горішнього приміщення. Там була копильня, звідти дим виходив надвір через димарі, зроблені у формі келиха.

Вранці на страсний четвер, між сьомою та восьмою годинами, починали дзвонити в старій круглій вежі, скликаючи заможних городян, сільських старост, лісників та інших, хто повинен був допомагати роздавати їжу й стежити за порядком.

Площа перед замком і все місто кишіло від сільських гостей в кожухах, сукнях та грубесних плащах. Їх прибувало дедалі більше, і все нові юрби сунули звідусіль. Завжди збиралося їх чотири, а то й п'ять тисяч. Але оскільки злидні весь час збільшувалися, особливо після Тридцятилітньої війни, то згодом приходило їх вже до десяти тисяч.

В натовпі завжди був галас: люди кричали, шуміли, і відгомін того крику і галасу лунав аж у замку.

Шум зростає, коли о дев'ятій годині ранку дзвонили вдруге, сповіщаючи, що все вже готове, що кожний помічник уже на своєму місці. І згодом дзвонили втретє. І тоді — немов бурхливий потік проривав греблю. Галас і крик лунали звідусіль, люди штовхалися і сунули до брами замка. Але тільки частину їх пускали на перший двір.

Тим, хто потрапляє до першого двору, давали булки, а в посуд, який вони приносили з собою, наливали пива. Потім їх вели до кухні і кожного наділяли хлібом і шматком вареного коропа. В останньому дворі сідали бідняки за стіл. Подавали їм жирний суп, ікру, риб'ячий потрух, м'ясо з прянощами, і, нарешті, солодку кашу з пшеничної крупи, зварену з теплим пивом і медом, і посмачену маковою олією.

Коли перші наїдалися, їх випускали через хвіртку, пильно стежачи, щоб ніхто не повернувся. І тоді знову відкривали браму і пускали нову юрбу бідняків до замка. Так повторювалося доти, поки всі не були наділені й нагородовані.

Перший такий бенкет для бідняків влаштувала, кажуть, Біла пані, коли вона ще не ходила, як добрий дух по градецьких замках, а була жива і панувала тут, як добра дбайлива господиня.

Тоді була перебудована частина старого замка. Біла пані, яка мала звичку ходити дивитися на працю женців, ходила також дивитися на будівництво. Вона просила робітників поспішити і обіцяла їм за це влаштувати «солодку кашу». Пообіцяла також, що не лише для них, але й для їхніх нащадків буде введений навіки такий бенкет в пам'ять про стараних предків. Пізньої осені будівництво було завершене, і пані, як і обіцяла, влаштувала бенкет.

Але коли багато людей, яким не вистачило місця в замку, сіли з повними мисками на дворі, раптом почав падати сніг і падав прямо на «солодку кашу».

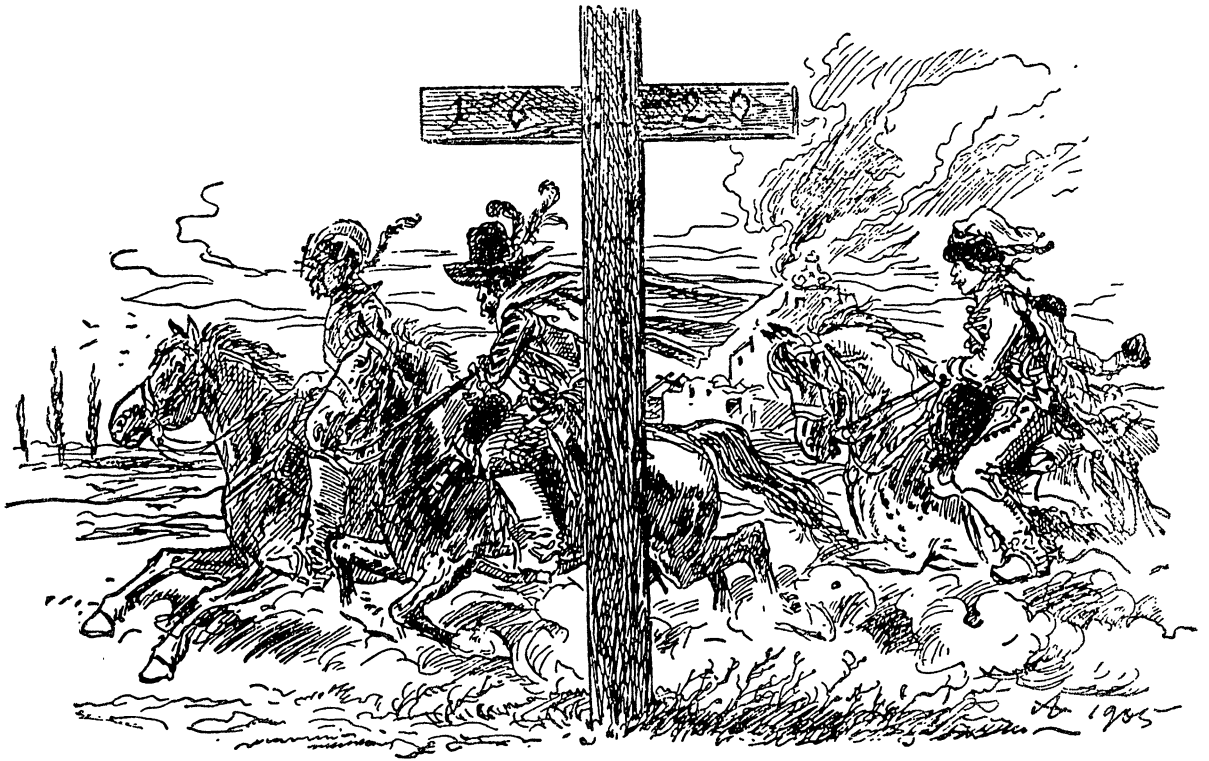
Тому, кажуть, Біла пані наказала, щоб відтоді цей бенкет відбувався на початку весни, в страсний четвер. І так робилося це віками.

Біла пані вже давно не з'являлася. І в дворі Індржіховоградського замка на страсний четвер тихо. Але про бенкети бідняків живо нагадує нам стара висока склеписта кухня та її широке, розділене кам'яним хрестом вікно, крізь яке в минулі часи всім біднякам з маєтку видавали «солодку кашу».

І ще тут є одне приміщення, яке пробуджує згадки про Білу пані — це гарна капличка діви Марії на третьому дворі замка поблизу покоїв панів Градецьких. Ведуть до неї старовинні двері, а на стінах її старі фрески: русокоса діва Марія з ангелом, пани та пані Градецького роду, що стоять на колінах перед матір'ю божою, ангели, святі, а на блакитному склепінні і на стінах герби градецьких панів та їхніх дружин, білясті смужки з вицвілими старочеськими написами.

Тут, в цій тихій капличці, перед вітварем з різьбленими образами, кажуть, стояла колись на колінах сама Біла пані. Тут молилася вона богу за весь свій рід, і ця любов її не згасла навіть після смерті. Та любов піднімала її з гробу. Спонукана цією любов'ю, вона обходила замки своїх нащадків, піклувалася про їхніх дітей, попереджала, віщуючи радість або печаль, і сповіщала про той час, коли настане для них кінець життя, коли мали вони одійти до предків.

ТРОЯНДОВИЙ ЛУЖОК

Взатишку, між хвилястими нивами, за якими чорніють соснові ліси, ховається невеличкий лужок — двадцять кроків завдовжки, п'ятнадцять кроків завширшки. По його краях ростуть низькі кущики червоних пишних троянд. Це незвичайні троянди. Ніде в окрузі немає таких. На іншому місці вони не ростуть. Пересаджували їх, але вони ніде не прийнялися. Хотіли їх знищити, викопали, та незабаром вони знову зазеленіли на тому самому місці. Буяють кущі і розростаються на середині лужка.

Завдяки кущам троянд і дістало свою назву це відлюдне місце, освячене скорботою благочестивих предків. Трояндовий лужок розкинувся на височині неподалік села Морашіце, в добрій годині ходьби від Літомишля на захід.

Звідси відкривається чудовий краєвид на ліси, серед яких височіє Маковська вежа, на села, що біліють серед зелені, і особливо гарний вид на схід — де височіють верховини і лісисті пагорби біля Чеської Тршебови і де стоїть прекрасна будівля старого Літомишльського замка.

Там чотириста років тому, коли стояв ще перший замок, мешкали пани Костки з Поступіц, вірні охоронці чеських братів. Біля того замка стояв будинок, де збиралися брати (більшість жителів міста були братами).

Коли Фердінанд I, подолавши опір станів, забрав у пана Костки з Поступіц Літомишльський маєток і замок, брати з міста і околиць мусили піти у вигнання. Тоді був ув'язнений старійшина братської громади Ян Аугуста. Переодягнений в селянина, ховався він в околицях Літомишля. Та сам себе зрадив. Забув, що він в селянському одязі, і витяг, кажуть, при жандармах червону шовкову хустину, щоб витерти піт з чола. Побачили це посіпаки королівського управителя Шейноги, який на той час був володарем Літомишльського замка, схопили Аугуста і одвели до Літомишля, звідки, разом із своїм писарем і братом Білеком, він був одвезений до замка Кршівоклат.

Там сиділи вони у в'язниці чотирнадцять років.

Згодом, за короля Максиміліана, сина Фердінанда, настали вільніші часи. Брати повернулися з вигнання і знову оселилися в Літомишлі та його околицях. Але недовго користувалися вони свободою. Знялася страшна буря, що почалася в 1618 році. Велике горе спіткало Чеську землю під час релігійних воєн, і особливо після Білогорської битви.

Хто не був католиком або хто не зрікався своєї некатолицької віри, — ті мусили йти у вигнання. Мусили це зробити також і чеські брати з Літомишля та його околиць. Але перш ніж піти, домовились вони, що зійдуться всі разом ще раз, одправлять службу божу, — бо відкрито і привселюдно молитися вони вже не могли, — і тоді всі разом попрощаються з рідною землею. Для цього сходу обрали вони лужок серед лісів за Морашіцею.

Для безпеки зійшлися вони вночі, і тут серед чорного мовчазного дрімучого лісу, під зоряним склепінням вічного неба востаннє на власній землі причащалися чеські брати під обома видами, востаннє молилися богам і співали своїх релігійних пісень. А потім всі разом попрощалися з вітчизною. І кожен взяв собі на пам'ять жменю рідної землі, і кожен поцілував землю і окропив її своїми сльозами. І з тих сліз вирости потім троянди — свідчення вірності і любові до віри і до батьківщини.

В ту ніч, коли служба божа була закінчена, кажуть, чеські брати закопали в землю золоту чашу, з якої причащалися, і чаша та досі лежить на Трояндовому лужку глибоко під землею.

Минув час, і люди забули про чеських братів, але шанують місце, де вони розлучалися. Лужок був колись більший, і ліси навколо — темніші та буйніші. Тепер од тих дрімучих лісів залишилися лише переліски

та широкі лани. Лужок виорали з усіх боків, і залишилась тільки невеличка ділянка. І її теж хотіли обробити, бо навколо вже розкинулися широкополі лани. Між ними лише один той лужок був необроблений і заважав. Тому його мали знищити.

Та само провидіння немов піклувалося про це місце. Трапилося з ним так, як і з «Жижчиним полем» біля Пршибислава. Коли почали орати лужок, то плуг ламався або кінь падав.

Нарешті посіяли на тому лужку льон. Уродив льон, зацвів, вирвали його, вимочили, висушили й уже почали тіпати, аж тут спалахнув льон полум'ям. Загорілася льонотіпалка, і зайнявся весь великий маєток того хазяїна, що засіяв лужок льоном. В тій пожежі загинула також молода дочка хазяїна.

Відтоді ніхто більше не наважувався орати Трояндовий лужок.

Коли в 1813 році, переслідуючи Наполеона I, через ці місця проходили росіяни, розпитували вони про Трояндовий лужок. І після того, як їм все розповіли, вони зіскочили з коней, стали на коліна на тому лужку і гаряче помолилися.

Існує стара легенда про той лужок — що колись станеться тут велика жорстока битва і кров потече рікою. А потім зйдуться тут сім королів і домовляться про вічний мир. Трапиться це саме тут, між троянд, на місці, де чеські брати, вороги війни й кровопролиття, прощалися з батьківщиною.

Квітнуть на лужку троянди, навколо на ланах плавно хвилюються і шелестять колоссям жита, літають над лужком метелики. Тихо й мило тут, і мимохіть згадаєш старих предків, згадаєш, яка печаль стискала їхні серця, коли настала гірка хвилина прощання, коли слізьми окропили вони рідну землю, і ясніше зрозумієш тоді прості вірші чеського вигнанця:

Благословенна будь, Чеська земле!
З тобою я з сумом прощаюсь.

І перед очима постане сход убогих переселенців. Зупиняються вони на дорозі до вигнання, повними сліз очима дивляться назад, на благословенний милий край, де «був їхній дім і вітчизна мила».

БОЖИЙ СУД

I

Найважливішу дорогу, що вела Шумавськими лісами від Домажліц до Німеччини, віддавна охороняли хо́ди, народ дужий, загартований, хоробрий. Села їхні: Лгота, Поціновіце, Кичов, Медаков, Тлумаčov і Страж, Уезд, Драженов, Постршек, Ходов і теперішнє містечко Кленч, колись розташоване на самому краю прикордонних королівських лісів, — лежали в долинах і на пагорбах і тяглися смугою приблизно на шість миль вздовж кордону, розташовані біля найважливіших стежок та переходів.

Хо́ди, старочеські прикордонники, ходили вздовж кордону і пильнували, щоб сусіди-німці не переходили кордон, не нищили самовільно чеських лісів, не полювали в них і взагалі не чинили ніякого свавілля. Під час ворожих нападів охороняли вони ті стежки й дороги, перекопували їх канавами будували біля них зруби, робили засіки і брали участь в усіх боях і битвах, що тут відбувалися.

Добрим другом їхнім був чекан*, у пізніші часи довгі та короткі

* Чекан — холодна зброя у вигляді сокирки.

рушниці, за надійних помічників були у них великі дужі собаки. Зброю вони носили завжди, навіть тоді, коли всім іншим жителям Чеського королівства носити зброю заборонили.

Коли іноді чеський король проїздив через їхній край, зустрічали вони його в повному озброєнні, вишикувавшись під своїм головним прапором. Прапор у них був білий, з зображенням голови пса. Подарувавши своєму повелителю за старим звичаєм барило меду, вони супроводжували його як почесна варта горами через кордон.

За свою важку й часто небезпечну службу користувалися ходи особливими пільгами і правами. Віддавна були вони вільними людьми і, крім свого короля, не мали жодного хазяїна. Панщини та інших примусових робіт не виконували, лісами, які вони охороняли, користувалися вільно і також вільно полювали в них.

Ходи мали свій власний суд в своєму замку в Домажліце. Очолював той суд «ходський суддя», призначений королем. В Домажліцькому замку зберігали вони свій прапор, печатку і привілеї, що дарували їм королі Ян Люксембурзький, Карл IV, Вацлав IV, Їржі Подебрадський та інші.

Востаннє ходи несли свою військову службу у фатальному 1620 році, коли зробили вони на баварському кордоні засіки в найважливіших місцях. Тоді востаннє лунав у глибокій тиші дрімучих Шумавських лісів перегук ходських вартових, тоді востаннє маяв над головами чеських прикордонників білий прапор з чорною облямівкою і з зображенням собачої голови.

Почалася Білогорська битва.

Людське горе досягло також і гірських закутків вільного Ходського краю. На чотирнадцятий день після староместської езекуції імператорським намісником Карлом з Ліхтенштейна ходи були віддані під владу Вольфа Вілема Ламмінгера, вільного пана з Альбенрейта, який був одним з імператорських комісарів під час грізної трагедії 21 червня 1621 року.

Через дев'ять днів ходи були продані за 56 000 золотих тому ж таки Ламмінгеру в повне спадкове володіння. Новий володар не хотів визнавати і не визнав їхніх свобод та привілеїв і поведився з ними, як із звичайними кріпаками. Але мужні ходи не хотіли мовчати, не хотіли без бою віддавати свої свободи, свої права, які успадкували вони від предків. І почали вони судитися з новим хазяїном, з яким не хотіли погодитися. Довго тривав суд. На той час Вольф Вілем Ламмінгер уже помер, і позов був закінчений за його сина Максиміліана, який виграв справу.

Ходам був виданий вирок, в якому говорилось, що віднині прохання їхнє назавжди відхиляється, привілеї вважаються недійсними, і доведеться їм під страхом суворої кари додержуватися «perpetuum silentium»*.

* Perpetuum silentium — (лат.) вічна мовчанка.

Це було в 1668 році.

Вирок цей дуже вразив ходів і довго в їхніх краях стояла гробова тиша. Але тиша та не була вічною. Ходи не забули про свої привілеї, про свою колишню свободу і як найдорогоцінніший скарб довірені їхні люди зберігали старі грамоти, які дали їхнім предкам чеські королі. Поки вони мали їх, доти вірили, що не прийшов ще всьому кінець, що можуть вони ще боротися за свої права.

Дізнався тргановський пан, чим тішаться ходи, і наказав, щоб вони віддали йому старі грамоти. Це ще більше переконало ходів, що їхні грамоти мають силу. Бо навіть ж тоді вимагав їх пан?! І вони не послухалися і не віддали йому грамоти. Тоді Ламмінгер почав погрожувати силою, а коли ходи не зважили на це, відібрав у них грамоти, які в той час зберігалися в Уезді. Але не всі грамоти він забрав. Дві найважливіші грамоти ходам вдалося приховати, і незабаром вони знову почали судитися з тргановським Ломікаром, як називали вони Ламмінгера.

Перш за все в 1692 році послали вони у Відень до імператора посланців. Прийшла звістка, що імператор милостиво прийняв послів. І зраділи ходи, і ще більше зміцніла в них віра, що правда їхня переможе; і ще раніш ніж винесли вирок, відмовилися вони платити податки і перестали ходити на панщину. Тоді Ламмінгер подав на них скаргу, в якій змалював дії ходів як бунтарські і небезпечні. В Ходський край був присланий пльзенський крайовий воєвода Гора.

З усіх сіл були скликані ходи до Трганова, в панський маєток. Подвір'я замка біліло від полотняних ходських жупанів. Було їх дуже багато, стояли вони пліч-о-пліч, зачіпаючи один одного кристалними капелюхами, подекуди виднілися смушеві шапки, папахи. Всі нетерпляче чекали, що скаже їм крайовий управитель. Більшість з них сподівалися почути радісну новину, що позов вирішено на їх користь.

Нарешті у вікні з'явився пан в довгій кучерявій перуці, в каптані, розшитому золотом. То був крайовий управитель. За ним до вікна підійшов його чиновник і прочитав ходам так нетерпляче очікуване рішення, в якому було зазначено, що ходи давно позбулися своїх прав, що хоча їм було наказано *perpetuum silentium*, вони не виконували його і тим завинили і мають бути покараними. Проте їм це простять, якщо вони відмовляться від своїх вимог і підкоряться своєму панові.

Ходи страшенно обурилися цим рішенням. Мало не кинулися вони на Ламмінгера. Тоді молодий селянин з Уезда Ян Сладкий, на прізвисько Козіна, який найзавзятіше обстоював ходські права, висловив думку всіх ходів. Прямо у вічі крайовому управителю сказав він, що не вірить тому, що їм було прочитано, бо це суперечить всякому праву.

Не послухалися ходи, не припинили боротьби за свою свободу. Скарга їхня пішла на новий розгляд до апеляційного суду в Прагу, і їм було наказано послати на той суд до Праги сім кмітливих і розсудливих посланців. Разом із старим Криштофом Грубим, драженовським старо-

стою, був серед тих семи також Ян Сладкий — Козіна, якого вони обрали за голорного. Проте в Празі на апеляційному суді з ними говорили не про їхні старі привілеї, а про їхню непокору Ламмінгерові та їхні нібито безчинства, кількість яких в донесеннях та скаргах Ламмінгера дедалі більшала. Але ходи знову посилалися на свої права. Для доказу представили суду ті дві важливі грамоти, які їм вдалося зберегти. Та судді відрізали у тих грамот печатки, пошматували пергамент і, доводячи, що все це нічого не варте, вимагали від семи посланців, щоб вони підкорилися Ламмінгерові і присягнули йому на вірність і покору. І коли посланці відмовилися, їх ув'язнили.

Тим часом управитель Ламмінгера Кош, виконуючи бажання і волю свого пана, гнобленням і утисками так обурих ходських селян, що вони почали нападати на нього та його слуг. Кош силою вдерся в Драженові до будинку Криштофа Грубого, щоб захопити листи, надіслані послами з Відня. А коли хотів зробити так в Уезді, ходи повстали проти нього. Управитель Кош наказав панським мисливцям, що супроводжували його, стріляти в людей. Та уездські ходи обеззброїли мисливців, захопили в полон панського бургграфа, а управитель Кош ледве втік на своєму коні. Та це була вода на млин Ламмінгера. Він одразу ж викликав військо. Військо швидко прибуло і перш за все до Уезда.

Але жителі Уезда залишили село, перш ніж туди прибули солдати, і зібралися в лісах біля Гамрив. До них приєдналися ходи з сусідніх сіл. Проте звідти їм довелося відступити перед переважаючими силами ворога до Поциновице. І тут почався бій між ходами і військом, що їх переслідувало.

II

Багато ходів загинуло тут за золоту стару свободу та дарма. Ворог переміг їх. Понад сімдесят полонених посадили у в'язниці в Пльзені, в Тині і в Стршібржі і мордували їх, наче злодіїв чи бродяг. Решту ходів, село за селом, скликали — було це якраз перед жнивами — до Тргановського замка, і там мусили вони, багаті та бідні, присягнути на святому євангелії, що вони і нащадки їхні назавжди залишаться підданцями і кріпаками його милості шляхетного пана Ламмінгера з Альбенрейту та його спадкоємців, що всі вони визнають недійсними їхні колишні права і привілеї і що завжди дотримуватимуться приписаного для них «*regretium silentium*».

Тяжким був шлях до Трганова; мовчазні похмурі, чекали ходи перед канцелярією, поки їх покличуть. Сум охопив багатьох, і навіть той, хто не занепавав духом, добре розумів, що всякий опір марний. Глухим голосом говорили вони присягу, у декого голос тремтів, дехто запинався. А посланці їхні, Козіна, Криштоф Грубий та інші, все ще сиділи в Празі в Новоместській ратуші. Пани примушували їх підкоритися Ламмінгеру. І,

коли вони почули, що трапилося у них вдома, погодилися. Але не всі. Старий Грубий і Козіна не підписалися під згодою.

Козіна так сказав панам:

— Ломікар може примусити нас працювати на панщині. Але як я можу сказати, що наше право недійсне? Наше право дійсне. Покладемося на бога!

Тих, хто підписав згоду, відпустили додому. А старий драженівський староста і його племінник Козіна залишилися у в'язниці.

Та навіть тепер Ламмінгер не заспокоївся. Його не задовольнила кара, яку присудив ходам апеляційний суд. Він подав апеляцію і скаргу до карного суду. І домігся свого. Карний суд ухвалив Криштофа Грубого, Козіну та Четверака, як головних і найнебезпечніших бунтарів, повісити, а інших ходських ватажків поставити до ганебного стовпа і потім кинути до в'язниці, щоб тяжким ув'язненням спокутували вони свою відвагу.

У Відні той вирок затвердили не повністю, вирішено було повісити не трьох, а одного. Тимчасом Криштоф Грубий, колись найповноважніший староста в Ходському краї, помер в празькій тюрмі. Мали вирішити, кого з двох повісити, чи Козіну чи Четверака. І суд ухвалив повісити Козіну, тому що був він «дуже красномовний і тим самим небезпечний, і з усіх найбільш запеклий, бо не хотів просити помилування».

І привезли його до Пльзеня, щоб виконати вирок. Коли наблизився день страти, Ламмінгер наказав, щоб шістдесят вісім ходів з усіх ходських сіл прийшли зі своїми малими дітьми до Пльзеня подивитися, як будуть карати Козіну; хотів він, щоб запам'ятали вони і діти їхні і розповідали з покоління в покоління, як були покарані ходи за свій опір і бунт проти тргановського пана.

Сам Ламмінгер теж приїхав до Пльзеня, щоб побачити смерть Козіни. Козіна мужньо готувався до ганебної смерті і тішився тим, що коли й виграв Ломікар на суді людському, то на божому суді виграє він, бо ж справедлива їхня справа і вмирає він невинно.

В день страти, 28 листопада 1695 року, зібралася в Пльзені незчисленна кількість людей — городян та жителів околиць. Всі сунули слідом за засудженим, поруч якого крокувала його родина, а також земляки, шістдесят вісім ходів, здебільшого високі та ставні мужі в плащах, в кожухах, але без чеканів. Ходи вели з собою дітей і з сумом та співчуттям поглядали на нещасного Козіну. Від довгого ув'язнення він змарнів, але йшов, оточений солдатами, твердою ногою, рівно тримаючи голову.

Процесія вийшла з міста. Барабан, обтягнутий чорним сукном, сумно та глухо відбивав дріб, і його жалібні звуки зливалися з похоронним дзвоном. За містом на пагорбі стояла шибениця. Навколо неї розташувалося військо, а на оточеному ним місці стояли міські радники і чиновники, тут були також офіцери на конях, крайовий управитель Гора і поручнього Ламмінгер з Альбенрейта.

Сюди й привели Козіну. Навколо все стихло. Лише плач і голосіння Козінової родини та земляків звучали в сумній тиші. Сам молодий муж, ставши під шибеницю, поцілував хрест, який йому піднесли, і востаннє оглянувся навколо, на людей своїх, на натовп. І тут побачив він серед офіцерів на конях і того, хто був причиною всього, — Ламмінгера. Козіна випростався, глянув йому в обличчя і дужим голосом, що дзвінко пролунав у ясному морозному повітрі, вигукнув:

— Ломікаре! Ломікаре! Року не мине, як ми разом з тобою стоятимемо перед судом божим! Там він скаже, хто з нас...

Тут головний офіцер опам'ятався. Оголена шабля його блиснула в повітрі, кат сіпнув за мотузок, і голос Козіни замовк. Назавжди. Яна Сладкого, на прізвисько Козіна, не стало.

Блідий як смерть дивився на шибеницю Ламмінгер, потім повернув коня і швидко поскакав до міста. Ходи і всі люди навколо впали на коліна і, вражені, приголомшені, почали щиро молитися за душу небіжчика. Плакали і голосили не лише люди з Ходського краю, а й чужі; сповнені хвилювання, повторювали вони, що той ход покликав тргановського пана на божий суд.

III

З Пльзеня Ламмінгер до Тргановського замка вже не повернувся. Він послав до своєї дружини гінця, щоб той привіз її до Пльзеня, де він чекатиме на неї. У Тргановський замок знову приїхав він лише на другий рік восени. Всі, хто бачив його, казали, що він дуже змінився, якимось змарнів, став зліший і суворіший. Ніколи він тепер не виїздив сам, як колись, а тільки з охороною. Не довіряв він ходам.

Часто вдома на самоті довго ходив Ломікар по кімнаті в тривожній задумі. Його мучило безсоння, а коли він і засинав, то стогнав і кричав уві сні від страшних кошмарів. Слова Козіни не йшли йому з голови, і він лічив дні. Вже минув майже рік, а нічого не трапилось. І почав Ломікар втішати себе, що, мабуть, марно загрожував йому той селянин. Та враз знову наставали хвилини, коли Ламмінгер думав про нього, мусив думати, бо Козіна з'являвся йому у снах, блідий, з палаючими очима, і кликав його на божий суд. Щоб розважитися, скликав Ламмінгер численних гостей у Тргановський замок, влаштовував великі полювання, а після них гучні бенкети. Але долі ходів не полегшив. Мусили вони відробляти панщину, а коли він полював з гостями, повинні були заганяти звіра — в тих лісах, де колись їхні батьки самі, як пани, полювали. Минув жовтень, настав листопад.

Одного разу ввечері після полювання сидів Ламмінгер разом з гостями за столом. Надворі збиралася буря. Ламмінгер був у доброму настрої, бо останнім часом тішився думкою, що Козіна сказав дурницю,

що раз досі нічого не трапилося, то вже й не трапиться, і він спокійно переживе листопад, як пережив попередні місяці. До того ж він був збуджений вином. І от підвівся Ломікар і почав голосно говорити про те, про що ніколи не говорив людям — про строк, призначений йому Козіною. Він почав сміятися з пророцтва Козіни і, нарешті, зухвало вигукнув:

— О Козіно, нікчемний пророку! Рік вже минув, — ти — там, а я й досі тут!

Та раптом він знову поточився на крісло.

В цю мить надворі знявся вихор, аж зашуміли дерева, в панському покої відкрилися самі собою двері, задзвеніли шибки, і ідальнею поволі пропливла бліда постать.

Тргановський пан вже мовчав. Він лежав нерухомий, заляканий — одійшов туди, куди покликав його Козіна. Пани і дами, що оточили його, тремтіли від жаху.

Звістка про смерть Ламмінгера розлетілася по всьому Ходському краю. Всюди славили божу справедливість, з любов'ю згадували Козіну і повторювали:

— Божий суд! Божий суд!

Пана Ламмінгера з Альбенрейта віднесли до Ленечського костюлу і поклали там у склепі. Прокляття ходів йшли за ним. Зразу ж після похорону його вдова з дочками виїхала з Трганова і більше туди не поверталась. В тому ж році вона його продала, а разом з ним і Кут, і Роземберг, й інші мастки.

Відважний Ян Козіна назавжди залишився в пам'яті своїх земляків, які після його смерті почали носити шнурки чорного кольору на своїх білих крислатих капелюхах — на знак смутку.

І досі жителі Ходського краю розповідають про невинно страченого Козіну і називають його святим.

ПРО ЯНОШКА

I

Кралова Голя, що височить над буйними лісами, над мальовничою долиною верхнього Грона, — історична гора. Її могутній хребет — безлісий; ніколи не вщухає вітер на тій сонячній вершині. Під сонцем і вітром, у тумані і під час грізних бур самотньо стоїть на Краловій Голі старий кам'яний стіл, вкритий мохом. Забутий всіма, виглядає він з високої трави, вересу та низькорослих гірських дерев. Колись, за давніх-давен, мав він своїх гостей, і на широкому просторі Голі лунали крики людей і звуки мисливського рогу. Це було тоді, коли приходив сюди сам володар угорської землі, веселий король Матей.

Кожного разу, коли він полював ведмедів і диких кабанів у Липтовських горах чи в Зволеньських лісах, завжди зупинявся тут з своєю дружиною на відпочинок. Король був у мисливському вбранні, з золотим

рогом, магнати — в багатих доломанах *, підперезані блискучими поясами, у дорогих хутряних шапках з перами. Засмагли, гладкі, з пишними вусами, вони тримали в руках списи, при боці в них були тесаки.

Зупинившись тут, сідали вони круг кам'яного столу, а біля їхніх ніг лягали зграї гончаків, вівчарок, вовкодавів, що жадібно ковтали прохолодне гірське повітря.

Слуги та люди з долини виймали з корзин і ставили на стіл найдки та вино. І високо в горах бенкетував король зі своїми панами. Сповнений радості, дивився він на гори, на розлогі схили, на дрімучі ліси та зелені долини, осяяні золотим сонячним промінням. Сонце осявало і білі будиночки земанів, і червоні покрівлі замків, що здіймались над домами сіл і хуторів, розливало своє проміння по широких просторах словацької землі.

Так бувало за короля Матея.

Після його смерті затихла Кралова Голя, і кам'яний стіл довго-довго стояв забутий. Тимчасом у долинах і на рівнинах багато дечого змінилося. У замках і маєтках розвивалось панське свавілля, а в селах — тяжка праця і неволя. Великої кривди завдавали людям: пани і земани примушували їх тяжко працювати на панщині, а повнолітні юнаки не могли спати спокійно із страху перед солдатчиною.

Так було погано, що гірше й бути не могло. Від панського гніту молоді парубки тікали з своїх тихих сіл у гори. Там вони ставали «гірськими хлопцями», ліси були для них домівкою, а карпатські полонини вільними нивами.

За тих важких часів знову оживилася Кралова Голя, і знову круг кам'яного столу сиділа дружина з своїм ватажком. Але тепер то був не король, а «гірський хлопець» Яношік з Тярхової, з Горнотренчанського краю, а з ним не магнати, не вельможні пани в доломанах та кованих поясах, а «товариство», одинадцять «добрих хлопців-молодців», у крилатих капелюхах, у зелених сорочках, у білих сукняних штанах з широкими поясами і в шкіряних постолах. І не з мечами, не з дорогою зброєю, а з ножами в піхвах при боці і з двома пістолями за поясом, з валашкою в руці і самопалом за плечима. Суровец, Адамчик, Грайнога, Потучік, Гарай, Угорчік, Тарко, Муха, Дуріца, Міхалчік і дудар, хитрий Ілчік.

Не зупинялися вони тут на Краловій Голі і не сідали круг кам'яного столу лише в осінню пору. Полювали вони від ранньої весни до самих морозів. Водив їх Яношік «на розбій», — щоб кривді запобігали, бідних і нещасних охороняли. Широ жалів Яношік знедолений словацький народ, сином якого він був. І коли не міг він допомогти йому, то мстився за нього.

І за себе також! Бо й він зазнав од панів горя й кривавого насильства, і він і його батько, який не знав у своєму житті, що таке щастя.

* Доломан — угорський військовий плащ.

Дуже хотілося старому, щоб синові, його Яношіку, жилося краще, ніж йому. І, послухавши поради родича, священника, віддав він свого спритного, кмітливого сина до школи. Так Яношік почав учитися в Кежмарку латини та інших наук, щоби згодом стати священником. Старий батько шматок відривав од рота — тільки б учився син.

Та не сподобалося це магнатові, його світлості, розгнівався він, що старий селянин хоче зробити свого сина паном, хоче вирвати його з-під влади магната. І почав він утискувати старого газду*, як тільки міг. А могли в той час вельможі багато, все могли; беззаконня і кривду чинили людям, і ніхто їх за це не смів покарати.

Часто, коли працював батько Яношіка на своєму полі і саме був дуже зайнятий невідкладними справами — чи то косив, чи то сіно сушив, чи снопи в'язав, — мусив кидати все і негайно бігти, бо кликав його магнат на панщину. І так довго затримують старого на панщині, що сіно його намокне і зопріє, а хліб переспіє. Тяжким хрестом була для нього і десятина. Ніяк не міг він догодити панам: кожного разу його з двору проганяли, як привозив він курей чи гусей — мала, худа, мовляв, птиця, носи кращу, добре відгодовану.

Багато знущань і кривди зазнавав старий газда, та все терпляче зносив заради сина. І коли часом було йому непереливки і туга краяла серце, тішився старий думкою про Яношіка: стане він паном, не матимуть над ним влади, та йому, старому, віддячить тоді, зробить так, щоб хоч перед смертю батько пожив краще.

Яношік вчився охоче й успішно. Та одного разу раптом викликали його з школи. Приїхав з рідного села гонець і приніс звістку, що тяжко захворіла мати Яношіка, лежить при смерті й просить, щоб приїхав Яношік — хоче вона з ним востаннє проститися.

Яношік, якому тоді минув двадцять один рік, одразу вирушив у дорогу. Тільки-но приїхав він додому, тільки ступив до хати і привітався з матір'ю, аж тут з'явився засмаглий панський гайдук з чорними вусами і суворо наказав, щоб завтра рано-вранці, старий і молодий, газда і студент, вийшли на панщину — сушити сіно. Яношік, убитий горем, схилився над умираючою матір'ю і ледве розчув слова гайдука. Він навіть не намагався зрозуміти ці слова.

Старий батько добре чув і добре зрозумів гайдука, але й він, хоч завжди без заперечень виконував усі накази пана, зараз вагався. Дружина при смерті, кожної хвилини може вмерти. Гайдук сам бачить це і, мабуть, доповість у канцелярії. Нічого в тому поганого не буде, коли він у такий день не вийде на роботу. А Яношік? Не для того він його викликав з міста, щоб іти на роботу. Та й студент він, скоро священником буде. І як можна покинути хвору матір! Повинна ж бути у панів хоч іскра людяності, повинні ж вони зглянутися на них.

* Газда — господар.

Та не зглянулися пани.

Опівдні знову прибіг гайдук і вже не один, а з кількома хлопами. Лаялися, кричали, не звертаючи уваги на вмираючу матір. На очах у неї схопили її чоловіка і сина, зв'язали і потягли обох до замка через три села. Там у склепистій світлиці вже стояли лавки і лежали на них в'язки горіхових київ. І чекав там уже «земний бог». Як угледів він газду і його сина, розлютувався, почав лаятися і наказав покласти їх на лавки і міцно прив'язати ременями. А сам сів, люльку запалив, ногу на ногу закинув і давай наказувати;

— А тепер бийте їх, а ти, управителю, рахуй! Кожному сто київ, та добрячих. А ти, — звернувся він до Яношіка із злою посмішкою, — побачиш! Буде тобі латина. Я тебе вивчу на пана!

Гайдуки били немилосердно, без жалю; старий газда скоро зомлів, і, перш ніж полічив управитель до ста, сконав у тяжких муках. Син побої витримав. Але не міг підвестися, не міг на ногах встояти. Поклали його на віз з гноєм, поряд — тіло батька, і повезли їх додому, до рідного села. Мати була ще жива, але, як угледіла свого чоловіка і сина, доконало її горе, і вона померла.

Яношік, коли одужав і набрався трохи сили, зник з села. В місто до школи він теж не повернувся. Подався в гори. Там переховувався він в куренях у чабанів. І тут трапилося з ним дивне диво.

Вийшов якось він з куреня і пішов до джерела, щоб набрати в цебер води. Вірний собака, єдина пам'ять про рідний дім, біг слідом за ним. Джерело витікало з-під скелі, круг якої ріс густий терник і шипшина. Коли Яношік схилився до джерела, щоб набрати води, собака раптом загарчав, потім почав голосно гавкати і кинувся в зарості. Яношік оглянувся. І враз йому здалося, що в заростях хтось заплакав. Він гукнув на собаку, покликав його і сам поліз у кущі.

Там, серед квітучих диких рож, побачив він «дівчину в білому», чарівну, прекрасну фею. Вона стояла перед Яношіком, дякуючи йому за те, що він одігнав собаку. І сказала фея, що хоче віддячити йому і з радістю виконає все, що він забажає. Яношік довго не роздумував.

— Сили хочу! — вигукнув він. Давно мріяв Яношік про силу, щоб покарати жорстоких панів за всі кривди, які чинили вони людям.

І дала йому фея пояс з чарівною жилкою і валашку, яка надавала йому сили цілої сотні чоловіків. Поки тримав він цю валашку в руці, був непереможний.

II

Відтоді почав ходити Яношік «на розбій», мстився за себе і за бідний словацький люд. І всі пригноблені називали за це Яношіка і його «товариство» «добрими хлопцями» і всюди з радістю приймали їх.

В часи небезпеки знаходили вони надійний притулок у гірських куренях і в селах у долині. А взимку, коли надходили морози, і гори та ліси вкривалися снігом, «хлопці» спокійно жили у добрих газд, як робітники або під якоюсь іншою личиною. Але тільки-но починав розпускатися бук, — гайда знову в гори «на розбій». Проте крові людської Яношік не проливав. Сам не вбивав та іншим не дозволяв. Нападали вони лише на багатих і сильних.

— Віддавай богові душу, а нам гроші, — загрозово вигукували «хлопці», розмахуючи зброєю. Найчастіше брав Яношік на мушку жорстоких панів і земанів. Підстереже бувало такого пана, вискочить із засідки та як гримне:

— А йди-но сюди, пане, досить тобі наживатися на селянських мозолях!

Коли захоплювали здобич, Яношік чесно ділив її між «хлопцями», а свою пайку віддавав бідним і знедоленим, або ж ховав серед скель, у печерах та в дуплах старих дерев. Мав він багато тайників, де зберігалися гроші, сукно та різна зброя. Багато кремницьких дукатів доброго карбування закопав Яношік в ями, щоб не дісталися вони ні панам, ні розбійникам. Частенько жив він у печері на горі Вапор, де також був заритий скарб. З Вапору на Новий Град був зроблений ремінний міст, і частенько Яношік гостював на стрімкій скелястій Градовій горі над Тисовцем. Любив Яношік співи і музику. Часто, сидячи в колибі *, з задоволенням слухав він, як грає чабан на сопілці. Любив він також слухати співи дівчат, що збиралися на моріжку, просив їх заспівати й щедро наділяв за це золотом.

Коли ж бував Яношік із своїми «хлопцями» сам, і сиділи вони круг вогнища в безпечному місці, дець у лісі, чи в темній ущелині, чи то високо на Краловій Голі, — завжди наказував він хвацькому Ілчіку, щоб грав на дуду. Ілчік виймав свою гучну дуду з трьома трубками і починав грати, аж луна котилася по нічних лісах і горах, і весело ставало всьому «товариству». Тут і Яношік, що курих свою дерев'яну люльку, викладену риб'ячою кісткою і обиту міддю та латунню, яснішав, і розходились зморшки на його похмурому обличчі.

Проте інколи у такі пізні хвилини бувало на Краловій Голі й тихіше. Це тоді, коли хтось із «товариства» приводив сюди перехожого або мандрівного студента, якого по дорозі в лісі зупинив і заплонив. Кожний з «хлопців» намагався це зробити, бо знав, що догодить цим Яношікові. Студент, чи був він зовсім молоденький, чи старший, все одно бліднув і тремтів од страху, коли потрапляв на пустинну Голю і при світлі вогнища бачив за кам'яним столом озброєних «гірських хлопців», а круг них схожих на вовків злих собак, що гарчали й люто гавкали. Але згодом собаки затихали, Ілчік клав дуду на камінь, і ніхто з «хлопців» слова не смів вимовити, коли Яношік розмовляв із студентом. Він не лаяв його, не кричав, а говорив латиною, як справжній священник. Розпитував його

* Коли ба — хижа у чабанів.

про все, екзаменував і тішився з його страху й розпачу, сміявся, коли студент не міг відповісти на запитання, і хвалив, коли той вдало відповідав. Якщо студент був сильний в науках, Яношік наказував йому читати проповідь «хлопцям».

«Хлопці» підкидали хмизу у вогнище, воно весело тріщало, дим підіймався в темне небо, полум'я звивалося високо вгору і осявало Голю й верховини гірських велетнів, що губилися в нічній темряві. Студент ставав на камінь і хоч-не-хоч мусив читати проповідь. Поважно говорив про благочестиве життя, про добрі вчинки, про справедливість богу.

І високо в горах, під зоряним небом панувала така велична урочиста тиша, як у костьолі. Лише іноді було чути схлипування глибоко зворушених, охоплених побожним настроєм «хлопців». І навіть сам отаман у задумі схилив голову, коли проповідник починав говорити про смерть, про кінець всього живого. А коли студент замовкав і всі говорили «амінь», озивався Яношік. Він нагадував друзям, що тепер, коли вони почули слово боже, тим більше повинні пам'ятати про те, яке завдання взяли на себе, повинні нікого без причини не кривдити і боротися з неправдою.

Яношік вшановував студента-проповідника, частував його, чим тільки міг, а коли вранці відпускав додому, насипав йому повну шапку дукатів, або наказував хлопцям, щоб відміряли йому сукна на нове вбрання. І хлопці приносили сукно та міряли його величезним небувалим ліктем — од бука до бука. А дерева були старі, могутні, і росли далеко одне від одного. Ледве тяг додому проповідник свою нагороду.

На Краловій Голі жив Яношік з найбільшою охотою. Це було його найулюбленіше місце. Тут якось довелось йому битися одразу з трьома жупами, коли наслали на нього пани гайдуків і військо, щоб заповонити його. Та не пощастило їм, втекли вони з ганьбою. Прогнав їх Яношік, сам один, своєю валашкою, що рубала, як сотня бійців.

Часом він бував також у Просічній та Рімавській долинах, де якось в бою убив генерала, що вів на нього шістьсот солдатів. Коли упав генерал, кинулись його солдати навтікача.

Часто ходив Яношік переодягнений. То як жебрак од села до села бродив, то як чернець ішов до міста; іноді на коні, в панському вбранні під'їздив до замка, де його вшановували як знатного гостя. Потім він забирав, що хотів, часом карав зарозумілого пана і від'їздив разом з «хлопцями», переодягненими у слуг та гайдуків. Тільки-но Яношік був тут, а за хвилину вже там. Наприклад, щойно повідомляв «трирогим листом», щоб його чекали в Ліптові, а наступного дня, ніби вродився, де його не сіяли, не чекали, — аж на протилежному кінці Словаччини.

Приготують для нього в якомусь місці пастку, — завжди вислизне, як вугор. Завітає до корчми у сусідньому селі; там пиячить, веселиться з «хлопцями». Погуляє, поспіває з ними і несподівано зникне. І лише тоді пани довідаються, де він був, що робив і як зник з-перед самісінького їхнього носа.

Так ходив він по горах багато років, мстив панам, допомагав бідним, охороняв знедолених. І за тих часів у багатьох маєтках, у багатьох замках почали пани ставитися до підлеглих краще — не з милосердя, звичайно, а тому, що боялися Яношікової помсти.

Аж нарешті згубила Яношіка зрада. Його дудар виказав панам, де він ховається, і порадив, як його вловити. В тім допомагав зрадникові якийсь газда за іудин гріш. Той газда був добре знайомий з Яношіком. І одного разу взимку запросив він «гірського хлопця» до себе і заїхав за гостем. Яношік довіряв газді. Він сів у сани, не підозріваючи зради. Коли вже приїхали і вилазили з саней, хитро виманив газда в Яношіка його могутню валашку. А в хаті вже чекали гайдуки та солдати.

Ледве Яношік вступив до хати, як одразу послизнувся й упав: насипали йому гороху під ноги. Тільки він упав, як навалилися на нього вороги і вмить зв'язали. Та не встигли його зв'язати, як він схопився, розірвав пута й почав бити ними гайдуків та солдатів, сміючись та приказуючи:

— Ану, скільки вас, нікчем, на півкіло піде?!

Скрутно вже було ворогам, позадкували вони до дверей. Та тут раптом зморшкувата баба пронизливо крикнула з припічка:

— Рубайте йому пояс!

І вмить один з солдатів рубонув, і так влучно, що враз перетяв чарівну жилку в поясі, який подарувала Яношікові фея. Перервалася чарівна жилка — і втратив Яношік силу. А без сили і без своєї могутньої валашки не зміг Яношік подолати ворогів. В Кленовці поблизу Тісовця сталося це, у газди Благі. Зв'язали Яношіка, поклали на сани й одвезли до в'язниці. Спочатку до Грахова, в стару вежу в Ріманській долині, потім до Врановського замка поблизу Святого Мікулаша. Тут лежав він у страшній темниці, прикутий до стіни. І лише тоді виводили його звідси, як вели на катування.

Тяжко, тоскно йому було в тому лютому ув'язненні, та не про себе думав Яношік, а про друзів своїх, а найбільше про убогий люд. З тугою згадував «товариство», волю, ті часи, коли сидів він з своїми «хлопцями» на Краловій Голі, як ходив з ними по зелених лісах, по горах і долинах, на світанку і при зірках, при денному світлі і при сяйві місяця. Згадував він свій народ і глибоко зітхав:

— О люде бідний! Хто тебе захистить? Ти, всемогутній боже, залишишся з ним, ти звільни його!

Так журився Яношік, аж доки не привели його на суд у місто Ліптовський Святий Мікулаш і не засудили на смерть. Сталося це 13 березня 1713 року. Оточений солдатами, супроводжуваний юрбами людей, крокував Яношік до шибениці. Востаннє він, молодий, сповнений любові до життя, дивився на гори, на ліси, на бсже сонце. Але не занепав Яношік духом, крокував статечно, з гордо піднятою головою, і чотири рази обійшов навколо шибениці, щоб пани бачили, що не боїться він смерті.

Так загинув Яношік, добрий «гірський молодець».

А що ж сталося з могутньою валашкою Яношіка?

Пани, заволодівши валашкою, зразу сховали її, замкнули за сімома дверима.

Проте валашка не лишилася в тій в'язниці. Сама почала вона рубати двері, рубала, рубала, доки не пробилася. Пробила перші двері, взялася за другі, потім за треті. І так всі пробилася. А як сьомі двері почала рубати, вели вже Яношіка на смерть. І коли пробилася валашка сьомі двері, було вже пізно — віддав Яношік богові душу. Тоді валашка зникла у горах, у вільних горах, і там, де Яношік любив гуляти, — «на Краловій Голі сховалася в тополі».

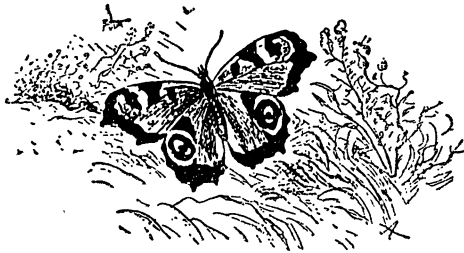
А «товариство»?

Загинуло «товариство». Як втратили хлопці Яношіка, не могли вже протистояти вони силі панів. Переловили їх поодиноці й кинули до в'язниці. Деякі з них у в'язниці померли, а деякі на шибениці загинули, як ватажок їхній.

Найгірша доля спіткала Суровця Якуба, колесували хлопця, і не допомогла йому вже його рушниця-самопал з двома стволами й одним курком, яку він сам змайстрував, і громовий подвійний постріл якої завдавав жаху ворогам і перехожим.

«Гірські хлопці» загинули, але імена їхні зберіг у пам'яті народ. А найчастіше і з найбільшою подякою згадують люди ватажка «хлопців» — Яношіка. Згадують також ті місця, де він ходив, де зупинявся, його стежки, його печери. Але найбільше легенд збереглося про його скарби, які він сипав згори, з крони, додола, під коріння старих дерев. Кажуть, що і Грайнога ховав свої скарби в дубах під Білою горою або в ущелинах скель.

І досі в словацьких селах подекуди висять в хатах намальовані на склі зображення «добрих хлопців» — в зелених сорочках, підперезані широкими поясами, в білих штаних, з валашками в руках і рушницями на плечах. І коли іноді довгим зимовим вечором почне згадувати старий газда минулі часи, обов'язково заведе про «гірських хлопців» і вкаже на малюнок на стіні — на дударя, на Суровця, що вимахує валашкою над головою, на Грайногу й усіх інших і, звичайно, на Яношіка. І розповість старий про його силу, про те, скільки він пережив, як мстив за свій народ, що за це мав і як його згубили.

БЛАНІЦЬКІ РИЦАРІ

Послухайте останню старовинну легенду і пророцтво, що повідав сліпий юнак блаженної пам'яті королю Карлові.

Гляньте, он Бланік-гора, в кучерях темного лісу, що вкриває її від верховини по всіх схилах. Поважно і похмуро поглядає Бланік на країну, віддалену від усього світу, на її пагорби і неродючі долини. Здалеку видно вершину гори, і околиці жителі часто пильно вдивляються в неї. Якщо вона оповита хмарами — буде негода, якщо синіє в ясному небі — бути годині.

На вершині Бланіка побачиш ти в тіні буків, ялин і смерек напіврозвалену старовинну кам'яну огорожу. Мохом та чагарником заростає вона. Дерев'яного замка, який оточувала вона, нині й сліду немає.

Але під огорожею, в самій горі, дримають озброєні рицарі, «військо

святого Вацлава», дрімають й чекають того дня, коли стане потрібна їхня допомога, коли покличуть їх на бій.

Під скелястою вершиною Бланіка, на східному боці, скеля, що утворює нерівне склепіння. Там вхід до гори, і в тому місці б'є джерело. З нього напувають своїх коней бланіцькі рицарі, коли виїжджають вони з гори при сьйві місяця на луг, що лежить серед лісів під горою. В таку ніч далеко навкруг лунає приглушений гуркіт, звуки барабанів і сурми. На ранок все враз стихає, рицарі та коні ховаються за скелястою брамою і зникають в тасмничих надрах гори. Лише на лузі лишаються сліди тієї нічної прогулянки — безліч відбитків кінських копит.

У скелястих печерах, де дрімає святовацлавське військо, побувала вже не одна людина.

Так, косила якомсь одна дівчина траву під Бланіком. Раптом з'явився перед нею рицар і попросив зайти разом з ним всередину гори — прибрати там. Дівчина не злякалася і пішла. Брама, що вела всередину гори, була відчинена. Дівчина побачила склеписті скелясті світлиці, могутні стовпи, а на них була розвішана різна зброя. В просторих світлицях стояв жовтий присмерк і було тихо, як у костьолі. Попід стінами біля жолобів вряд стояли осідлані коні, а за кам'яними столами, схиливши на них голови, сиділи рицарі. Рицарі спали, і коні стояли нерухомо, не хитали головами, не гребли землю копитами, навіть хвостами не махали.

Дівчина ввійшла, роздивилася, але ніхто навіть не поворухнувся. Вона почала підмітати. Робота в неї спорилася, і за хвилину все було прибрано. Але навіть тоді ніхто її не зупинив, ніхто не промовив ні слова, ніхто не прокинувся. Як зайшла, так і вийшла. А коли прийшла вона додому, всі почали питати її, де вона так довго була.

Дівчина здивувалася і мовила, що прийшла вчасно, як і завжди. І жахнулася, коли сказали їй, що вже рік минув, як пішла вона косити траву. Цілий рік не було її.

Дівчина розповіла, куди вона потрапила, і тут всі зрозуміли, чому для неї рік минув, як хвилина. На третій день дівчина вмерла.

Так само трапилося з лоуневіцьким ковалем, якого невідомий рицар запросив всередину гори, щоб коваль підкував йому коня. Коваль пішов, а коли підкував коня, насипали йому за це в мішок сміття. Від злості він те сміття під горою висипав.

А коли прийшов коваль додому, виявилось, що його вже оплакували, бо зник він безслідно, і цілий рік не було про нього ні слуху, ні духу.

Розповів він, що з ним трапилось, а коли потрусив мішок, випали з нього три дукати. І тільки тоді зрозумів коваль, що помилився. Не гаючи часу, побіг він назад до бланіцької брами, на те місце, де висипав сміття. Але даремно! Не було вже там ні сміття, ні дукатів.

Розповідають ще про пастуха, що шукав вівцю і сам заблукав до Бланіка, а також про юнака, що, як і той пастух, пробув у горі цілий рік, не маючи про це найменшого уявлення.

Але все це було давно... Замкнений Бланік. Поважно і похмуро дивиться він на осиротілий безлюдний край, і, здається, думає тяжку журливу думу. Спить святовацлавське військо. Ще не настав час йому прокидатися. Це станеться в хвилину найбільшої небезпеки, коли вдереться до нашої країни стільки ворогів, що все королівство зможуть вони рознести на копитах своїх коней.

Перед тим будуть знамення: повсихають верхівки дерев у Бланіцькому лісі, на вершині гори зазеленіє старий засохлий дуб, і джерело біля скелі почне бити з такою силою, що бурхливий потік ринеться додолу. І тоді почнеться великий кривавий бій, в краю між Бланіком та Начерадцем. Ставок Пустий, на березі якого перед боєм зазеленіє старе засохле дерево, наповниться потоками пролитої крові. І охопить чехів під час того бою велика туга й сум, але героїчно захищатимуться вони проти сильнішого ворога. І в певну хвилину відкриється Бланік, і озброєні рицарі вискочать з гори, і святий Вацлав на білому коні поведе їх на допомогу чехам.

Ворог, приголомшений несподіванкою і охоплений жахом, кине́ться тікати до Праги, і там завершиться той грізний бій. І буде він такий запеклий, що кров рікою потече од Страгова аж до Кам'яного Карлового мосту. Святий Вацлав на білому коні і з корогвою в руці поведе чехів і вижене всіх ворогів та чужинців з Чеського королівства. А святий Прокоп, абат сазавський, з палицею в руці допомагатиме йому.

І тоді настане святий мир, і відпочине Чеська земля. І хоча багато чехів у тих боях загине, але ті, що залишаться живими, будуть справжніми мужами. Пізнавши помилки своїх предків і свої, твердо стоятимуть вони на захисті своєї батьківщини, і вороги не подолають їх.

Отакі легенди давніх часів про землю нашу.

Щаслива будь, о вітчизно мила! Хай мілніше з покоління в покоління народ твій, хай перемагає всіх ворогів, хай зберігає святу спадщину: рідну мову і старе, добре право своє.

Хай мужніє народ твій, натхненний працею, і незламним буде, як скеля, і завжди сповнений сили.

З СТАРОДАВНІХ ПРОРОЦТВ

Як очі ваші сльоза закриє,
Як час настане тяжкий для вас,
Я принесу вам гілку надії,
Мій голос почуєте враз.

Ербен

Закривається книга старих легенд. Минула слава сяє з них, і чується відгомін великих печалей і страшних бур, що прокотилися колись по країні. Чорні тіні цих тяжких часів вкрили цілі віки, а подекуди ще відчуваються й нині.

Важко бувало в землях чеської корони, тяжко, страшно, особливо, коли народ страждав у неволі. Надмірні податки і тяжка панщина сушила його, висмоктувала з нього сили, але у приниженого, змушеного покірливо гнути шию народу не згасав промінь надії на краще, щасливіше життя.

В той час, час знущань, штрафів і покарань морили поневолений люд війни й голод; рідна мова була зганьблена і приречена ворогами на знищення.

Важко було, аж страшно, охопив людей відчай, і пригнічений розум чекав допомоги лише від бога. Коріння тієї надії живила стара хроніка

та пророкування про краще майбутнє. І таємне древо стародавніх пророцтв пустило нові пагінці.

Виростали ті пагінці літніми ночами, коли в затінку старих лип збиралися селяни і нарікали на свою долю; виростали зимовими вечорами, у тоскних сутінках або при тьмяному світлі вогника, коли старий дід згадував минулі часи. Виростали вони в чорні години праці або в священному супокі недільного відпочинку, коли старий грамотій оповідав сусідам бувальщину і говорив, які знамення ще будуть і які нещастя ще трапляться з землею та народом, перш ніж прийде новий, кращий час.

З хвилюванням слухали їх люди. І в тій безнадії розцвітала запашна чарівна квітка розради, а з глибини тих таємничих пророцтв віяв життєдайний вітерець і роздмухував у серцях людей жар любові до рідної землі, яку душили туга і горе.

Пророчий голос од стадіцького плуга й пророцтва обдарованої віщим духом княжни Лібуші, слова, що вийшли з вуст Сивіли, і те, що бачив у майбутньому сліпий юнак, і надії на святого прародителя Чеської землі, — все це тішило убогих, тішило, заспокоювало і давало їм сили.

Послухайте ці пророцтва, а також і ті, що в деяких краях пробілися живим джерелом із спраглих скель. Покоління за поколінням приходили сюди, щоб росю віщої розради оживити дух, що в'янув, знемагав од спраги у вогні тих тяжких часів.

Слухайте ж ці старі пророцтва!

ПРОРОЦТВА СИВІЛИ

I

Сивіла, цариця Савська, жінка розуму допитливого й освіченого, дізнавшись про велику мудрість царя Соломона, затужила по ньому й дуже захотіла побачити і почути його. Нарешті вирішила вона податися до Єрусалима.

Спорядивши з дівчат і військових численний і багатий почет, наказала вона нав'ючити на верблюдів мішки з коштовними подарунками і вирушила в путь.

Царство її та місто Сава лежали на відстані двохсот сорока одної милі від Єрусалима, в південній частині Африки. Залишивши своє місто і державу, довго мандрувала вона по Аравійській землі, по Єгипту й по країнах Червоного моря, по Аравійській пустелі, аж нарешті дісталася до царства царя Соломона.

А як прибула до самого Єрусалима, зійшла молода цариця зі своєї колісниці й пішла босоніж, показуючи цим, що вважає ту місцевість священною. І так, босоніж, підійшла вона до річки Кедрон, через яку було перекинуто дерево. Проте не ступила цариця Савська на дерево, як це робили інші, а стала на коліна, поцілувала його і потім в іншому місці перебрела річку.

А коли підійшла вона до гори Голгофи, впала на землю, ніби вбита горем, і три години лежала з простягненими руками. Підвівшись, глянула вона на гору Голгофу, і заплакавши вигукнула:

— Вітаю вас, о священні місця! Священні ви і священними будете повік, аж до кінця світу!

Соломон, дізнавшись, що приїхала цариця Савська, вийшов до неї з почтом, в усій своїй славі і привітав її ласкаво з великою шаною і мовив:

— Вітаю тебе, мила госте!

Сивіла ступила разом з ним у двір і тут відкрила свої скарби і дарувала їх царю: силу-силенну золота, дорогоцінних каменів і прекрасний посуд мистецької роботи, а також рідкісне коріння і віти дерев, з яких виготовляли цілющий бальзам.

І гостювала цариця в Єрусалимі дев'ять місяців. Цар одвів їй в палаці прекрасні просторі світлиці, сповнені дивних пахощів, тому що вікна виходили у квітучий сад, і приймав її так, як личить приймати прекрасну царицю. З численних розмов переконався цар Соломон, що цариця дуже розумна. Вона часто говорила про майбутні часи, і він попросив царицю одкрити йому прийдешнє.

І от, коли сиділи вони в прекраснім, затишнім саду в тіні старих кедрів, оливок та кипарисів, звернула Сивіла свій погляд в імлу прийдешніх віків і почала говорити.

Насамперед повідала вона царю про долю його держави: що буде після його смерті розділено царство надвоє, що люди й парі забудуть бога, і що прийдуть чужинці та заберуть царя в полон, аж до Вавілонської землі.

Мине слава Єрусалима, і храм, який він, Соломон, збудував, буде зруйнований, як і все місто. Через багато років, коли народ ізраїльський розкається і заволає до свого єдиного бога, настане кращий час: народ повернеться на батьківщину, відбудує Єрусалим і храм Соломона.

«Але власних царів уже мати не буде, тільки чужинців, поганців, а під кінець з народу римського. І знай, царю, тоді народиться месія, що буде творити великі дива і чуда. Проте свої його не визнають, а обплюють і засудять на смерть. І помре він на дерев'яному хресті, і сам понесе його на Голгофу, скорботну гору. Той хрест буде з Адамового дерева, яке росло в раю, а нині перекинута через річку Кедрон. І зробить месія та його смерть багато які місця святими, і священною стане гора Голгофа, на якій Спаситель віддасть душу богові.

За страждання месії прийде на Єрусалим помста божа, і дорогоцінні посудини, які пожертвував ти храмові, як здобич будуть відвезені до Риму. Але переможе Христос поганський Рим, і учення його поширяться по всій землі і буде до кінця світу».

Сивіла замовкла і в той день більше нічого не сказала. А коли вона пішла, цар довго думав про її слова, потім покликав свого писаря і розповів йому все, що сказала Сивіла. І писар все записав. І цар сховав те, що було записано, туди, де зберігалися всі його інші книги.

II

Коли на другий день знову сидів цар Соломон з Сивілою в саду, попросив він її, щоб повідала, що станеться з іншими землями, перш ніж прийде судний день.

І повідала Сивіла, що християни розмножаться, матимуть своїх імператорів і царів, а євреї будуть принижені і не матимуть своєї влади. Проте з часом християни порушать божі закони й почнуть грішити.

«Не буде між ними віри і довір'я, вуста їхні будуть одне говорити, а се-

рця зовсім інше почувати. Справедливість буде продана, бідна людина пригноблена, замучена, зневажена. І пошле бог людям багато знамень своїх, щоб урятувати людей. А як не послухаються вони, знищить бог третину всіх людей за їх безвір'я». І Сивіла розказала царю, які то знамення будуть, а коли закінчила, пішла до своїх кімнат. Соломон знову все те, що почув, наказав записати і сховати.

На третій день знову прийшла Сивіла до того чудесного саду й зустріла тут царя Соломона під тамарисками, кипарисами та олівами. Був ранок, сонце вставало з-за гори. Цар знову почав розпитувати Сивілу про майбутнє, і на цей раз Сивіла сама попросила покликати писаря, аби він все записав, що вона скаже, і щоб сховали це писання на вічні часи.

І тільки-но заговорила цариця про майбутнє, змінилося її молоде обличчя, змінилися її очі, запалали віщим вогнем. В білих шатах стоячи на східцях під деревами, натхненно промовила вона:

— Царю! Наділив тебе господь мудрістю, якої до тебе ніхто не мав і не матиме після тебе, хоча буде багато імператорів і царів. І матимуть вони нові імперії. Одна з тих імперій чи королівств буде славетною величезною державою, багатою хлібом, а також хмелем і вином. То буде Чеська земля. Народ тієї землі збудує багато міст, а одне таке величезне, що буде в ньому більше ніж тисяча будинків.

Буде те прекрасне місто столицею країни, бо житимуть в нім королі. Та в ньому теж запанують гріхи й розпуста. І так довго грішитимуть люди, що Бог забере у них короля і поставить над ними чужинця. І так переслідуватиме він людей, що пристрасно забажають вони знову мати короля своєї рідної мови.

Вдеруться до Чеської землі зграї чужинців і принесуть з собою багато зла. А королі будуть так гнобити людей, що чотири дні на тиждень люди працюватимуть на панів, а лише два дні на себе. Один з королів запровадить нечувані нові порядки, які спочатку сподобаються простому народові; але ті нові закони порушують одвічні права людей. Селяни за ці закони хвалитимуть короля, а становим людям будуть вони не до вподоби. І тим королем буде проголошений закон, за яким кожен може сповідати свою віру, бо той король не любитиме духівництва, і за його панування багато церковних маєтків та храмів буде зруйновано.

Накаже той король перемерити всю землю і полегшить людям роботу на панщині. Проте скоро короля спіткає смерть, і помре він на своєму ліжку, а не в бою. Люди дуже дивуватимуться з його смерті і довго не віритимуть, що він помер.

Після нього прийде король, який від багатьох змін свого попередника відмовиться. Після його недовгого панування прийде молодий король, за нього почнуться великі війни. І змушені будуть селяни задарма возити хліб і віддавати майже весь свій врожай. Багато людей братимуть на війну, буде в королівстві п'ять військ, кожне матиме свою назву, і народ повинен буде всіх їх годувати і забезпечувати одягом.

Почнуться також в землі Чеській неврожаї, і пошле на неї бог нищівні пожежі, бурхливі вітри, град, страшні сніги та великі повені.

З року в рік буде все гірше та гірше, тяжко стане жити як старим, так і молодим, а найгірше простим людям, особливо під час великих воєн, коли у багатьох селян заберуть у солдати останнього сина.

Але не стануть люди від цього кращими. Вперто скнітимуть вони в гріхах та нерозумності, і велика зміна буде в одягу і звичаях. Розгнівається тоді господь і покарає їх так, що всі міста будуть зруйновані. Лише Табор, Усті, Собеслав і Мельник уникнуть руйнування, якщо не зрадять правді й законів. Кутна Гора провалиться, Пльзень, Жатець, Градець, Кралов, Коуржім, Часлав та інші міста королівські будуть знищені ворогом.

А Прагу бог покарає більше, ніж інші міста. Вогонь і грізна повинь зруйнують її, а ворог довершить знищення. Руїни Праги заростуть сосновим лісом та глodom, і ховатимуться в них куниці та лисиці. Славне колись місто запустіє так, що проїде якомсь тут хурман, зупиниться на Кам'яному мості, лясне батоном у мертвій тиші і промовить до свого сина:

— Отут було велике місто Прага, а там стояла Староместська ратуша.

Та, перш ніж прийде той кінець і настане сумний той час, з'являться знаменні знаки: коротшим стане вік людей, сонце не світитиме більше, як світило, зима зустрічатиметься з зимою, і змушені будуть люди у кожухах збирати хліб.

Потім почнуться війни, і через них податки настільки зростуть, що люди не зможуть платити їх. І почнуть за це людей катувати, кидати у в'язниці та бити киями, аж закричать люди:

«Панове, давали ми вам, поки самі мали. Тепер нема в нас нічого, все у нас відібрали, не залишили навіть стільки, щоб могли ми з дітьми своїми досита наїстися».

Проте слова ці не вплинуть, і пани все одно будуть немилосердно вимагати податків. Тоді простий люд одностайно скаже:

«Панове, платіть самі за нас, бо вже багато ви одержали за рахунок наших мозолів. Ми платити не можемо, бо нічого вже не маємо».

Тоді пани багатьох мужів кинуть до в'язниць, але простий народ повстане на кривавий бій і заволає:

— Краще загинути у бою, ніж бачити, як вмирають з голоду наші діти!

Таку кару пошле бог на панів, тому що мучили вони людей великими податками й панщиною.

А коли почнуться в цій країні усобиці та заворушення, з усіх чотирьох боків нападуть на неї сильні вороги. І в усіх чотирьох кінцях почнеться битва. І від столиці потече кривава ріка до гори Бланік. Збереться військо якраз між горою Бланік і Начерадцем, що біля села Бейковіце. І почнеться тут бій.

Але ще перед тим, ідучи до Бланіка, знищить ворог безбожників і залишиться в живих лише стільки, скільки може схватися під возом.

Там, де відбудеться та велика битва, зараз виблискує ставок. Але перед тим порозтягають з нього лелеки та інші птахи весь очерет і комиш, і за кілька років перед Бланіцькою битвою той ставок висохне. Під час битви наповниться він кров'ю, що аж через греблю переливатиметься. І буде великий галас, іржання коней, барабанний дріб і така страшна оглушлива стрілянина, що аж за двадцять чотири милі буде чути. Бій триватиме цілих дванадцять днів. А на тринадцятий день пошле бог своїм вірним сином допомогу, з гори Бланік вийде військо, яке заховав тут бог. Як побачить те військо ворог, охопить його жах і кинеться він тікати. Боже військо зробить велике диво й пожене ворога, який, тікаючи, зруйнує Прагу дощенту. Та все одно його вижене військо, й тікатиме ворог аж до Кельна на Рейні. Там зникне також і Бланіцьке військо — хтозна-куди, бо до Бланіка вже не повернеться й ніхто його більше не побачить. Після Бланіцької битви знову висохне ставок. І на шістнадцятий день вірні богові люди, що залишаться в живих, почнуть розшукувати одне одного. І дуже радітимуть, обійматимуться й дивуватимуться, як це бог їх схоронив. Потім всі вони підуть до того ставка, де побачать безліч забитих людей і коней, яких клюватимуть небесні пташки, бо ж не залишиться стільки людей, щоб змогли поховати всі ті трупи. Зберуться вірні богові люди, і священник, стоячи на пеньку посеред ставка, відслужить святу службу, і всі славитимуть господа бога.

Потім всі повернуться до своїх домівок, і стане між ними злагода, мир і справжня любов, і всі будуть як одне серце, — пани і простий люд. Буде п'ятдесят років добрих і врожайних, і настане в Чеському королівстві велика дешевина: корець* жита коштуватиме 7 грошів, корець пшениці — 12 грошів, стара чеська пінта** пива — 2 крейцери, лібр*** оленячого м'яса — 2 крейцери. В усьому буде достаток, всюди буде мир і божа благодать».

Цариця Сивіла замовкла. Соломон, бажаючи про все мати пророчі вісті, попросив її сказати, коли настане судний день. І відповіла йому Сивіла:

— Царю, цього я вже не знаю, бо навіть ангелам своїм бог не сказав цього. Але скажу тобі, царю: маєш слуг добрих і злих. Чи дав ти злomu стільки, як доброму?

— Добрий — маєш добре, злий — будеш покараний, — відповів цар.

І промовила Сивіла:

— Добре відповів ти, царю. Тому, якщо добре робитимуть люди, додасть їм бог життя. А якщо гніватимуть його, скоротить роки й дні, які встановив від створення світу. От і все, що я знаю про судний день. А ще відомо мені, що багато знамень і див з'явиться на сонці і на місяці, на небі й на землі, перш ніж зійде на землю господь бог.

Вона помовчала, потім додала:

* Корець — старовинна міра сипучих тіл, що дорівнює 93,6 літра.

** Пінта — старовинна міра об'єму, що дорівнює 1,369 літра.

*** Лібр — чеська міра ваги, що дорівнює 514,37 грама.

— Ось пророцтва мої, о царю Соломоне! Запиши та сховай їх. Минуть віки і підтвердяться слова мої, і прийдешні покоління впевняться в тому, що ті пророцтва Сивіли, які вона тобі відкрила, були вірними.

І цар Соломон, мудрий і досвідчений, зробив так, як наказала йому молода цариця, що стояла вище нього на східцях під тамарисками, кипарисами та оливками в чарівнім саду, де повівав лагідний вітерець, розносилися приємні пахощі і сяяло вгорі ясне вранішнє небо.

ПРОРОЦТВО СЛІПОГО ЮНАКА

Коли імператор Карл IV, чеський король, в 1362 році вертався з Німеччини через Нюрнберг до своєї країни й добрався вже до Шумавських лісів, почув він, що в селі Коут, недалеко від Домажліц, живе юнак, сліпий від народження, побожний і наділений даром пророцтва, і всі в окрузі того юнака дуже поважають.

І завітав Карл IV до того села, а коли під'їхав до хатинки сліпого юнака, зіскочив з коня і ввійшов до хати. Сліпий юнак сидів за столом, — Вітаю тебе, доброчесний юначе! — привітав його король.

Юнак подякував йому і мовив:

— Будь здоровий, імператоре, муже святий і королю наш.

— Чому ти мене називаєш святим, мене, грішного чоловіка? — спитав імператор. — І звідки ти знаєш, що я імператор? Адже ти сліпий та й не міг знати, що я тебе відвідаю.

— Воістину ти муж божий, — відповів сліпий, — тому що доводиш це своїми ділами. Про це свідчить також бідний люд, про який ти дбаєш, свідчать величні храми, які ти збудував і будуєш. І всю нашу землю прославиш ти, добрий батьку свого чеського народу. Ти піклуєшся про нього і про його мову. А проте не мине й трьохсот років, як буде чеська мова зганьблена і зневажена.

Так мовив сліпий юнак і запросив імператора сісти до столу. Карл IV сів і почав говорити з ним про різні речі, а потім сказав:

— Милий юначе, я гадаю, що бог позбавив твої очі світла для того, щоб міг ти бачити крізь темряву майбутнього. Тому скажи мені, що станеться з моєю батьківщиною, чи довго ще буде моє королівство в славі?

Юнак не промовив ні слова, але взяв крейду і написав на столі, на віддалі одна від одної такі літери:

К. В. З. А. Л. І. Ф. М. Р.

А потім сказав:

— Скільки літер, стільки королів. Це імена твоїх наступників. Після твоєї смерті, за панування твого сина, розпочнеться громадянська війна і

буде велике кровопролиття. Та не занепаде бойова слава і не зменшиться багатство нашого краю, славно відіб'є він напади численних ворогів.

Але з часом почнуться серед чехів чвари та незгоди, настане великий занепад звичаїв. Чужинці — німці, італійці і французькі — будуть їм всіх миліші, і ходитимуть чехи в дивному, химерному вбранні. Пани братимуть великі податки, зникне справедливість, і судді судитимуть, зважаючи лише на знатність, багатство і силу.

Не буде чути голосу бідняка, і зникне всякий порядок. І розгнівається бог. Люди оброблятимуть усе нові й нові поля, але хліба не стане більше, бо позбавлена буде Чеська земля божого благословення. І почнуться нечувані податки і панщина, вибухнуть нескінченні війни, і силою забиратимуть на війну чоловіків у дружин і дітей у батьків. Зненавидить світське і духовне панство чеську мову. Німці оволодіють Прагою, і багато чехів впадуть у такий розпач і гріх, що зрікатимуться своєї рідної мови і стидатимуться її.

Тоді на одній з гір Коуржімського краю почнуть засихати дерева, і настане великий голод. І, наче злива, наче хмара сарани, посунуть на Чехію вороги. Лише між Упою та Орлицею залишиться все неушкодженим — навіть жодна курка не загине. І той, хто переживе всі ті страхи, дочекається блаженних часів.

Юнак замовк. І промовив тоді Карл IV:

— Милій юначе! Сумні речі розповів ти мені. Але поясни мені, що хотів ти сказати тими літерами?

— Славний королю! Ті літери означають:

К — це ти сам.

В — Вацлав, твій син.

З — Зікмунд, другий твій син.

А — Альбрехт, австрієць, його зять.

Л — Ладислав, син Альбрехта.

І — король Іржі, чех.

В — Владислав, поляк.

Л — Людвіг, угорець.

Ф — Фердинанд, іспанець.

М — Максиміліан, чех.

Р — Рудольф, син Максиміліана.

— А що буде потім? — запитав Карл IV, коли сліпий юнак закінчив.

— Настане розбрат і похитнеться королівська влада! Але найгірше буде, коли рід королів після воєн згасне, і на престол зійде королева. Проти неї буде змова багатьох ворогів, і тоді почне Чеське королівство занепадати. Панство озлобиться, і почнеться таке гноблення бідняків, якого не було відколи світ стоїть. І тоді покарає бог Чеську землю.

Карл IV засмутився і зітхнув.

— О, якби можна було, — мовив він, — всі ті нещастя відвернути. Нічого, навіть життя свого не пошкодував би я за своє королівство. Не дай боже, щоб я, грішний чоловік, був причиною всього цього зла!

— Я вже сказав, — мовив юнак, — що ти муж божий. Каєшся і постись у своєму замку Карлштейні і молишся за свій народ. Святим будеш ти, і золоте ложе твоє, на якому спочиваєш, стане священним і жодного негідного, навіть сина твого, на собі не потерпить.

І тут, взявши крейду, написав сліпий юнак ще такі літери:

П. П. С. З. — і мовив:

— П — північний народ вдереться в Чехію і загарбає, спустошить її.

Друге П — означає народ нижній, південний, турки та інші поганці, з якими римському імператорові доведеться багато і жорстоко воювати. В тих війнах Чехія йому допомагатиме, багато в них крові проллють та багато грошей витратять.

С — означає народ зі сходу, народ могутній, який воюватиме з своїми сусідами, але Чеському королівству жодної шкоди не завдасть.

З — та остання літера означає грізну силу озброєного люду, що, як повідь, хлинуть на Чехію — французи, німці та інші народи, що живуть на заході. Це буде найбільший і останній бій. Тоді люди, сповнені жаху, звернуться до бога і слізно прохатимуть допомоги.

І зглянеться господь над Чеським королівством і пошле йому поміч. З гори Бланік вийде рицарське військо проти всіх ворогів Чеської землі, і святий Вацлав на білому коні поведе бланіцьких рицарів на грізну битву, яка триватиме кілька днів. У тій битві будуть вороги розбиті і знищені, а тих, що залишаться в живих, рицарі виженуть з Чеської землі. Деякі ще намагатимуться сховатися, але всіх вижене святий Прокоп своєю палицею. Не буде більше ворогів в Чеському королівстві, буде воно звільнене.

І настане святий та постійний мир, всі чехи будуть воз'єднані, розцвіте між ними дружба, і мова їхня, колись зганьблена й занедбана, звеличиться, і ніхто вже її не буде зрікатися. Будуть всі пишатися своїм походженням, своїми предками і тим, що так захистили себе, і не буде їм тяжкою та обтяжливою праця і жертви для вітчизни, тому що будуть вони менше говорити, а більше робити, натхненні тією великою любов'ю, в ім'я якої і ти, наш королю, звеличуєш батьківщину!

Карл IV зітхнув і мовив:

— Дай боже милостивий, щоб хоч тоді була Чеська земля щаслива.

І підвівшись, він узяв сліпого юнака за руку і сказав йому:

— Ходім зі мною до Праги, в мій замок. Там тобі буде добре.

Юнак погодився і поїхав з королем Карлом до Праги. Там жив при дворі аж до самої смерті.

ПРОРОЦТВА ГАВЛАСА ПАВЛАТИ

Коли Гавлас Павлата, житель містечка Високого під горами Крконовськими, мав умирати, було йому сто п'ятнадцять років. Біля його смертного ложа зібралися сини та дочки, онуки та правнуки. Благословив старий всіх їх і мовив:

— Сини, дочки мої, всі діти і друзі, назавжди розлучаюся я з вами і йду у вічність. Досить я пожив на цьому світі, сто п'ятнадцять років відпустив мені господь бог. Було на моєму віку багато добрих врожайних років, за часів панування нашого чеського короля Владислава, і склали ми багато грошей гелерів, талерів, крейцерів і крон.

І ви, сини, ще якийсь талер складете. Але згодом почнеться великий мор і дороговизна нечувана. Перш ніж мине п'ятдесят років, прийде моровиця, та така люта, що навіть у горах вимруть люди, і вовки ходитимуть по селах, підходитимуть до вікон хат і завиватимуть, ніби там нема жодної душі живої.

А потім буде найстрашніший мор, почнеться він узимку на масляну і триватиме аж до різдва, і знищить стільки людей, що стоятиме хліб на полях до святого Вацлава, а подекуди й до святого Мартіна, бо не буде кому його збирати. А незабаром настане судний день.

При тому вибухне в Чехії війна, навіть більша й страшніша, ніж за Яна Жижки. Чехи самі на себе біду напитають і візьмуть собі за короля Фердинанда. Чужинці — італійці, голландці, французькі, всі, крім німців, — вдеруться до Чехії і заберуть у чехів всі гроші, а також ходитимуть до наших гір по дорогоцінне каміння.

Перед тим лихом в Чеському королівстві настане велика ворожнеча й всілякі кривди. Пани будуть безжалісно гнобити бідняків, і марно чекатимуть люди справедливості від панів та від їхніх суддів. Нарікатимуть вони на самого бога й говоритимуть, що краще жменя сили, ніж лантух справедливості.

Тому всі селяни повстануть проти своїх панів, виженуть їх із замків і поб'ють. А ще напередодні тих нещасть будуть люті зими, снігу нападають великі кучугури і шаленітимуть сильні вітри. І вдарять морози, навіть дужчі, ніж тоді, коли я, Гавлас Павлата, випалював вугілля у Рокитніце. А тоді

був такий холод, що навіть ведмідь не міг витримати в лісі й прийшов грітися до мого вогнища.

Була ніч і лютий мороз, ведмідь грівся з одного боку вогнища, а я стояв по той бік і кидав йому хліб. Скільки мав хліба, все йому віддав. Наступної ночі прийшов ведмідь знову, і знову я годував його хлібом. А він їв і ставав усе сумирнішим. Настала третя ніч, знову прийшов ведмідь, але тут приготував я вже для нього березовий гуж.

Знову дав я йому хліба, погладив його, а потім протяг йому гуж крізь ніздрі та повів його до нас у Високе. Незабаром одвів я його до Праги, і Брож Врхлабський пішов зі мною. Тоді, за моїх молодих років, жорстокі були морози, але ще жорстокіші настануть. Що я вам ще можу сказати? Сумна моя розповідь, але люди дочекаються того часу і переконаються, що це правда.

В тих стражданнях і нещастях винні будуть самі чехи, бо дивна переміна настане в них, перестануть вони дотримуватися доброго порядку, забудуть про бога і про останній судний день. Милі мої сини! Ви ще побачите кілька щасливих років — за панування нашого короля Владислава. Потім царюватиме Фердінанд.

І тоді почнуться ті тяжкі часи. Та найгірше буде за короля Матіаша і за короля Фрідріха. І люди шкодуватимуть, що народилися на світ.

Ті війни триватимуть доти, поки не прийде король, ім'я якому буде Анбестас. Тоді настануть кращі часи і люди називатимуть того короля подвійним ім'ям: «добрий і побожний король».

Так повідав про майбутніх королів, про майбутні нещастя і заворушення Гавлас Павлата.

РІЗНІ ПРОРОЦТВА

Поблизу руїн Потштінського замка з шумливих вод Дикої Орлиці стирчав велетенський уламок скелі. Височів він посередині річки, у вирі пінявих хвиль. Околишні жителі міряли по ньому рівень води під час весняних та осінніх злив.

Іноді цей камінь червонів: з щілини на його поверхні виступала червона вода і струменіла по його боках, наче криваві патьоки. І тоді люди лякались, бо та червона рідина віщувала злі часи, війну, голод або мор.

Віки вже стояв той камінь у вирі та шумі хвиль Орлиці, та і його день мав колись прийти.

— Прилетить сорока, розколупає камінь, і тоді спіткає Чехію лихо. Нападуть вороги на країну і почнеться гноблення людей і злі хвороби.

Так говорило старе віщуння.

У 1866 році будували в Потштінському маєтку якийсь будинок. Для будівництва потрібно було каміння, і управитель наказав розбити камінь, що стояв у ріці поблизу старого замка. Старі люди шкодували замшілої скелі і не віщували нічого доброго.

І справді, незабаром вдерлися до країни пруссаки. Старе пророцтво ожило в пам'яті людей, і всі переконалися, що пророцтво здійснилося. Сорока розколупала камінь. Того управителя якраз прозивали Сорокою. Почалась війна, і зла хвороба також прийшла до Чехії.

З давніх-давен стояв над Орлицею-річкою, там, де зараз місто Костелец, прекрасний костьол. У тому костьолі на вежі висів золотий дзвін. Але костьол, вежа та дзвін провалилися крізь землю, коли люди почали надто багато грішити.

Та знову засяє костьол на своєму місці над долиною, і золотий дзвін задзвонить, проголошуючи новий золотий вік. Проте, перш ніж настане цей час, засіє вітер косогір за рікою, проросте там молодий сосняк і незабаром забує темний ліс. І коли крайня соснина того лісу всохне й коріння її зотліє, прийде чорна свиня, підриє її коріння і виріє з-під нього золотий

дзвін, що довго блукав підземними шляхами від того місця, де він провалився, аж під коріння цього старого дерева.

Над широкою долиною височить таємнича гора Ошкоборг. Схили її заросли зеленими лісами, серед яких біліють скелі. В тіні дубів, яворів, в'язів, рокит та ільмів, тремтячих осик, ясенів і гладких беріз, в місцях, де переплітаються буйна ліщина, клени та липи, цвіла чарівна квітка й різні дивні цілющі трави.

На вершину гори піднімалася колись Лібуша дерев'яними сходами, які вели вгору із замка Лібіце. Надра гори зберігають таємницю: спить тут священне військо. Спить, але прокинеться і вийде з темних глибин гори, коли спіткають Чехію найстрашніші нещастя.

Тоді під горою на широкій долині почнеться страшна битва. З півночі, з пруської землі, вдеруться вороги і заволодіють усім королівством, але потім між Цидлікою та Мрліною майже всі загинуть. Тут відбудеться останній бій, і розбитий вщент пруський король кине́ться тікати.

А коли тікатиме пруський король із залишками свого війська з землі Чеської, зупиниться він одпочити в тіні старої соснини, в чистім полі, за Находом біля Гранова, поблизу кордону. Відпочиватиме тут він і все його військо, в якому залишиться стільки людей, що зможуть всі вони сісти навколо барабана. Тут, на межі, під сосниною з червоним стовбуром, востаннє одпочинуть вони на землі Чеській, потім перейдуть кордон, і Чеське королівство звільниться від них навіки.

Та ніщо не вічне, і світ наш з усіма його дивами з часом загине. Це станеться тоді, коли кам'яний хрест на пагорбі біля Солніце, який з року в рік все більше заглиблюється в землю, зовсім зникне в глибині.

Високо на горі Бор серед диких скель сидить Кам'яна дівчина, тримаючи на колінах вишивану сорочку. Щороку у велику п'ятницю, коли в костьолі співають страсті господні, робить Кам'яна дівчина на тій сорочці стібок.

Щороку один стібок. А коли зробить вона останній стібок і буде сорочка готова, загине все, що під сонцем, і настане судний день.

ЗМІСТ

ЛЕГЕНДИ СТАРОДАВНІХ ЧАСІВ

Вступ	7
Про Чеха	9
Про Крока та його дочок	18
Про Бівоя	22
Про Лібушу	28
Про Пршемисла	34
Лібушині пророцтва	37
Дівоча війна	45
Про Кршесомисла і Гориміра	54
Лучанська війна	61
Дуринк і Неклан	72

ЛЕГЕНДИ ЧАСІВ ХРИСТІЯНСТВА

Вступ	79
Про короля Сватоплука	82
Про короля Ячмінека	87
Прапорець святого Вацлава	92
Про Брунцвіка	103
Опатовіцький скарб	115
Оповідання про стару Прагу	
I. Про стару Прагу	124
II. Жито-чарівник	134
III. Про короля Вацлава	138
IV. Старомістський годинник	143
V. Про Далібора з Козоїд	148
VI. З Єврейського Места	153
VII. Скорботні місця	164
VIII. Будинок Фауста	165
Про Яна Жижку	172
Кутногорські рудокопи	185
Біла пані	195
Трояндовий лужок	201
Божий суд	204
Про Яношіка	211
Бланіцькі рицарі	220

З СТАРОДАВНІХ ПРОРОЦТВ

Вступ	225
Пророцтва Сивіли	227
Пророцтва сліпого юнака	233
Пророцтва Гавласа Павлати	236
Різні пророцтва	238

7 КРБ. 55 КОП.